HERINNERINGEN AAN AMBON IN HET BIJZONDER AAN DE INTERNERING 1941 – 1945

Deze herinneringen werden begin jaren tachtig opgeschreven door Zuster Maria Alacoque de Klerk die, in de loop van haar verhaal,
ook enkele medezusters hun ervaringen laat vertellen.
Ze werden destijds uitgegeven in enkele cahiers
in de vorm van stencilwerk.
Deze doorleefde verhalen van onze eerste
Missionarissen in de Molukken
zijn zo bijzonder dat wij ze, opnieuw bewerkt,
nog eens willen publiceren.

CONGREGATIE DOCHTERS
VAN ONZE LIEVE VROUW VAN HET HEILIG HART

HERINNERINGEN AAN AMBON
IN HET BIJZONDER AAN DE
INTERNERING 1941 – 1945

Dochters van Onze Lieve Vrouw
van het Heilig Hart

HERINNERINGEN AAN AMBON IN HET BIJZONDER AAN DE INTERNERING 1941-1945

Dochters van Onze Lieve Vrouw
van het Heilig Hart

Tilburg – 2007

INHOUD

Voorwoord	5
Aandenken	7
De eerste 'pioniers'	8
Terug naar oktober 1932	15
De school	19
De 'Zwarte Kunst'	23
De kruik	24
Ons vakantieoord "Rumah Tiga"	25
Herinneringen internering 1941-1945	30
Op weg naar het kamp	45
Het grote bombardement	54
Opnieuw het onbekende tegemoet	60
Opnieuw bombardementen!	67
Een dag om nooit te vergeten	71
Belevenissen na het kampleven	81
Opnieuw onrust op Ambon	89
Terug van het evacuatieverlof	90
Zr. Laetitia vertelt	91
Zr. Dyonisia vertelt	93
Zr. Francesco vertelt	97
Ons noviciaat in de Molukken	99
Colofon	104

VOORWOORD

Een verleden is nooit voorbij als de herinneringen er aan onder de aandacht blijven.

Er zijn periodes in de geschiedenis van de Nederlandse Provincie van de Dochters van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart, die ons ten diepste blijven raken.
In dit boekje willen wij opnieuw aandacht vragen voor de beginjaren van *de Missie in Ambon* en *de Herinneringen aan de Internering.*

Begin jaren tachtig werden deze herinneringen opgeschreven door Zuster Maria Alacoque de Klerk die, in de loop van haar verhaal, ook enkele medezusters hun ervaringen laat vertellen. Het werd destijds uitgegeven in enkele cahiers in de vorm van stencilwerk. Deze doorleefde verhalen van onze eerste Missionarissen in de Molukken zijn zo bijzonder dat we ze, opnieuw bewerkt, nog eens willen uitgeven.

Deze verhalen roepen vragen bij mij op:
Hoeveel kan een mens verdragen aan vernedering, oorlogsdreiging en geweld, angst om het niet te overleven, het wachten op de dood?
Alles verliezen tot zelfs je professiering, om bijna naakt verder te gaan met wat voorhanden is.
Voorhanden bleef het vertrouwen in God, het diepe besef van de zending om de liefde van Christus' Hart uit te dragen. Daarin vonden onze edelmoedige missionarissen de kracht om, aan eigen ellende voorbij, de kinderen te beschermen die hun moeders kwijt waren geraakt.
Te blijven verlangen naar de dag van de bevrijding.

De zusters die hun herinneringen jaren later aan het papier konden toevertrouwen, hebben de oorlog en de internering overleefd, hebben de vrijheid bejubeld en gebeden: *"Dank Jezus, dank, voor uw grote liefde"*.

De missionarissen die, vaak op jonge leeftijd, omkwamen in het oorlogsgeweld of door de Jappen werden vermoord, hebben hun leven gegeven in dienst van het Rijk Gods.
Zij zijn *"de graankorrels"* die in Molukse aarde zijn neergelegd en genadevol bewerken dat hun geloof en moed, overgave, geduld en liefde gezaaid worden in de harten van jonge Molukse mannen en vrouwen, die de zending van *het Hart van God in de wereld* willen zijn en op hun eigen wijze bewerken, dat *Zijn Rijk kome.*

De omslag van dit boekje weerspiegelt de prachtige natuur van de baai van Ambon. Van deze prachtige natuur van de Molukse eilanden hebben onze missionarissen genoten en in hun verhalen is het deze natuur die hen vreugde schonk en deed leven. Ze dankten en prezen daarin overvloedig hun Schepper.

Dat deze verhalen een bemoediging voor ons zijn op onze levensweg.

Zuster Lies Alkemade fdnsc.
Provinciaal Overste.

Mei 2007.

AANDENKEN is **AANDACHT SCHENKEN**

Aan dingen en mensen die wij waarnemen in het heden
of ons herinneren uit het verleden.
Een aandenken of souvenir houdt de 'HERINNERING'
levend aan dingen en mensen die wij hebben meegemaakt;
het doet ons stilstaan bij onze levensloop.
De eerste stap kost moeite –
dat is de ervaring van iedereen en altijd,
als men terugblikt.
Het is onvermijdelijk, dat een weg dóórloopt.
De eerste stap is een keuze.
Ook al geschiedt deze ondoordacht, door de macht van
aandrift of verlokking.
De mens is steeds onderweg en al voortgaande ontdekt hij –
zij het niet altijd – dat het de eerste stap was,
die beslissend was.
Een weg loopt door,
maar er zijn kruispunten, -
en dan is er weer de keuze van de eerste stap.
Dit is een waagstuk, maar menselijk zijn is 'WAGEN'.
Wie deze moed behoudt, waagt het avontuur van te bestaan.

F. J. J. Buytendijk

DE EERSTE 'PIONIERS'

In de dertiger jaren hoorde Amboina nog bij de vijf gebieden in Indonesië die voorbehouden waren aan de Protestanten. Toch had Franciscus Xaverius er al in de zestiende eeuw het christendom gebracht; de Kloosterstraat in Ambon herinnert ons daar nog aan. In die tijd was Ambon uitgegroeid tot een centrum van katholieke missieactiviteiten en reeds tot redelijke bloei gekomen. Maar honderd jaar later werd het hele werk door de Hollandse kolonisten praktisch teniet gedaan.
Ambon werd, naast de zetel van het bestuur, ook het bolwerk van het protestantisme in de 'Grote Oost'.

Het Nederlands Calvinisme heeft het rijk bloeiende missiewerk op de Molukken vernietigd. Zo is het te verklaren, dat het overgrote deel van de bevolking van Ambon Protestant is, vermengd met aanhangers van de oude Islam. De Kei-eilanden en Tanimbar daarentegen zijn in veel mindere mate onder invloed van de Protestanten gekomen. Daarbij kwam, dat ná de zogenaamde afkondiging van de godsdienstvrijheid voor heel de Molukken in 1806, een paar Jezuïeten zich op Klein Kei vestigden en Langgur als hoofdplaats uitkozen. Zij troffen hier een volk aan met een betrekkelijk hoogstaande adat, die hen tegen verwildering beschermd had.

In 1904 nam de MSC deze missie over en op 14 juli 1920 kwam de eerste groep van vijf Dochters van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart aan in Langgur, waar ze het werk overnamen van de Franciscanessen die toen al vertrokken waren.

Op 16 april 1931 vertrokken de eerste Dochters van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart naar de missie van Ambon: Zr. Marcella Vermeer, Zr. Caroline van de Vrande en Zr. Aloysia van Woesik.

Zr. Aloysia schrijft het volgende:

"Mag ik, als één van de drie eersten, die op Ambon zijn begonnen, iets schrijven over die prille tijd op dat prachtige eiland? Wij vertrokken met de "P. C. Hooft" naar de missie van Ambon. We waren nog in het eerste stadium van ons kloosterleven, dus als zodanig én als missionaris onervaren.
Er waren nog zeven Zusters aan boord en pater C. Ruygrok van Mill Hill, secretaris van Monseigneur W. Bouter, bisschop van Nellore.
De reis op zich was al een enorm evenement. In Arnhem werden we uitgeleide gedaan door Louis van de Vrande, die toen nog priesterstudent was. Dat was de laatste herinnering aan Nederland. De trein bracht ons naar Genua, waar we aan boord gingen van het passagiersschip. Behoudens enkele strubbelingen was deze reis geweldig. Onder de passagiers was een vrijmetselaar, die in God noch gebod geloofde. Op een avond, toen we zingend onze cabine opzochten, hield hij ons aan: "Zusters, ik ben niet gewend mijn gevoelens te uiten, maar dit moet me van het hart: waar halen jullie de moed en de vreugde vandaan om zó een voor jullie vreemde toekomst tegemoet te gaan?"

Toen we, via Java en Celebes, waar we door de Zusters JMJ hartelijk ontvangen werden, in Ambon aankwamen, stapten direct enkele Hollandse heren aan boord. We hoorden zeggen: "Is de politie gewaarschuwd?" Ik schrok geweldig. Was dat onze 'joyeuse entrée' in de missie?
Na het afscheid van het bootpersoneel, reden we in een auto naar de Pretorialaan. Het leek ons een prachtig huis, maar toen we het goed bekeken hadden, viel het wel wat tegen. We bleven even op de voorgalerij zitten met pastoor Smits en broeder Groen en een paar andere heren. De eerste nacht waren we met ons drieën in huis. De niet-katholieken waren woedend over onze komst. 's Nachts werden keien op ons zinken dak gegooid. Wat waren we bang! Gelukkig mocht daarna Pius Jamrewav, de Keiese koster, in de bijgebouwen slapen.
Met het begin van de nieuwe week gingen Zr. Marcella en ik naar school, die al gestart was door een Javaans meisje,

Gerarda Sumartini. Zij was een dochter van een goede katholieke familie in Ambon, de eerste 'hulp' van de pastoor, Pater Smits MSC. Er waren toen op Ambon al drie Europese scholen. De Ambonezen merkten al gauw, dat wij hart hadden voor ons werk en er meldden zich hoe langer hoe meer leerlingen. Leermiddelen hadden we niet. Alles moest op een bord geschreven worden. We vroegen presentexemplaren van boekjes en... er werd gewerkt. Jammer voor ons, dat Zr. Caroline niet in de school kwam. Het was een vergissing van ons toenmalig Provinciaal Bestuur in Nederland. Zr. Angelina, de missieoverste, nam haar mee naar Kei en heeft er een pracht missionaris aan gehad. Later kwamen Zr. Xaveria en Zr. Norberta onze gelederen versterken. We hadden al gauw zeven klassen: de vóórklas apart, eerste, tweede, derde, vierde, vijfde klas, zes en zeven bij elkaar. Ik voel mijn missiebloed nog tintelen, als ik aan de drie jaren denk, die ik daar ben geweest. Vertrokken zonder dokterskeuring, moest ik na drie jaar hard, maar heerlijk werken, om gezondheidsredenen terug naar Nederland. Zr. Marcella ging later naar Java. Ambon is prachtig, de bergen, de zeetuinen, maar vooral het volk. Als ik jong was én gezond, ging ik weer naar Ambon".
Ja, zo kon Zr. Aloysia over haar pionierstijd vertellen.

Maar, weer terug naar de eerste maanden, het was echt pionierswerk in Ambon. In 1928 waren Zr. Alida en Zr. Jozefa in de Molukken aangekomen en waren werkzaam in Langgur (op Klein Kei), de één in het internaat en in de ander in de ziekenverpleging.
Toen Ambon geopend werd in 1931, werd Zr. Alida benoemd om de pas gekomen zusters te gaan helpen in de huishouding en in de keuken. Maar Zr. Alida kwam niet alleen, zij bracht meisjes mee die al jaren trouwe hulpen waren van de zusters in Langgur. Drie van hen waren bestemd als hulp voor de zusters, één voor het internaat 'Huize Theresia' en één voor de pastorie. Nadat de Keiese meisjes goed ingewerkt waren, vertrok Zr. Alida weer naar Langgur, het was toen begin 1932. Zr. Adolfine heeft zich, toen zij in Ambon arriveerde, heel

verdienstelijk gemaakt voor de jonge moeders; zij sprak hun taal en dat was een groot goed.
Zr. Norberta had naast haar ziekenzorg mede de zorg voor een klein internaat voor kinderen van ambtenaren die in het binnenland geplaatst waren. De vijf meisjes uit Langgur, de trouwe helpsters van de Zusters hebben aan de Zusters onbetaalbare diensten bewezen. Zij kenden de taal, gingen naar de pasar (markt) om vis, groenten en alle mogelijke levensbehoeften te kopen. Dat was in die eerste jaren voor de Zusters niet te doen. Op heel eenvoudige wijze wisten ze smakelijk eten te bereiden, in een ongerieflijk gebouwtje, met als keukeninventaris alleen een soort stenen aanrecht, gevuld met zand, waarop ijzeren staven gelegd waren om de pannen op te zetten. Daaronder werd hout gestookt, meestal vochtig, want Ambon heeft een erg vochtig klimaat, met veel regen. In zo'n 'keuken' waren dus, behalve de pannen, ook de muren steeds zwart van de rook, evenals de werksters. Schoonmaken was overbodig; bovendien waren de pannen er niet tegen bestand. Maar ondanks het feit dat alles onder de rook stond, wisten zij het eten, de thee, de koffie en het water steeds op te dienen zonder rooksmaak.

Het water was ook een groot probleem. Dat werd met een emmer aan een ellenlang touw uit een put opgetrokken. Al heel vroeg in de morgen vulden onze helpsters de teilen, want overdag moest de hele buurt daar water halen. Ook al weer een werk waar de zusters de meisjes niet bij konden missen. Zij onderhielden ook de pastorie en de kerk. Een zuster hielp wel, maar zij deden het zware werk. Verder stonden zij voor de was: alles werd met de hand gewassen en er viel heel wat te wassen. Het eerst jaar waren er vijf zusters, elk had 3 grote, witte schorten in een week. Dus 15 schorten. Daarbij kwam het witblauwe habijt, sluiers en ondergoed, alles wit. Ook de was van pastorie en kerk moest gesteven en gestreken worden. Stijfsel maakten de meisjes zelf van de ketella of embal-knol. Strijken deden ze met houtskool, wat ze in de bijstaties op Kei en Tanimbar nu (1981)nog doen. De meisjes hadden dus hun

handen vol; voor recreatie bleef er weinig tijd over. Zondags was hun enige verzetje een wandeling naar de kazerne, waar veel Keiese Knil-militairen woonden die meestal getrouwd waren met Javaanse of Ambonese meisjes. Onze helpsters hadden daar al gauw veel contacten, wat een grote steun betekende voor de pastoor en de zusters. Zo brachten ze veel paartjes, die zomaar samenleefden, in contact met de catechist. Vóór de komst van de zusters was juffrouw Gerarda Sumartini de eerste vrouwelijke catechist van Ambon. Haar vader was ambtenaar die al spoedig werd overgeplaatst naar Java, tot grote spijt van de kleine katholieke gemeenschap.

Een trouwe catechist was Carlos; hij was van Spaanse afkomst. Hij was de rechterhand van de pastoor en, wat heel belangrijk was, graag gezien bij alle parochianen evenals op de kantoren. Zijn trouwe dienst aan kerk en gemeenschap kostte hem op nog jeugdige leeftijd het leven.
Toen de Japanners Ambon hadden bezet en alle Europeanen in het kamp van 'Stovil' en na de brand in 'Tantui' zaten, werkte Carlos, onze catechist, ondergronds en bracht, zoveel hij kon eten naar de pastoors en de zusters. Dat lekte uit en hij werd zonder proces dood geschoten. Zijn jonge vrouw bleef achter met twee kleine kinderen. Na de oorlog is zij opnieuw getrouwd met een Nederlandse militair. De familie woont nu nog in Breda. Dan had pastoor Smits nog een trouwe Keiese koster, een oud-Kniller; Pius was zijn naam en zijn Javaanse vrouw was Ida. Zij woonden evenals Carlos in een eenvoudig ataphuisje op het erf van de pastoor. Samen met zijn vrouw verzorgde hij de pastorie, deed de was en zorgde voor het eten van de pastoor tot aan de komst van de zusters. Zij hadden twee kinderen: een jongen en een meisje van vier. Op een keer had Ida bananen aan de deur gekocht voor de pastoor; haar dochtertje vroeg er een, maar nauwelijks had ze de banaan op of ze werd niet goed en stierf binnen een uur. Volgens de ouders was het kind vergiftigd; dat kwam in Ambon wel meer voor. Gelukkig is dit de zusters nooit overkomen. Zij kochten dikwijls vruchten en groenten aan de deur maar dan wel altijd

via de meisjes.
Ik denk dat de mensen al spoedig ondervonden dat de pastoor en de zusters niet zo slecht waren als hun was voorgehouden, want na een paar jaar maakte niemand het ons nog lastig en kwam het nog maar zelden voor dat ze ons uitjouwden voor blanke duivels ('Setan Putih') of dat ze vlak voor onze voeten kruisen op straat trokken. En bij dat alles bleven onze eerste helpsters steeds vol moed en deden blij en opgeruimd hun werk. Vakantie kenden ze niet. En als de Zusters vakantie hadden trokken zij er samen met ons op uit om Ambon te verkennen en samen gingen we de bergen in.
Hoe heetten zij, onze trouwe helpsters, en wat is er van hen geworden? Graag willen we daar iets over vertellen.

De eerste vijf waren:
Marie Renjaan, ofwel Marie Namar, zo heette haar kampong. In het begin werden de internaatskinderen genoemd naar hun kampong. Marie Namar trouwde met onderwijzer Materbongs. Zij hadden twee meisjes Jeannette en Roos en een zoon.
Alle drie kinderen werden onderwijzer(es) en behaalden hun diploma Engels. Roos trouwde met een vooraanstaand ambtenaar van het parlement in Irian, een bekende Papua.

Blandina Ngilngof was de tweede. Zij is ingetreden bij de Zusters MM (Maria Middelares) in Langgur. Zr. Geertruida heeft zich steeds verdienstelijk gemaakt in verschillende keukens. Eerst in de keuken van Langgur, later op het seminarie. Ze verzorgde ook alle mogelijke feestdiners. Toen Agats in Irian geopend werd, werd zij daar benoemd voor de keuken en voor de leiding. Jarenlang heeft ze daar haar beste krachten gegeven, tot ze, wegens ziekte, terug moest komen naar het moederhuis in Langgur. Toen ze weer wat opgeknapt was, werd ze leidster van het jongens- en meisjesinternaat van de landbouwschool in Ohoinol. Toen haar krachten het begaven is Zr. Geertruida naar Langgur gekomen om te rusten. Begin 1981 is zij rustig naar de Heer gegaan om van Hem het loon voor haar goedheid en haar vele werken te ontvangen.

De derde, Juliana Faan, is ook met een onderwijzer getrouwd, Hij werd later Inspecteur van het Onderwijs, evenals de man van Marie Namar (Renjaan). Juliana heeft één zoon en die is priester en MSC geworden. Pastoor Tharob is een vurig en graag gezien priester in Ambon waar hij hoofdpastoor is van de kathedraal, de kerk van Franciscus Xaverius. Tevens is hij nu regionaal overste van de Molukken.

Nummer vier in de rij was Henrika Kelanit. Ook zij werd zuster en deed eveneens haar intrede bij de Zusters MM in Langgur. Zij moest echter wegens ziekte vóór haar professie weer uittreden. Henrika kon prachtig handwerken en gebruikte haar talent om in de kampongs handwerkcursussen te geven en naailes. Zij werkte daarbij als een ijverig catechiste.

En onze vijfde helpster was Coleta Iso.
Coleta Iso werd later Njora Leisebun. Njora zegt men in de Molukken tegen de vrouw van een onderwijzer of ambtenaar. Zij kregen vier kinderen. Haar man stierf al jong. Met veel moed en vertrouwen op God voedde zij alleen haar kinderen op. De oudste, Frans, ging naar het seminarie, maar trok zich een half jaar voor de wijding terug. Frans durfde het niet aan. Hij bleef als catechist werken voor het seminarie. Hij is zeer muzikaal en mocht van Monseigneur Sol naar Jogya voor de muziekschool. Nu geeft hij alle muzieklessen in het seminarie en woont bij de seminaristen. Zijn tweede broer, Tarcisius Leisebun, werd wel priester en tevens MSC. Hij is jaren directeur van het seminarie geweest en nu is hij secretaris van Monseigneur Sol. (We schrijven nog steeds 1981).
Van haar twee dochters in het gezin trouwde er een met een ambtenaar en de andere deed haar intrede bij de Dochters van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart. Zr. Engelberta werd na haar noviciaat opgeleid voor huishoudkundige.
Zr. Borromea, die hoofd van de huishoudschool was en deze mooie school zelf, met hulp van Broeder Braam en zijn helpers, had opgebouwd, leidde haar op tot een bekwame

naailerares. Later zou Zr. Engelberta hoofd worden van de huishoudschool in Saumlaki en tevens leidster van een communiteit Molukse Dochters van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart.
Dit zijn in het kort de levensgeschiedenissen van onze vijf eerste helpsters.

TERUG NAAR OKTOBER 1932

In oktober 1932 onderging de communiteit, die nauwelijks een jaar bestond, een grote verandering, Er deden zich allerlei moeilijkheden voor; de omstandigheden waaronder gewerkt en geleefd moest worden waren verre van gunstig. Daarbij kwamen ziekte en het wennen aan en verdragen van de tropenhitte. Zr. Aloysia was dikwijls ziek: haar zieke nieren konden de tropen, het vochtige en hete klimaat, niet verdragen. Daardoor had zij ook veel hoofdpijn; toch zou zij het nog uithouden tot 1934.
Zr. Marcella moest het al in 1932 als eerste opgeven en vertrok naar de missie van Java, waar zij tot haar 80e jaar zou werken. Zij werd vervangen door Zr. Frederika. Met haar kwamen ook Zr. Maria Alacoque en Zr. Ludgarda uit de missie van Java. De groep was nu groter en het werk kon beter verdeeld worden. Maar Langgur had Zr. Caroline nodig voor de meisjes vervolgschool, dus ook zij moest gaan.
Zr. Xaveria, die vanuit Merauke de drie Zusters te hulp gekomen was, vertrok ook in 1933 naar Langgur. In 1938 zou ze weer naar Ambon terugkeren. Zr. Adolfine, die al jaren in Merauke op een inlandse missieschool les gegeven had en de Indonesische taal goed machtig was, kwam Zr. Xaveria vervangen maar zij moest tevens Zr. Frederika vervangen, die voor ziekte Ambon moest verlaten. Na haar herstel zou zij haar missiearbeid op Java voortzetten.

Intussen was het missiewerk toch al aardig op gang gekomen. Broeder Boers had een degelijk Zustershuis en een lagere school gebouwd aan de Grote Olifantstaat, nu Jalan Pattimura

genoemd, naar een Ambonese oorlogsheld. Zr. Ludgarda opende een kleuterschool en Zr. Adolfine kreeg de eerste klas, omdat ze de Indonesische taal goed machtig was.
Zr. Adolfine heeft zich in haar grote bescheidenheid zeer verdienstelijk gemaakt voor de jonge gezinnen van militairen, afkomstig van Kei, Tanimbar, Menado en Flores, die met een vrouw uit Ambon getrouwd waren. Dezen waren losgerukt uit de structuur van hun samenleving, met hun eigen Adat, (wetten en overleveringen van hun voorouders). Deze 'Adat' is vergroeid met de natuur; de mens vormt daar een onderdeel van. Hij is op de eerste plaats een lid van de familie, om deze uit te breiden en de stam te versterken. Denk niet dat natuurmensen zich vrij en ongebonden kunnen bewegen en uitleven. Integendeel, ze lopen eerder in een knellend gareel, waarin mensen, geesten en schimmen hen bedreigen en hen belemmeren in hun verdere ontplooiing. Het is een maatschappij, waarin de mens op de eerste plaats moet opkomen voor de familie, het dorp, het grondgebied. Al zijn doen en laten, zelfs zijn huwelijk, zal in deze sfeer bepaald worden en hem volledig binden en afhankelijk maken van zijn omgeving.

Deze bevolkingsgroepen verschillen van elkaar en hebben hun eigen Adat. Dit gewoonterecht verschilt vaak van eiland tot eiland. De oorzaak hiervan is behalve het isolement waarin zij leven, ook het feit dat de verschillende groeperingen een andere oorsprong hebben en er soms vermenging met andere stammen en volkeren heeft plaats gehad. Ofschoon de Molukkers allen Maleiers zijn, zijn de Keiezen waarschijnlijk met Papoea's vermengd, terwijl de Tanimbarese kultuur meer op die van de zuidelijke eilanden lijkt, zoals Flores en Timor. Ze hebben ook verschillende karaktereigenschappen. Zo kan men van missionarissen horen dat de Keiees koppig en vasthoudend is met een betrekkelijk hoogstaande adat, terwijl de Tanimbarees meer gemoedelijk en goedlachs is.
De jonge militairen kwamen uit deze verschillende gemeenschappen. Zij werden nu geconfronteerd met heel

andere gewoontes en regels en zagen en ondervonden daarbij van de Nederlandse ambtenaren en militaire overheden minder verheffende dingen. Onder hen was begrijpelijkerwijs veel armoede maar er waren ook vele problemen van allerlei aard.

Voor deze mensen zette Zr. Adolfina zich volkomen in; zij was toen nog de enige zuster in onze communiteit die de Bahasa Indonesia beheerste en was daardoor in staat met deze mensen in contact te komen. Zij was steeds een zeer welkome gast in de armoedige wijken waar de woningen van militairen en politie stonden, ze hadden gemeenschappelijke keukens. De gezinsverblijven waren alleen afgeschermd met een soort gordijn. Dat bracht vanzelfsprekend heel wat ruzies, vechtpartijen en allerlei andere problemen met zich mee. Bij veel gelegenheden namen zij het recht in eigen hand; dit was mogelijk in de dorpen waar zij vandaan kwamen. Daar had het plaatselijk bestuur ook de macht om recht te spreken over alle dagelijkse dingen en te oordelen bij kleine vergrijpen. Het dorpsbestuur regelde het hele leven van de gemeenschap. Nu kwam men, als de problemen te groot werden, de hulp van de pastoor of van de zusters inroepen. De kinderen werden met schelden, slagen en schoppen opgevoed in zo'n kazerne.
Deze kinderen waren onze eerste leerlingen op de basisschool. Discipline hadden ze nooit geleerd. Zr. Ludgarda en Zr. Adolfina hadden er hun handen aan vol; daarbij kwam nog dat Zr. Adolfina niet in het minst orde kon houden; zij was er veel te bescheiden voor. Het was er steeds een lawaai van jewelste, maar toch konden de leerlingen op het eind van het schooljaar, op een paar na, lezen, rekenen en schrijven. Onbegrijpelijk voor ons dat ze de kinderen zover gebracht had; dit vroeg vanzelfsprekend veel van haar krachten. In de tien jaren dat Zr. Adolfina in Ambon werkte heeft zij heel wat gezinnen dichter bij God gebracht. Zij bereidde de vrouwen voor om een kerkelijk huwelijk te sluiten en de kinderen gaf zij les. Zij maakte de grotere kinderen klaar voor het Doopsel en voor de Eerste Communie.
Na het kampleven was Zr. Adolfine aan het eind van haar

krachten en moest zij voor goed in Nederland blijven. Na jaren ontmoette ik haar weer tijdens mijn vakantie, nog even bescheiden, in ons bejaardenhuis waar zij toen van een welverdiende rust mocht genieten. Ze heeft hard gewerkt en veel geleden. Ook de jaren in het kamp zou zij nooit meer vergeten; die angst bleef haar bij, haar hele leven. Ze stierf op 31 juli 1979.

Ook Zr. Xaverine, klein maar dapper, was een van de eerste Zusters die ons in 1933 kwam helpen na het vertrek van Zr. Marcella en Zr. Caroline. Zr. Xaverine ontfermde zich vooral over de katholieke kinderen van de Nederlandse ambtenaren, ook van diegenen die op de Openbare Europese school waren. Minstens twee middagen in de week kwam haar clubje bij elkaar voor alle mogelijke activiteiten.
Met Kerstmis voerden ze een kersttafereeltje op voor alle katholieken die in Ambon woonden. Dat waren er in die tijd maar een handje vol, vergeleken met nu, in 1981. Na schooltijd bezocht ze de ouders van de Nederlandse leerlingen. Ook gaf ze in de namiddag nog bijles aan leerlingen die op school niet zo goed mee konden. Zo heeft ze zich tot 1945 met hart en ziel ingezet voor het onderwijs en gaf godsdienstlessen aan de kinderen van Nederlandse ambtenaren. Zelfs in het kamp bleef ze onderwijs geven aan de kinderen daar, ofschoon ze zelf heel zwak en uitgeput was door ondervoeding en de angstaanjagende bombardementen. Als eerste kwam zij dan ook in aanmerking om als evacué naar Australië te gaan toen de vrede afgekondigd werd. Dank zij de goede zorgen en het meeleven van onze Australische Zusters is ze alle ellende van het kampleven weer te boven gekomen; zij heeft zich daarna nog vele jaren verdienstelijk kunnen maken in het onderwijs in Nederland.

Nog wonderbaarlijker is Zr. Magda er weer bovenop gekomen. Jarenlang, ruim tien jaar, was zij werkzaam in de school met Zr. Ludgarda, totdat de Zusters weggevoerd werden naar het kamp. Daar heeft zij veel ontberingen meegemaakt. Zij was

een geraamte gelijk, helemaal stijf van oedeem. Zij kon zonder ondersteuning niet lopen als gevolg van ondervoeding en een hevige tyfus. Toch was zij de enige die deze ziekte overleefde, terwijl haar medepatiënten, drie sterke mannen, aan dezelfde ziekte stierven. Samen met Zr. Xaverine en Zr. Tarcies ging ook zij naar Australië voor herstel van krachten. Evenals Zr. Tarcies is zij, na een lang ziekbed, er toch weer bovenop gekomen en wist zij zich, ondanks de gevolgen van zoveel ellende, later in Nederland nog op vele wijzen verdienstelijk te maken.
Zr. Tarcisius kon later haar werk bij de melaatsen zelfs weer hervatten.

DE SCHOOL

Wij hadden in Ambon een Europese Lagere School. Ja, Europees noemden ze die scholen in die tijd. Het Nederlands werd er als voertaal gebruikt. Er waren in Indonesië, of liever Nederlands Indië, drie soorten basisscholen:

- voor de volbloed Europeanen: de Europese school.
- voor leerlingen die een Nederlandse vader hadden en een eigenlandse moeder.
- voor leerlingen waarvan de ouders gelijkgesteld waren met de Nederlanders: ambtenaren en welgestelden.

Chinezen en Arabieren hadden de handel in handen.
De eersten hadden hun eigen scholen met Chinees als voertaal. Wij waren gekomen voor de eigenlandse bevolking, dus wij namen voor het merendeel niet gelijkgestelde leerlingen aan, zoals Keiezen, Tanimbarezen uit gezinnen van militairen, Florinezen, meestal kinderen van bedienden bij ambtenaren of koelies (havenarbeiders). Verder Islamieten, die niet op een Europese Regeringsschool terecht konden en Protestantse Ambonezen die om een of andere reden niet op de Christelijke scholen werden aangenomen of daarvan verwijderd waren. Wij hadden leerlingen nodig om te bestaan en we waren juist gekomen voor de verdrukten en uitgestotenen. We namen dus alles aan wat zich aanbood. De school was bovendien onze broodwinning, want we hadden geen recht op subsidie, zolang

we meer dan 50% inheemse kinderen (die geen gelijkstelling hadden) op onze school toelieten. Wij moesten leven van het schoolgeld. Dat kwam vooral van de kinderen van Arabieren en Islamitische ambtenaren, want onze katholieke leerlingen waren meestal straatarm. De eerste zes jaren was het niet zo'n probleem dat we niet door het Gouvernement werden erkend, maar daarna werd de toestand kritiek.

Onze leerlingen van de zesde klas moesten eindexamen doen op Gouvernementsscholen, maar hoe goed we ze ook klaar gestoomd hadden, ze lieten al onze leerlingen zakken. We waren verbijsterd en gingen inlichtingen inwinnen bij de examencommissie. We vroegen waarin de leerlingen tekort geschoten waren en of we het werk eens mochten inzien. Niets daarvan. We kregen tot antwoord, dat ze pijnlijk getroffen waren, omdat wij twijfelden aan hun eerlijkheid. Ja, we waren niet erkend en geliefd bij de Compagnie! Opkomen voor de rechten van 'Inlanders' zoals zij toen minachtend betiteld werden, was hun een doorn in het oog. Daarom waren wij lucht voor hen.
Op Nationale feesten, zoals Koninginnedag, wanneer alle scholen moesten défileren en zingen voor het paleis van de Gouverneur, stonden alle leerlingen van de Europese Scholen veilig onder de veranda van de ruime voorgalerij en de genodigden zaten – of liever lagen – lui op de rustbanken op de rijkversierde voorgalerij, voorzien van frisdrank enz. Onze leerlingen daarentegen, samen met de Zusters en duizenden leerlingen van eigenlandse scholen, stonden uren lang in de brandende zon te bakken. Het waren met recht kolonisten, alleen bezorgd om zichzelf te verrijken ten koste van de Molukse bevolking. Zij hadden een heel andere mentaliteit dan de Nederlanders die na de oorlog van 1942 naar Indonesië kwamen. Die kwamen niet om rijk te worden en de bevolking uit te buiten, maar toen was het te laat. De mensen waren teveel geknecht en uiteindelijk verbitterd.

Ook wij zijn er op vooruit gegaan toen de Compagnie de

biezen moest pakken en Indonesië een zelfstandig rijk werd. Onze school kreeg meteen subsidie, zonder inspectie van hogerhand. In de jaren van 1931 – 1945 hadden we het volle vertrouwen en de waardering van de Molukse bevolking, maar bij het Nederlands Gouvernement was ons dat nooit gelukt. Integendeel, het kostte ons jaren van strijd en geduld voordat we de naam 'Lagere Europese Xaverius School' op onze school mochten zetten. We waren volgens de inspectie een 'wilde' school.
Als we bij de inspectie een vergunning aanvroegen, stootten zij steeds op een veel te hoog procent Molukse leerlingen en daarmee was het uit. Naar kennis werd niet zo zeer gevraagd, alleen het 'stamboek' zoals zij dat noemden, werd uitgepluisd. Zij hielden er geen rekening mee dat we allemaal gediplomeerde leerkrachten hadden.
Maar ondanks al die tegenwerking van de Compagnie bloeide het missiewerk en hadden we geen gebrek. Iedereen droeg zijn penningske bij: Zr. Gerardine gaf pianolessen aan rijke ambtenaarskinderen en die werden goed betaald.
Ik zelf (Zr. Maria Alacoque) en Zr. Ludgarda begonnen met lessen in fraaie handwerken voor Ambonese meisjes, die bij de Compagnie op kantoor werkten en aan onderwijzeressen die op eigenlandse scholen les gaven. We hadden er al gauw veertig. We brachten allerlei Nederlandse handwerkbladen mee, waaruit ze zelf konden kiezen. De volgende les mochten ze er al mee beginnen. Als we thuis kwamen gingen we bestuderen wat ze uitgekozen hadden en probeerden eerst de kunst zelf machtig te worden, zoals frivolité, knoopwerk, borduurwerk, breien van jumpers, enz.

Daarnaast hadden we één of twee keer per week JMC (Jonge Meisjes Club) voor de meisjes van de 5de en 6de klas van onze school en voor liefhebbers van andere scholen. Zr. Clothilde en Zr. Maria hadden de groten en Zr. Ludgarda en Zr. Magda de kleintjes van allerlei godsdiensten. Zr. Xaverine had een club voor katholieke leerlingen van onze school en van de Eerste en Tweede Europese School.

Zr. Clothilde gaf Nederlands aan welgestelde Indo's en rekenles aan Europese leerlingen. Zo brachten we allemaal wat in. En niet te vergeten Zr. Norberta, die hoofd was van ons Internaat Sint Theresia: een gebouwtje naast het Zustershuis. Daarnaast was zij sociaal werkster, hielp moedertjes uit de 'Tangsi' (kazerne) bij de bevalling en verzorgde Europese moeders na de bevalling. Ze was erg gezien bij 'haar' mensen. Een dokter en zijn vrouw die oud-katholiek waren, lieten zich katholiek dopen en bleven trouwe leden van de Kerk.
In het internaat St. Theresia had ze de zorg voor enkele kinderen van Nederlandse ambtenaren, die op afgelegen kleine eilanden rondom Ambon geplaatst waren. Verder waren er een paar baby's waarvan de moeders er tussenuit getrokken waren. Ook een Ambonees weeskind en twee Keiese meisjes van een Bestuursambtenaar in Nieuw Guinea. Gewoonlijk waren er ongeveer een dozijn kinderen. Zij vermaakten zich steeds kostelijk en menige avond nodigden de kinderen ons uit voor een geïmproviseerde toneelavond. Eén van die kinderen was uit het gezin Verleyen. Van Mijnheer Verleyen heeft de missie in Ambon heel veel steun gehad. Hij was na de tweede wereldoorlog met de heropbouw van Ambon belast. We konden altijd een beroep op hem doen. Hij zorgde voor een huis voor de Zusters toen we uit het kamp kwamen, voor een noodkerk en voor een school. Enkele jaren later is hij met zijn gezin naar Nederland verhuisd. Toen zijn vrouw opgenomen moest worden voor een herstelperiode, gingen de kinderen naar het Schippersinternaat in Hansweert en later naar de Sprankel in Veldhoven.
Ons missiewerk in Ambon kreeg vaste voet en de school breidde zich steeds meer uit. Al gauw kwamen ook kinderen van katholieke leraren van de Eerste Europese school op onze 'wilde' school, met het gevolg dat de examencommissie wel gedwongen was onze leerlingen eerlijke cijfers te geven.
Met Kerstmis werd met de hele school en met de ouders van de leerlingen groot feest gevierd. Dat feest werd opgeluisterd met toneel, voordrachten, muziek en zang. Een paar keer per jaar presenteerde onze JMC een toneelvoorstelling waar o.a.

werd opgevoerd: Assepoester, Repelsteeltje, Doornroosje, De Kleermaker, e.a.
De uniformen die door de clubleden werden gedragen, waren door de meisjes zelf gemaakt. Twee keer in de week was er club en daarbij werd veel toneel gespeeld.

DE 'ZWARTE KUNST'

Ondanks alles, ging het goed met de missie! Maar waarschijnlijk wekte dit toch op de een of andere manier de afgunst op van onze tegenstanders die 'zwarte kunst' gebruikten. Ze probeerden van alles om de missie dwars te zitten en zo mogelijk uit te roeien. Al gauw werden we verontrust door een vreemd verschijnsel: iedere nacht schrok je wakker door een hevig lawaai, een bombardement gelijk, net of ons hele huis instortte. Bevend van schrik, als een beeld zo stijf, bleef je doodstil liggen. Dan sloeg de klok twaalf uur en alles was plotseling doodstil. Dat ging zo iedere nacht. Als een beeld bleef je daarna nog roerloos liggen, tot je tenslotte toch weer in slaap viel. Het vreemde was dat je er overdag of als je ging slapen nooit aan dacht, zodat je er ook nooit toe kwam er over te praten. Terwijl je na die scène dacht : ik denk dat ik van de duivel ben bezeten! Daarbij hadden we ook nog meermalen een aardbeving, zodat Zr. Ludgarda een keer in haar slaap riep: "O Heer, wat een land van aardbevingen en dan dat vreselijk lawaai om twaalf uur".
Dit ging een hele tijd zo door, totdat op zekere dag Zr. Aloysia erg ziek was en we voorstelden bij haar te blijven waken. "Neen", zei ze heel weifelend, "dat lawaai"! Toen viel één van ons in: "Hé, hoor jij dat ook?"en toen kwamen de tongen los. Zr. Aloysia had het al gehoord vanaf de eerste dag, dat ze in Ambon was, dus ongeveer 1½ jaar, maar het eigenaardige was dat enkele zusters er nooit iets van gehoord hadden o.a. Zr. Norberta en Zr. Xaveria. Zr. Norberta zei: "Als het vannacht weer is, schreeuw dan, dan gooi ik het raam open." Maar de volgende nacht had niemand de kracht om geluid te laten horen, als verstijfd bleef je angstig liggen als een blok. De

volgende dag vroeg Zr. Norberta hoe het gegaan was. Toen zei Zr. Ludgarda: "Laat ons vannacht om half twaalf heel stil opstaan. Ik zal de wekker onder mijn deken verstoppen en jullie wekken. Ieder krijgt een plaats om het huis".
Ja, dat zouden we doen. Ieder stond om half twaalf op zijn post, bevend van angst voor de dingen die komen zouden. Het bleef doodstil en stikdonker. Er was toen (in 1933) nog geen elektriciteit in de stad. De klok sloeg twaalf maal, ons hart bonsde maar er gebeurde niets. De volgende dag vroeg ik aan onze buurjongen op school of zij ook iedere nacht dat lawaai hoorden? Uit één mond riep de hele klas: "Dat is zwarte kunst"! In de namiddag kwam pastoor Smits, onze pastoor, bij ons en toen werd alles in geuren en kleuren verteld. Pastoor verbaasde er zich niet over. Dat zijn duivelse machten die ons niet genegen zijn. De pastoor nam wijwater, bekleedde zich met stola en superplie en zegende ons gehele huis grondig. Sindsdien bleef alles rustig.
Van de bevolking hadden we al spoedig niet de minste last meer. Nooit misten we wat, we konden gerust de was of emmers buiten laten staan. We hadden hun harten gewonnen en waren overal welkom, behalve bij het merendeel van de Nederlandse ambtenaren.

"DE KRUIK"

De eerste jaren dat we in Ambon waren hebben we vreemde, interessante dingen beleefd. Zo vertelden de kinderen op school steeds over een soort heilige plaats van de Ambonezen. Daar moet het graf van een zekere prins zijn. Een graf is er eigenlijk niet, alleen staat er een heel wijde aarden kruik met water. De kruik is tot halfweg ingegraven in de voet van een reus van een boom. Op de kruik ligt een mooi antiek bord en dito glas; iedereen die langs komt kan er zijn dorst lessen. De kruik kan nooit leeg worden, hoeveel men er ook uit schept. Rondom de boom liggen grafstenen. Het is een prachtig schaduwrijk plekje, hoog op de bergen boven 'Soja Atas'. Er staan ook een paar banken. Alvorens een Ambonees naar een

ander land vertrekt of verhuist, gaat hij drinken bij die kruik en bidden om de zegen van 'de prins' over zijn reis.
Toen wij er voor de eerste keer, na een vermoeiende klimtocht, hijgend aankwamen, lieten we ons op de grafstenen vallen om wat uit te puffen. We waren met een hele groep zusters en met de internaatsmeisjes.
Al meteen kwam er een man naar ons toe, die ons heel beleefd aanraadde van de stenen weg te gaan. Het waren heilige stenen. Wie daar geen eerbied voor had werd met de dood gestraft, net als een Europese dame die met opzet het heilige bord op de kruik stuk gooide. Wij vroegen pardon en zochten een ander plaatsje. De man zei dat ons geen kwaad zou overkomen want we deden het niet met opzet. Hij vertelde verder over de heiligheid van de plaats en de altijd waterhoudende kruik. Wij dachten er het onze van. De kruik was poreus, stond tot ruim halfweg in de voet van de boom gegraven, dus vormde met de aarde een communicerend vat. Maar dat ze niet leeggeschept kon worden, konden we moeilijk geloven. Maar zelfs voor-aanstaande Ambonezen geloofden er vast in.

ONS VAKANTIEOORD "RUMAH TIGA"

Vanwege onze school, het huisbezoek aan de ouders van de leerlingen, de JMC-clubs, de privé lessen die Zr. Clothilde gaf aan de leerlingen van de Gouvernementsschool en de pianolessen van Zr. Gerardine, hadden we al gauw goede contacten met allerlei mensen. Als we naar Soja Atas wandelden of naar de leprozerie, prachtig gelegen aan de baai van Ambon, waar twee Zusters van het Leger des Heils de leiding hadden, waren we er altijd van harte welkom.

In de vakantie gingen we met ons allen, twee Keiese helpsters voor de huishouding en de internaatskinderen, voor enkele dagen naar de overkant van de baai. Daar had een Chinese familie een compleet vakantiehuis, dat we gratis mochten gebruiken. Het lag aan een mooi strand en er waren prachtige wandelwegen. Overdag was het er heerlijk, zowel in het bos als

aan het strand. Onze internaatskinderen lagen zowat de hele dag in zee of zaten in en onder de bomen aan het strand. Wij allen genoten overdag van de mooie, rustige natuur. Maar de nachten waren er niet zo prettig. De kamers waren erg benauwd vanwege de vochtigheid en de stank van de kopra. Want daar was een opslagplaats van kopra, (het gedroogde vruchtvlees van de kokosnoot). De meeste nachten konden wij het dan ook niet uithouden en stonden we met zijn allen op, om bij een olielampje buiten op de veranda wat te gaan zitten kaarten. Maar ook dat hielden we doorgaans niet lang uit: het was er zo vreemd stil in dat donkere bos, met afwisselende geluiden die ons deden schrikken. We pakten dan alles weer bij elkaar en zochten onze muffe, benauwde kamers weer op. Als we na een week weer terugkwamen in ons eigen huis, was alles in en rondom ons huis nog net zo, als toen we het verlaten hadden. We hadden nooit last van stelen of vernielen. Maar na de wereldoorlog van 1942 – 1945 werd dat heel anders!

Wel waren we in die tijd soms jaloers op de menigte kerkgangers die naar de Protestantse Kerken gingen. Rijen deftig geklede vrouwen in lange witte kabaja's en zwarte sarongs, de mannen deftig in het zwart en de kinderen in het wit, zagen we langs ons huis komen. De vrouwen op muiltjes met opstaande hoge punten en hoge hakken, en allen gewapend met een grote bijbel. Een lange stoet die stil en ingetogen langs trok, terwijl de klokken luidden. Een schrille tegenstelling met ons armzalig kerkje en ons nog armzaliger aantal gelovigen, afkomstig van verschillende eilanden: van Kei, Tanimbar, Menado en Flores, maar geen enkele Ambonees. Wel kwamen er enkele gegoede katholieke Chinese families en gezinnen van Nederlandse ambtenaren. Deze deden hun best voor het kerkje; hun personeel kwam zaterdags de kerk schoonmaken en versieren, onder toezicht van een zuster. Vooral met grote feestdagen kregen we een zee van bloemen en zelfs bloemenmanden, zodat het er in zijn armoe toch altijd feestelijk uitzag.
Aan het eind van de twintiger jaren kreeg de katholieke kerk

verlof van de Compagnie om een vaste pastoor in Ambon aan te stellen. Daarvóór had de Kerk alleen verlof om een priester dienst te doen laten in de stad, zolang de KPM. boot (Koninklijke Pakketvaart Maatschappij) in de haven bleef liggen. Als dan de boot vertrok, moest ook de priester weer vertrekken. Gewoonlijk was dat een paar dagen.
Pastoor Smits was de eerste vaste pastoor en zijn eerste werk was om te proberen, zusters te krijgen, wat hem in 1931 lukte. Hij was een zeer goed en ijverig priester. Na enkele jaren kreeg hij een (voor die tijd) onbekende ziekte. Hij moest bestraald worden en daarom voor goed afscheid nemen van zijn dierbare missie. Wij wilden hem troosten met de woorden: "Och Pastoor, in Nederland kun je weer gezond worden en nog een mooie oude dag beleven". "Neen Zusters", zei hij, "een oud-missionaris is wel rijp voor de hemel, maar niet voor het kloosterleven in Nederland". Zijn woorden werden wel bewaarheid, want al na enkele maanden overleed hij in Nederland. Pater Smits werd vervangen door Pater Drager, een pionier uit Nederlands Nieuw Guinea, waar hij na de oorlog zijn werk weer voortzette. Toen werd Pater Schuur zijn opvolger in Ambon.

In 1938 had Monseigneur Aerts een zuster nodig voor de Meisjes Vervolgschool in Langgur met een diploma Bahasa Indonesia. Wie zou het zijn? Vanzelfsprekend Zr. Adolfine, meenden wij, die was al een eind op weg in de Bahasa. Maar niets daarvan. Op aanraden van Zr. Christine Vliegen, die in Nederland de verantwoording had voor de opleiding van Zusters onderwijzeressen, koos Monseigneur mij (Zr. Maria) hiervoor uit! Van ons uit gezien een slechte keus, want ik was helemaal geen talenmens. Ik had het op examens nooit verder gebracht dan een 3 voor vreemde talen. Maar er viel niet aan te tornen. Dus ik vertrok in 1938 naar Kei voor de Vervolg-school in Langgur, waar Bahasa Indonesia de voertaal was. Van daaruit moest ik een schriftelijke cursus volgen. In het jaar dat de oorlog uitbrak, zou het examen afgenomen worden. Het ging dus niet door, maar mijn inspanningen werden beloond.

Tijdens mijn verlof na de oorlog, kreeg ik de gelegenheid om examen af te leggen in de Ridderzaal in Den Haag. Dit diploma kwam daarna goed van pas, want voortaan zou de voertaal op alle scholen in Indonesië de Bahasa Indonesia zijn.

We laten nu *Zr. Gerardine Berns* haar herinneringen aan Ambon vertellen tot aan de tijd dat de Japanners ons weer samen brachten in het Interneringskamp.

"In 1938 waren we zo ver gevorderd, dat we inspectie konden aanvragen, om 'gelijkstelling' te krijgen voor onze ELS. We waren nog steeds een 'wilde' school, met het nare gevolg, dat onze kinderen die verder wilden studeren op MULO of HBS een 'speciaal' toelatingsexamen moesten doen.

De Gouvernementsscholen hadden het recht om zelf een verklaring te geven, dat de kinderen geschikt waren om hoger onderwijs te volgen. Dit was een grote moeilijkheid bij de aanname van leerlingen. Nu was het dan zover!
Om zeven uur 's morgens stond de inspecteur al op het erf. Alle klassen werden onderhanden genomen. De resultaten waren over het algemeen heel goed. Alleen de vierde klas had een onvoldoende voor rekenen. Toen ik hem zei dat er geen enkele vierde klas in het hele land was, die déze sommen kon maken, gaf hij tot antwoord: "Dat geef ik toe, maar om gelijkstelling te krijgen, moet U uitmunten". Dan zwijg je maar! Toen kwam het 'stamboek' aan de beurt! Dat werd van A tot Z nagekeken. Daar vond hij de namen van twee Keiese kinderen,en hij zei toen: "Zuster, zolang U één Keiees kind aanneemt op de Europese Lagere School, kan ik U geen gelijkstelling geven".
De beste oplossing was toen, om naast de ELS een HI S (Hollandse Indische School) te openen. Er werd besloten een tweede school te bouwen. Gelukkig deed zich een goede gelegenheid voor om naast de eerste school voordelig een stuk grond aan te kopen. De Heer Verleyen bood zich aan als architect. Het kon niet beter, hij hielp ons om op een

voordelige manier het nodige materiaal te kopen. Dit was in 1940.

Maar... waar niemand aan gedacht had, gebeurde:
in mei 1940 was Nederland in oorlog. De Duitsers waren er binnengevallen en er werd hevig gevochten.

In augustus 1940 was het zover dat de nieuwe school in gebruik kon worden genomen. Het zou helaas maar van korte duur zijn. Want op 8 december 1941 verklaarde Japan de oorlog aan Nederlands Indië en er volgden bombardementen. Het postkantoor tegenover ons huis werd het eerste mikpunt. We voelden ons niet veilig en besloten in de school te gaan wonen. Dit gebeurde in januari 1942. Op 29 januari 1942 kwamen pastoor Schuur en dokter Ehlhart ons waarschuwen dat de Japanse vloot in aantocht was en dat vrouwen en kinderen zouden moeten evacueren. Zes van onze groep van negen gaven zich op voor het Rode Kruis. Waar moesten we heen? Naar het oorlogsveld of naar het Kamp? Er werd besloten naar het 'Kamp' te gaan. Dit bestond uit bamboe-loodsen, die dienden als schuilplaats voor de evacuées. Tegen middernacht kwamen we daar aan. Toen volgden een paar dagen van zware bombardementen. Daarna zagen we al enkele Japanners rond lopen: Ambon was veroverd! De Japanners vonden dat de Europeanen al heel goed bij elkaar waren gaan zitten; zo kon het wel blijven. Zó ontstond ons eerste Interneringskamp!

Toen de regentijd begon, spoelden we er bijna weg en daarom vertrokken we naar 'Stovil', een school met internaat in Ambon voor opleiding van assistent dominees.
Een half jaar later kwamen daar ook de Zusters van Klein Kei en korte tijd daarna die van Tanimbar en Groot Kei.
Op 28 december 1942 verhuisden we met ons allen naar Tantui. Dit was gelegen aan de baai van Ambon, maar vlak tegenover onze loods was een opslagplaats van bommen. Deze loods werd 15 februari 1943 gebombardeerd waarbij vijf van

onze Zusters, twee paters MSC en 30 kampgenoten het slachtoffer werden. We willen hier eerst de namen van de slachtoffers noemen voor we verder gaan met een uitvoerige beschrijving van onze herinneringen aan de internering."

Bij dit bombardement kwamen om:

Onze Zusters FDNSC:

ZR. FELICITAS BERTENS
ZR. JOSEPHA VAN DE BERG
ZR. PRISCA TIMMERMAN
ZR. NORBERTA HELMER
ZR. XAVERIA MOORMAN

De Paters MSC:

PATER JOSEPH KLERKS MSC
PATER BERNARDUS THIEN MSC

en

30 KAMPBEWONERS

Nu laten we het verslag volgen dat Zr. Maria Alacoque schreef over haar herinneringen aan de internering. Zr. Maria was in die tijd in Langgur op Kei, zoals we al zagen.

HERINNERINGEN INTERNERING 1941-1945

Holland is gevallen. Ja, het stond er werkelijk! Als verslagen stonden we te turen naar dit telexbericht. Hoe zou het nu verder gaan? Zouden we hier ook bezet worden? Zou het hier nu gedaan zijn met het Hollandse gezag? Gelukkig stonden de christenen aan onze zijde. En de overigen deden alsof het hen niet aanging.
Al spoedig ondervonden we de gevolgen, alle contact met de buitenwereld was verbroken, af en toen kwam er nog een telex

bericht dat ons zo'n beetje op de hoogte hield van wat er in het vaderland gebeurde. Op 8 juli 1940 ontvingen we zelfs een paar regels van onze families via het Rode Kruis. Dat was een hele opluchting. Het was gelukkig niet zo erg als we ons hadden voorgesteld. Dit stemde ons rustiger en spoedig ging alles weer zijn gewone gang.
Op 8 november 1940 was er algemene opschudding op de overigens zo rustige Kei eilanden. Er cirkelde een vliegtuig boven onze missiegebouwen. De hele bevolking kwam op de been, nog nooit hadden de mensen van zo nabij een vliegtuig gezien. Het daalde zelfs tot vlakbij in de baai. Nu bleven zelfs de Zusters niet meer binnen, samen met de internaatskinderen liepen we er heen. Ook de paters en broeders stonden daar met de jongens op de pier. Enkele paters en broeders trokken de stoute schoenen aan en gingen er met de prauw op af. De bemanning kwam mee aan wal, het bleken Hollanders te zijn. Ze spraken alleen een hele tijd met de bisschop, Mgr. Aerts, dronken vlug een kop koffie en vertrokken weer even geheimzinnig als ze gekomen waren. De jeugd was voldaan, ze hadden nu van dichtbij een vliegtuig gezien!

Daarna ging alles weer zijn gewone gang. Onze meisjes vervolgschool kreeg zelfs nog inspectie van hoofdinspecteur Duin en de heer Valderpoort. Een half jaar later zouden we beiden in het kamp ontmoeten, de laatste zou dit niet overleven. Onze school kreeg nog een nieuw kooklokaal en een toelage voor handwerken. De Keiese meisjes waren trots op deze vooruitgang en de Zusters niet minder. Een missievriend uit Nederland had nog juist op tijd een gift gestuurd waarvoor we stof kochten voor uniformen. Ieder meisje van het internaat mocht haar eigen uniform maken. Met kerstmis zou de hele groep in uniform verschijnen. Ze leerden ook een kerstvoordracht. Het zou een hulde worden aan de Vredekoning en tevens een smeekbede om vrede over Europa.

Maar in plaats van vrede verklaarde Japan op 8 december 1940 de oorlog aan Nederlands Indië. Al onze plannen vielen in

duigen en we wachtten maar af wat ons boven het hoofd hing. Onrustbarende berichten deden de ronde. De scholen werden gesloten. Binnen enkele dagen was bijna heel Indië in handen van de Japanners. Alleen de Kei-eilanden en een gedeelte van Nieuw Guinea waren nog niet bezet. Bezorgd vroegen we ons af hoe onze Zusters op Java en Ambon het er af zouden brengen. Bijna dagelijks kregen we bezoek van ontvluchte militairen uit Indië, Nederland en Australië, die probeerden zo spoedig mogelijk Australië te bereiken. Allen raadden ons dringend aan om ook zo spoedig mogelijk de wijk te nemen nu er nog gelegenheid was, want de verbinding tussen Australië en Dobo was nog niet verbroken. Vanuit Tual of Dobo werd dan in Australië hulp gevraagd en als er voldoende mensen bij elkaar waren, werden ze vanuit Australië opgehaald. Zo was er iedere dag wel een nieuwe sensatie en kregen we hernieuwde aansporingen om te evacueren.

Mgr. Aerts, die toen bisschop was van Molukken en Irian en zijn zetel had in Langgur, drong er echter bij alle paters, broeders en zusters op aan om op onze post te blijven en nu vooral, in tijden van gevaar, onze eveneens bedreigde christenen niet in de steek te laten. We bleven dus allen bereidwillig op onze post, ofschoon niet zonder vrees voor de toekomst. Eén van de laatste vluchtelingen die voor een week op de Missie verbleven, was de controleur van het eiland Geser. Hij was opgeroepen door het Japanse bestuur, maar nam met zijn gezin de wijk naar Australië. Met een kleine zeilprauw, die hijzelf bestuurde, landde hij met zijn vrouw en vier kinderen, het oudste nauwelijks zes en het jongste pas twee dagen oud. Het was onderweg op de vlucht geboren. De man oververmoeid, de moeder doodziek en drie kleine vervuilde kinderen die om hen heen drentelden. Gelukkig knapte de moeder na enkele dagen goede verzorging in ons ziekenhuis weer op en durfden ze de reis te vervolgen. Intussen voelde ook het bestuur in de hoofdplaats Tual zich niet meer veilig en maakte zich gereed om te vertrekken. Ze nodigden nogmaals het hele missiepersoneel uit om mee te gaan. We

bleven echter bij ons genomen besluit en lieten onze mensen niet in de steek. Het bestuur van Tual vertrok, ook het personeel van het Zendingsziekenhuis en ook de dominee en zijn vrouw gingen mee. De Assistent Resident zou wachten op bevelen van hoger hand.

En wij? We konden toch niet bij de pakken blijven neerzitten! We gingen weer door met de school en vierden een mooi kerstfeest. We hadden zelfs een Nachtmis en het was even, of er geen oorlogsmonster woedde. Onze meisjes zongen "vrede op aarde", ondanks dat bijna de hele wereld in oorlog was. Was dit hier misschien het enige plekje op aarde waar we zo vredig en blij Kerstmis konden vieren? Onze 80 interne meisjes waren gekleed in hun nieuwe zelfgemaakte uniformen: een witte blouse met blauwe strik en blauwe rok. Wat waren ze er trots op!

Toch gingen onze gedachten onwillekeurig naar onze zusters op Ambon en Java, die al vanaf februari geïnterneerd waren. De laatste maanden hadden we niets meer van hen gehoord. Onze voedselvoorraad raakte op. De Australische militairen hadden beloofd om eten te zenden. We dachten dat daar wel niets van zou komen, maar op zekere dag kwam er een motorboot, rijk beladen met allerlei voedingswaren. We hadden bijna iedere dag een paar keer alarm, maar niemand maakte zich daar druk om. We dachten niet aan schuilkelders. Maar toen er op zekere dag een bom werd uitgegooid werden we toch wat voorzichtiger en liepen we met de kinderen de bossen in. Op zekere dag ontbrak er een hele groep kinderen, ze waren van schrik naar huis gelopen.
Met de overgebleven meisjes liepen we op 9 juli 1941 nog in de sacramentsprocessie in Namar. Alle omliggende kampongs namen er aan deel, ieder bracht het zijne bij om het feest te doen slagen. Midden in de kampong hadden de mensen een groot bloementapijt gemaakt. Alle straten waren aan weerszijden versierd met bogen van jonge klapperbladeren. De mannen hadden een bamboefluit; de vrouwen en meisjes

dansten; de kinderen waren bruidje en strooiden versgeplukte bloemblaadjes voor het heilig Sacrament. Het was bijna niet te geloven dat de oorlog zó dicht om ons heen sloop. Op een morgen ging de 'tong-tong", iemand gilde dat de Jappen er aan kwamen. Maar het bleek een motorboot te zijn die uit Australië was gekomen met een luitenant en honderd militairen die ons zouden komen beschermen, zei men.
Op 29 juli 1941 hadden we onze oude broeder Tops begraven. Hij had steeds gezegd: 'Voor de Jappen komen, ben ik hem gepiept'. En zo was het, dezelfde nacht vielen de Japanners binnen.

Om ongeveer half vier werden we uit onze slaap opgeschrikt door een zwaar gebons op de voordeur, gevolgd door gerinkel van glasscherven. In een oogwenk waren we ons bed uit. Er was haast bij, want op hetzelfde ogenblik klonken er zware stappen op de achtergalerij die niet afgesloten was. Wij probeerden gauw langs de andere deur eruit te komen, maar werden achtervolgd door ongure, vreemde typen.
Moeder Adriana wachtte ons in de gang al op met de bel. Dat was het afgesproken 'sein', als er onraad was, zouden we hard om hulp bellen. Wij met ons drieën: Zr. Antonella, Zr. Alida en ik vlogen de aangrenzende linnenkamer in en draaiden die op slot voor onze achtervolgers. Het was stikdonker, want elektriciteit hadden we niet. Meteen daarop hoorden we een gil: "Ze vermoorden me". Dat is Moeder Adriana meenden we, en we renden naar het raam of we misschien langs daar nog konden ontsnappen. En hulp halen bij de paters. We zagen een witte schim, dat moest Zr. Johanna zijn, die misten we nog, we openden zachtjes het raam dat achter in de tuin uitkwam en hesen haar naar binnen, daar er van ontkomen geen sprake was. Zr. Johanna was juist naar het toilet toen wij overvallen werden en ze had willen ontsnappen toen ze zag dat ons hele huis vol vreemd gespuis zat. Maar ze zag geen enkele mogelijkheid, het hele huis was omsingeld, zei ze. We sloten dus het raam en probeerden een oefening van berouw te bidden omdat we zeker meenden dat de dood ons wachtte. Zr. Alida

was niet meer te houden, ze wilde weten wat er met Moeder Adriana gebeurd was. Maar we hielden haar tegen. Na die kreet was het doodstil geweest. Maar plotseling klonken er naderende stappen in de gang. Nu is het onze beurt, zeiden we. Plotseling klonk een stem: "Zusters, waar zijn jullie?" Het was de stem van Moeder Adriana, ineens was alle angst geweken, we draaiden het slot om en stormden op de dood gewaande af. "Gauw," zei Moeder, "kleedt je gauw aan, het is de Nippon, we moeten mee!" Ze stopte ons nog gauw een zakje geld in de handen. De Jappen snauwden wat rauwe, onverstaanbare klanken, maar daar stoorden we ons niet aan. Toen de slaapzaal op om ons te kleden. Ze klosten achter ons aan. Veel geduld hadden ze niet, dat merkten we wel. Niemand kwam op het idee de lamp aan te steken, we tastten dus maar in het donker rond en trokken aan wat ons voor de hand kwam. De ene was in het wit en blauw, een ander in het wit, een derde in een blauwe werkschort. Zr. Cyria liep nog steeds rond in haar nachtjapon en met loshangende haren. Ze had bij de kinderen in het internaat geslapen en was, evenals wij, uit haar slaap opgeschrikt door die ruwe overval. De kinderen waren door de ramen naar buiten gesprongen en vluchtten gillend het erf over, Zr. Cyria er achter aan. De soldaten schreeuwden allerlei onverstaanbare bevelen, maar ze rende maar door met de kinderen in de richting van het klooster. Toen kreeg ze een bajonet in haar zij en daarop die gil: "Ze vermoorden mij!" Wij dachten dat het Moeder Adriana was.

Nu liep Zr. Cyria ook op de slaapzaal rond, zoekend naar kleren, niemand van ons wist dat ze zo ernstig gewond was, dat zagen we pas veel later toen het licht werd. Met een duw en een stomp beduidden die lui dat we mee moesten. Onze reeds lang gereedstaande reiszak sloegen ze uit onze handen, we mochten niets meenemen. Toch waagde Zr. Cyria het om weer naar die weggeworpen rugzakken te gaan en ze kwam achter ons aan sleuren met drie zakken.

We werden voor de internaatskapel gebracht, alle paters en broeders en internaatsjongens zaten daar al gehurkt, ook Mgr. Aerts in een zwarte toog met paarse sjerp. Alleen Pater Berns

die in het ziekenhuis lag werd even later opgebracht in zijn pyama. Eén van de jongens mocht zijn zwarte toog gaan halen. Wij moesten aan de andere kant hurken en vóór iedere zuster en ook er achter vatte een soldaat post met een getrokken bajonet. Bij de minste beweging kreeg je een tik met de kolf van het geweer. Ook onze meisjes hurkten om ons heen, zelfs een lam meisje van 18 jaar zat er bij in een karretje.
De Zusters MM, met Zr. Wilhelma aan het hoofd, kwamen het laatst aan. "Zo, zitten jullie hier al, wat zitten jullie ongemakkelijk, ik ga hier zitten", zei een zuster vrolijk, want ze wilde zich dapper tonen. Maar dat was te veel, een soldaat pakte haar niet onzacht bij haar arm, smakte haar op de grond en snauwde dat ze zwijgen en hurken moest. Meteen rukte hij met geweld haar medaille en rozenkrans af. De rugzakken met kleren werden opengescheurd en één voor één werd alles aan een bajonet tentoongesteld en op een hoop gegooid. In een onbewaakt ogenblik wilde een van de Zusters een paar kousen voor me wegnemen, maar ze werden uit mijn handen gerukt en de zuster kreeg een klap vlak in haar gezicht.

Intussen zagen we, dat Zr. Cyria gewond was, ze zat letterlijk in een grote plas bloed. Moeder wilde de Jappen erop attent maken, maar steeds kreeg ze een snauw dat ze zwijgen moest. Eindelijk kwam een van de officieren en vroeg of ze gewond was. Toen mocht ze naar het ziekenhuis, ondersteund door Moeder Adriana en een soldaat, daar ze zelf niet meer kon lopen vanwege het vele bloedverlies. Een soldaat gooide een van onze mantels die bij de hoop lag, op de bloedplas en stond er wat op te trappen. Toen we weg mochten, sloegen we de mantel om, ondanks dat hij vol bloed en vuil zat. Toen moest de bisschop voorkomen, gehurkt zat hij daar voor zijn beulen. Hij hield het niet lang uit in die houding en mocht gelukkig op een stoel gaan zitten. Ze vroegen naar hun werk en ze beweerden dat de priesters leugenaars en bedriegers waren, en dat de Nippon daarvoor geen 'ampun'(vergeving) hadden. Al meteen dreigden ze met: "Jullie verdienen allen de doodstraf. In Japan doen de katholieke priesters ook niets anders dan het

volk opruien tegen het gezag". Hierover vroegen ze het oordeel van Monseigneur. Deze zei: "Ja, als het werkelijk leugenaars en bedriegers zijn verdienen ze zeker straf." Toen vroegen ze of hij wel wist dat sinds maart 1941 Indië helemaal van de Nippon was en dat ze daarom alle bevelen van de Nippon moesten opvolgen. De bisschop zei dat hij genegen was dit te doen, maar dat ze tot nu toe geen enkel bevel hadden gekregen. Dan vroegen ze of hij briefwisseling had met de delegaat in Australië. Monseigneur beaamde dit, want hij had zijn bemiddeling ingeroepen, om bij de Nippon verzachting te krijgen voor de vrouwenkampen.
Toen vroeg hij, hoeveel eten en voorraden de missie uit Australië had gekregen, wanneer de Assistent Resident was opgehaald en hoeveel militairen er naar Tual waren gezonden. Alles wat de missie had gekregen, gaf hij precies op, maar op de andere vragen kon hij niet antwoorden, daar bemoeien we ons niet mee, zei hij. "Wij zijn hier gekomen om de mensen de godsdienst te brengen en ze te helpen in hun ontwikkeling, de rest weten we alleen maar uit wat de mensen vertellen". Het slot was toch steeds, dat de missie de mensen opruit tegen het gezag en de kinderen mishandelen in de internaten en scholen. Er viel geen weerleggen aan. Dat duldden ze trouwens ook niet. Pater Berns probeerde nog te wijzen op de leprozerie en de ziekenhuizen. Maar ze duldden geen woord, we moesten alles maar stilzwijgend aanhoren.

Intussen marcheerde een troep soldaten de Internaatskapel binnen. Ze beukten en lawaaiden daar of ze de hele kerk wilden afbreken. Later hoorden we dat ze er gegeten hadden. Daarna moesten ze de sleutel van de sacristiekast hebben, Pater Cornelissen ging hem halen en fluisterde toen hij langs ons liep: "Bidt Zusters, bidt toch!".
De sleutel van het tabernakel wilde de pater niet geven, hij vroeg maar om die zelf te mogen openen en te nuttigen, omdat alleen een priester dat heilige mocht aanraken. Hij smeekte in het Maleis en in het Engels, ook Monseigneur en Pater Berns deden pogingen om hen te overreden, maar het mocht niet

baten. Ze maakten honende en spottende gebaren en duldden niet dat een van de paters de kerk inging. Intussen was ook Pater Munster opgehaald door een afdeling soldaten. Deze kreeg een beetje meer vrijheid omdat hij een Duitser was; hij was op dienstreis in een naburige statie.
Moeder Adriana en Zr. Josefa waren teruggekomen uit het ziekenhuis en zeiden dat Zr. Cyria en Zr. Reinarda achter moesten blijven. Zr. Reinarda lag al een paar dagen op bed en hield zich nu nog zieker om bij Zr. Cyria te kunnen blijven, die meer dood dan levend was. Zr. Josefa deed al het mogelijke om te mogen blijven om hen te verplegen, maar dat duldden ze niet, ze moest direct mee.

Toen het licht werd, kwam een oudere mohammedaan aangehold met een vodje papier dat hij aan één van de soldaten gaf. Deze bracht het bij de baas die het door de tolk liet vertalen. Toen zei hij in het Maleis: "Als alles waar is, wat hier op staat, verdienen jullie allemaal de doodstraf, jullie mishandelen de kinderen en leren hun slechte dingen". De man die het briefje gebracht had, stond op satanische wijze te genieten van zijn euveldaad. Toen de tolk die onzin voorlas, schudden alle paters en broeders eenparig met hun hoofd. Pater Berns waagde zelfs op te staan en wilde het weerleggen, maar ze duldden geen tegenspraak en duwden hem ruw op de grond. Toen zei de commandant: "Semua potong leher"(Ze moeten allemaal gedood worden). Dadelijk deden allen hun helm af en namen doeken van de hoop kleren waarmee ze hun geweren opwreven. Ik dacht, nu gaan we er aan en keek eens rond welke kant ik uit zou kijken als ze schoten, maar er gebeurde niets. Zr. Alida hield het niet langer uit. Ze stond op en riep half huilend: "Ik wil niet onthoofd worden".
Toen ze klaar waren met poetsen, werden de paters en broeders in een rij gezet en door die groep soldaten weggeleid in de richting van hun huis. Nauwelijks konden ze daar zijn of we hoorden mitrailleurs, ik telde zeventien schoten en staarde begrijpend de zuster aan die naast me zat. Even later kwamen de soldaten terug en gedroegen zich als dronken kerels. Ze

wilden waarschijnlijk aan de anderen laten zien hoe ze gevallen waren, want het stond vast dat de paters en broeders zonder verhoor op een laffe manier onschuldig waren gedood. Een paar jongens die ook mee moesten, kwamen schreiend terug en keken ons meewarig aan.
De kinderen van het internaat werd eerst nog goed de les gelezen, dat ze goed moesten weten dat wij hun vijanden waren en dat ze nu de bevelen van de Nippon moesten nakomen. De arme kinderen waren geschrokken door al de wreedheden en de moorden. Angstig knikten ze maar en toen mochten ze weg. Een paar mensen uit de kampong die naar ons huis waren gekomen om ons te helpen, waren ook al dood geschoten.

Toen mochten ook wij opstaan en naar huis gaan om te eten, onder geleide van de soldaten. Onderweg zagen we mensen die, vooraf gegaan door soldaten, al onze voorraden weg sleepten. Alles werd op de pier gebracht, ook onze varkens, kippen, naaimachines, in één woord, alles wat bruikbaar was. We hoorden ze in de naaischool beuken op de kasten. Enkele meisjes waren zoals altijd nog in de keuken en Primus, onze staljongen kwam ons tegemoet, vol ingehouden woede. Hij haalde melk en ander eten uit de keuken onder de ogen van onze belagers. Toen we op de achtergalerij kwamen, schoten we in de lach, hoe droevig alles ook was. Heel onze bloementuin was leeggeroofd en de rozen waren afgesneden. Met zoveel moeite hadden we ze gekweekt voor het altaar; hier deden ze dienst als tafelversiering. Daartussen stonden onbehoorlijk grote ijzeren potten gevuld met gebraden kippen. Voor de rest vuile borden en kopjes, stapels brood en allerlei halfvolle Australische blikjes. Daar ging al ons kostbaar eten waar we zo zuinig mee omgegaan waren, daartussen lege flessen van miswijn. Het overschot was dus voor ons. Eerst hadden de bazen zich te goed gedaan! Boeken en platen lagen verspreid en verscheurd over de vloer en de hele linnenkast was overhoop gehaald. Onze meisjes, die ze gedwongen hadden om voor hen te koken, kwamen nu huilend op ons af.

Ook de Zusters MM kwamen maar steeds terug, ofschoon de Jappen zeiden dat ze naar hun eigen huis moesten gaan. Het liet ons allemaal koud en we konden er niet om huilen, integendeel, we lachten en praatten of het een afscheidsfeest was. Dit was een reactie natuurlijk; sinds de overval hadden we nog geen woord mogen uiten, nu lieten ze het zonder meer toe. Het was net een film; er was ook zoveel gebeurd in die weinige uren dat we het niet allemaal verwerken konden. We maakten grapjes met alles wat we zagen en stonden maar aan een kippenpoot te kluiven. Misschien zou het nog lang duren eer we weer wat zouden krijgen, dus Moeder maande ons aan om maar goed te eten en Primus kwam maar aanslepen met warme melk.
Alleen Zr. Josefa kon niet eten, ze was zo ziek en had bovendien de hele nacht bij een zwaar zieke gewaakt. Met veel moeite mocht ze toch even gaan liggen in een luie stoel, maar haar bewaker verloor haar ging ogenblik uit het oog, alsof ze een gevaarlijk persoon was. Tussen alle papieren op de vloer zag Moeder een boekje met de kruisweg liggen. Ze raapte het op, maar haar bewaker rukte het even snel uit haar handen. Moeder vouwde haar handen om te beduiden dat het om te bidden was. Toen bladerde hij het eens door, zag de afbeelding van een kruiswegstatie waar Jezus aan het kruis hing en smeet toen het boekje vol minachting op de grond en vertrapte het voor onze ogen. Even later kwam er weer een soldaat binnen en beval ons op staande voet in te rukken.
Toen we nog aanstalten maakten om ons te verkleden bulderde hij ons toe alsof hij ons te lijf wilde. Het was me een uitgelezen groep: Moeder Adriana in witte schort en witte sluier, Zr. Josefa eveneens, maar haar sluier was zo versleten dat hij stuk was, eer we Langgur uit waren. Zr. Rafaëlla was helemaal in officieel kostuum, dus in wit en blauw, daar ze al klaar had gestaan om bij ons naar de Mis te komen. Ze kwam uit de melaatsenkolonie en werd onderweg aangehouden. Haar fiets werd afgenomen en met gescheurde kleren kwam ze onder geleide van een paar soldaten bij ons aan. Zr. Wilhelma was eveneens in wit en blauw, Zr. Johanna in een blauwe badschort

die ze gauw in de badkamer had aangetrokken toen ze merkte dat er iets niet pluis was en heel ons huis omsingeld was.
We werden nu naar de missiepier gebracht, de Zusters MM sloten zich weer bij ons aan, maar ze werden terug gestuurd, ze schreiden. Wij lieten geen traan bij het verlaten van onze dierbare missie. Eigenlijk drong het niet tot ons door, het was als een droom. We passeerden het huis van de paters en van de bisschop en we keken of we toch nog een teken van leven zagen. Maar alles leek uitgestorven. Voor het huis wapperde een Japanse vlag en soldaten stonden op wacht. De motorboot van de missie lag klaar. Na lang wachten, gehurkt op de pier, moesten we aantreden. We werden in het gelid gezet en samen met de soldaten marcheerden we in flink tempo naar de haven, onder het gebrul van onverstaanbare commando's. Het begon nog flink te regenen ook, zodat onze kap slap langs ons hoofd hing. Toen we halfweg waren, moesten we omdraaien en gingen in dezelfde pas terug. Ik dacht onwillekeurig: nu lijken we op de vrouwen die Jezus vergezelden op zijn lijdensweg.

Toen we terug kwamen bij de missiepier, lag er een platte schuit. Eerst kropen alle soldaten er op en toen moesten wij tussen hen in plaats nemen. De soldaat voor me zat maar te grijnzen en hield ieder keer zijn vuist vlak voor mijn gezicht. Waar zouden we toch heen gebracht worden? Toen we om de hoek kwamen werd het ons duidelijk, we zagen twee torpedojagers liggen. We moesten langs een van deze boten omhoog klimmen. Gelukkig merkten we, dat Pater Munster ook volgde, we hadden dus nog een priester bij ons.
Op de torpedojager aangekomen, zagen we enkele bekende ambtenaren uit Tual, ze waren geboeid. Hun eerste vraag was: "Waar zijn de Monseigneur en de paters en broeders?' We moesten een ontkennend antwoord geven, daar we nog steeds de hoop koesterden dat ze nog leefden. De controleur was op zijn bed overvallen. Wij vroegen of hij iets wist van Pater de Grijs die in Tual woonde. We werden al gauw gescheiden, er werd voor ons een plaatsje op het dek afgeschermd met een zeil. Daar stonden we nu, want zitplaatsen waren er niet en we

voelden er niets voor om op dat vuile dek te gaan zitten. Zr. Jozefa kon echter niet meer blijven staan, ze ging met haar witte kleren liggen. Het was vlak boven de machinekamer, het dek was heet en ze moest zich telkens omkeren. Na veel smeken kreeg ze een plank om op te liggen. Ook voor ons zat er tenslotte niets anders op dan maar te gaan liggen, we konden toch niet de hele nacht blijven staan. Van slapen kwam niet veel; als we aan één kant geroosterd waren draaiden we ons weer om.

Na een tijdje kwamen ze voor ieder van ons met een bal rijst en een vuil, gedeukt boterblik met water en een kapot glas om te drinken, dat was onze avondmaaltijd. We probeerden er toch maar wat van naar binnen te werken, want vooreerst zou ons wel niet veel beters te wachten staan. Toen het donker was, zetten we onze slappe kap af en probeerden een beetje te slapen, waar echter niets van kwam op dat hete dek. De boot lag goed vast op de zee en aan gevaar dachten we niet. We moeten toch wel gewichtige personen zijn, schertsten we, dat ze ons met twee oorlogsschepen op komen halen.

De volgende dag tegen de avond kwamen we in Ambon aan. Ik was reuze benieuwd hoe het er uit zou zien, want ik had er tien jaar gewerkt en was vijf jaar geleden naar Langgur vertrokken. Maar het zeil werd niet weggenomen, dus zagen we niets! Na een lange tijd werden we gehaald, we stonden perplex: wel honderd Europeanen waren een kolenboot aan het lossen. Ze liepen blootsvoets en met ontbloot bovenlijf en waren rood verbrand. Toch leken ze opgeruimd en dat was maar gelukkig. Later hoorden we dat het Australische krijgsgevangenen waren met enkele aalmoezeniers, ze wuifden ons vrolijk toe. Wij dachten aan onze Paters en aan onze oude Monseigneur Aerts, dit werd hen tenslotte bespaard!

Samen met Pater Munster werden we op een vrachtwagen geladen. Op een plein moesten we uitstappen, we zagen er een menigte mensen. Onderweg leek Ambon wel uitgestorven, er

was niemand op straat, zelfs geen kinderen, wat een verschil met vroeger! Hier op het plein stonden veel mensen, meest islamieten zoals we zagen aan hun kleding. We zouden nog wat bekijks krijgen in onze vuile plunje. Maar toen werd onze aandacht voor heel iets anders gevraagd. We zagen hoe de controleur en de beide anderen die we op de boot hadden gezien, met dikke touwen aan een telefoonpaal of een boom waren vastgebonden. Beurtelings kwam er iemand uit de menigte, onder gejoel en handgeklap, om ze te schoppen, te slaan en te bespuwen. Toen besefte ik, hoe wreed een mens kan zijn, erger dan een dier! Zoiets moet zich hebben afgespeeld, toen de Heer zijn kruisweg ging. Ik bad dat de goede God hen genadig mocht zijn. Die morgen op de boot had Pater Munster ons nog gevraagd om voor de controleur te bidden, omdat hij erg verbitterd was en niet kon geloven, ofschoon hij wel wist dat in Ambon hem de dood wachtte.

Op een gegeven moment kwam er een Japanner op ons af en gaf een teken dat we hem moesten volgen. Hij bracht ons naar een leegstaand huis. Het was voor ons een opluchting dat we weg mochten van dat plein, maar we dachten met weemoed aan die arme slachtoffers. Een paar soldaten brachten emmers, wasborstels en zeep en ze beduidden dat we moesten zorgen dat we schoon kwamen. We hadden niets om ons te verschonen, dus hoe moest dat? De vuile mantel vol bloed van Zr. Cyria kreeg de eerste beurt en voor de rest hield ieder alleen het hoogst noodzakelijke aan. Pater Munster had nog een oude sarong in zijn koffertje, die kon al vast iemand aantrekken en zo gingen we aan de was. In een van de kamers werd een groene klamboe gespannen; er werden planken op de stenen vloer gelegd en ons bed was gereed, een kussen of deken kregen we niet, zelfs geen matje. Alleen Pater Munster kreeg een veldbed met kussen en deken. Hij sliep in de kamer naast ons. Van slapen kwam vanzelf niets, die hele lange nacht. De wacht werd om het uur afgelost en dat ging gepaard met een hels lawaai.
We lagen daar maar te rollebollen op die harde planken, je wist

je geen raad met je hoofd. De volgende dag zochten we het hele huis af, of er iets was om je hoofd op te leggen, maar we vonden niets, nog geen steen. Een keer maakten ze zoveel lawaai dat we dachten dat ze Pater Munster weggevoerd hadden. Zr. Antonella werd zo bang dat ze niet ophield voordat Moeder Adriana riep: "Pater Munster, bent u er nog?" "Ja", was het antwoord, en dat stelde ons weer gerust. Op een nacht moest ik dringend naar het toilet, wat moest ik nu doen? Weer opnieuw de Pater geroepen en die vroeg het aan de wacht. We mochten gaan, maar één voor één en onder begeleiding van een bewaker met het geweer op de schouder en een getrokken bajonet. Hoe griezelig ik het ook vond, ik maakte een groot kruisteken en riep mijn engelbewaarder aan. Het was buiten stikdonker en ik huiverde, maar toen ik veilig terug was, was ik toch blij dat ik geweest was.

De volgende morgen werd de was voortgezet, die van de vorige avond was al droog. Degene, van wie de bovenkleding gewassen werd, moest maar zo lang op de slaapkamer blijven. De gewone wachten werden wat soepeler, alleen 's nachts maakten ze een hels lawaai, alsof ze er zelf ook niet gerust op waren. Elke dag kwamen enkele 'hoge pieten' op bezoek. Dan moesten we de hele tijd strak in de houding staan en diep buigen als ze kwamen en gingen. Heel gewichtig en uit de hoogte stonden ze ons te bekijken en gingen dan weer even plechtstatig weg. Dat waren de griezeligste ogenblikken van de dag. Telkens dachten we: nu zal het komen! Maar er gebeurde niets.

Zo zaten we daar nu al vijf dagen. Onze kleren waren intussen schoon en werk hadden we niet. Het was een leeg, kaal huis, met enkel een bank om op te zitten. Er kwam geen eind aan de dag, we konden toch ook niet de hele dag bidden, en de nachten waren helemaal niet om door te komen. En dan de hele tijd die wacht om ons heen! Pater Munster trachtte er de moed in te houden door allerlei verhalen te vertellen. Van een vodje papier wist hij een ingewikkeld legspelletje te maken.

De vijfde dag werd Pater Munster opgehaald; hij moest voorkomen en bleef meer dan een uur weg. We maakten ons al bezorgd en verdubbelden ons gebed. Toen hij terug kwam zei hij geen woord over het gevraagde. Hij zei alleen dat we allemaal om de beurt mee moesten. Eerst was Moeder aan de beurt, het wachten duurde weer lang. Eindelijk kwam ze terug met de boodschap dat we konden blijven, op voorwaarde dat we ons zouden onderwerpen aan de bevelen van de Nippon; wie dat niet van plan was, moest dat meteen komen zeggen. De soldaat stond nog te wachten om ons eventueel te begeleiden. We lieten hem maar alleen vertrekken, er zat toch niets anders op dan het maar te doen.

OP WEG NAAR HET KAMP

Toen het weer even rustig was vertelde Moeder, dat die arme controleur nog steeds aan die paal stond gebonden, met een troep mensen er omheen; zij was er langs gekomen. Even later weer die akelige inspectie! Wat wilden ze toch met ons, zouden we onze Zusters nog ooit te zien krijgen? Ze moesten eens weten dat we hier waren! Op die vijfde dag kwam het bevel: "Binnen tien minuten gereed staan om te vertrekken naar het kamp". Nu, daar hadden we geen tien minuten voor nodig, want er viel niets te pakken. Ze zeiden ons nog de wacht aan, dat we niets over het gebeurde in Langgur mochten zeggen, anders kon ons dat het leven kosten.
Een paar minuten later hobbelden we de weg over, reuze benieuwd hoe we onze Zusters zouden ontmoeten. Voor een groot gebouw, helemaal afgezet met prikkeldraad, stopten we. Het was de Stovil, de opleidingsschool voor dominees. Al wuivend en blij kwamen de mensen op ons af, alles verdrong zich bij de poort. Al gauw zagen we onze Zusters die ons welkom wuifden. Was dat nu het gevreesde en zoveel besproken kamp? Na alles wat we de laatste dagen hadden meegemaakt voelden we ons gelukkig dat we er binnen mochten. Niet de hele dag een gewapende wacht op je hielen, alleen een wirwar van prikkeldraad. De mensen en de Zusters

vroegen honderd uit: Waar is de Bisschop en de Paters? Zr. Gerardine vroeg naar haar heerbroer, Pater Berns. Het was een moeilijk geval voor ons. Zekerheid, dat ze doodgeschoten waren, hadden we ook nog niet, maar het was wel zo goed als zeker. Dan waren er ook nog die woorden bij ons vertrek naar het kamp: denk er om dat het jullie leven kan kosten als je je mond open doet! De mensen begrepen er niets van dat we zo stil waren en zo verschillend gekleed. "Waar zijn jullie koffers", vroegen ze, "moeten we daar niet op wachten, anders ben je ze straks nog kwijt". Maar we hadden niets meer te verliezen!

Al gauw waren we met onze Zusters alleen in ons kamertje. Wat een opluchting was dat, het was of er een zware last van ons afviel. Wat viel dat gevreesde kamp mee na al die narigheid van de laatste dagen! Van alle kanten kwam er hulp opdagen, de een bracht een kussen en de ander zelfs een matras, een klamboe, stukken witte stof, enz. Alle Zusters brachten hun schorten bij elkaar en we besloten van twee schorten er drie te maken. Geen uur later zag je geen verschil meer tussen de van alles berooide Zusters van Kei en die van Ambon. De kap droegen ze zelf ook al lang niet meer, want ze hadden geen middelen om ze te stijven en te strijken. Nauwelijks zaten we een kwartiertje bij elkaar, of we hoorden roepen: "Nog meer nieuwe mensen, het zijn missionarissen!' Wij ook vlug er heen, vooral Zr. Gerardine verheugde zich al op de komst van haar heerbroer. Wij wisten ook niet, wat er van te denken en we waren al blij dat we ons vergist hadden. Maar nee hoor, het waren de Paters en Broeders van Tanimbar. Pater Helmer, de broer van Zr. Norberta, was er bij. Ze schreiden van vreugde. Ze waren op dezelfde dag als wij gevangen genomen, maar heel wat menselijker behandeld, ze mochten zoveel meenemen als ze dragen konden en kregen onderweg zelfs goed eten. Maar ze waren gebombardeerd, zodat ze dachten met boot en al te zullen vergaan. In Ambon aangekomen, waren ze meteen naar de gevangenis gebracht en daar hebben ze het vijf dagen erg te verduren gehad. Elke dag

werden ze onbarmhartig afgeranseld. Vooral de oude broeder Clement en broeder Janson waren bont en blauw geslagen. Weken later liepen ze nog met blauw opgezwollen gezicht en een arm in het verband. Broeder Lipman, een nog jongere broeder, had er drie jaar later nog steeds last van. We hadden zielsmedelijden met die oude mensen die zo mishandeld waren zonder te weten waarom. De volgende morgen kregen alle bewoners van het kamp bevel om zich naar het veld te begeven, want er zouden hoge bazen komen om iets mee te delen. Om acht uur stonden we allen al in de hete zon te blakeren en om twee uur stonden we er nog. Eindelijk kwamen de heren met hun nieuwstijding. Eerst een heel verhaal in het Japans, dan vertaalde de tolk het in het Nederlands. Het waren gewoon leugens, b.v. dat heel Europa al aan Duitsland behoorde; Amerika had geen vliegtuigen meer en nog maar enkele schepen. Ze somden alle verliezen van de Amerikanen op en ook hun eigen fabelachtige overwinningen. Na iedere zin moesten we allemaal het hoofd buigen ten teken dat we het begrepen hadden. Enkele heren die het waagden om niet te knikken, kregen een pak slaag en daarmee was de voorstelling afgelopen. Met dat al kregen we weer geen eten vóór de avond, want niemand mocht ontbreken op het appèl, alle werkzaamheden moesten gestaakt worden. Intussen lag de vis, die we de eerste maanden nog kregen, vanaf zeven uur 's morgens in de zon te bederven. De mensen van Ambon deden al het mogelijke om verse vis te brengen, maar pas als die enkele uren in de zon lag te bederven, verwaardigde de wacht zich om de poort open te maken en mochten we de vis nemen. Een andere keer sloten ze al om vier uur in de morgen de waterleiding af en kon je pas tegen twee uur water krijgen. Dat gebeurde als er oorlogsschepen in de haven lagen, die moesten eerst van water voorzien worden. Dan kregen we weer geen hout om te koken; al wat brandbaar was werd afgebroken, zelfs dakgoten en iedere balk of plank die niet gebruikt werd. Daarop volgde dan weer een strafdag, zodat, op de kinderen na, iedereen in de rij moest gaan staan om een pak slaag te halen. Ook wij stonden geduldig onze beurt af te wachten, toen

een soldaat ons woest schreeuwend aan het verstand bracht dat we konden gaan. Op een andere dag was het weer huiszoeking. De Zusters van Ambon zeiden: sinds jullie gekomen zijn is het alle dagen wat anders. Toch bleven de mensen opgewekt.

Bij die huiszoeking was het uitgekomen dat verschillende mensen nog blikjes melk en boter het kamp hadden binnengesmokkeld. Alles moest op staande voet worden ingeleverd, op straffe van de dood. Met weemoed droegen de mensen de zuur betaalde blikjes naar de wacht. Na al die misère kwamen er ook weer rustiger dagen, dan kregen we 's morgens om zes uur al een kop warme thee. Ieder moest hiervoor wel met zijn kopje in de rij gaan staan, maar dat hadden we er graag voor over en soms ging het er zelfs gezellig aan toe. Om acht uur kon ieder een bord rijstepap gaan halen, in water gekookt. In het begin was de pap gemengd met klappermelk, wat heel smakelijk was. Door de slechte voeding, en vooral door de onhygiënische toestanden, brak er al gauw dysenterie en tyfus uit in het kamp, waaraan er verschillenden overleden. In november 1941 werd er weer geroepen: "Nieuwe mensen voor ons kamp, er zijn ook Zusters bij". "Uw heerbroer is er ook bij", riep een heer naar Zr. Gerardine. Ze stormde naar de poort om hem te verwelkomen, maar toen hoorde ze al meteen de wrede werkelijkheid van Pater Bedeaux, die verbaasd vroeg: "Maar weten jullie hier dan nog niet, dat Monseigneur met alle Paters en Broeders doodgeschoten zijn?'
Het was een harde slag voor Zr. Gerardine. Ze was hevig ontroerd, maar hield zich dapper tot ze bij ons in het kamertje kwam. Toen snikte ze het uit om het droevig verlies van haar tweelingbroer en tevens priesterbroer. Het was een pijnlijk geval, wel had Moeder er haar een beetje op voorbereid en haar verteld over onze vermoedens. Maar toch, ze hoopte nog steeds tegen alle hoop in.
Zr. Cyria en Zr. Reinarda waren er ook bij en eveneens Zr. Angelina, Zr. Prisca en Zr. Marcaria die van Groot-Kei gekomen waren. Verder Pater Bedeaux en Pater van Lith, die bij de inval op dienstreis waren. Toen ze hoorden van de

moordpartij in Langgur waren ze van plan om naar Australië te vluchten. Ze hadden zich twee maanden schuil gehouden in de grotten van Klein Kei. Enkele jongens waren bij de Paters gebleven en onderhielden contact met verschillende kampongs en zorgden dat er eten bezorgd werd.
Op zekere dag kwamen er Japanse soldaten gewapend met mitrailleurs naar de grootste kampong Namar, de hoofdstatie van Pater Bedeaux. Ze plaatsten hun wapens rond het kerkplein, kwamen met petroleum en stro en verzamelden alle vrouwen en kinderen op het kerkplein. Ze dreigden de kampong af te branden als ze niet binnen twee uur de Paters aan hen zouden uitleveren. De mensen verraadden hun priesters niet ondanks de bedreigingen met de dood. Toen de Paters dit hoorden in hun schuilplaats, wilden ze niet langer blijven, het was hun plicht dat zij de dood kozen in plaats van hun trouwe christenen. Ze gaven zich over en werden vreselijk afgeranseld in het bijzijn van de mensen. Tot hun verbazing werden ze niet gedood zoals hun confraters in Langgur. Met hetzelfde transport kwamen ook de paters Thien, Goossens, van Rooyen, Klerks en broeder van Haren uit Groot Kei mee naar ons kamp in Ambon. We vroegen natuurlijk honderd uit, vooral naar het lot van de Paters en Broeders. Ze waren op het strand doodgeschoten en de bevolking moest zelf hun lijken in de zee slepen. Dagenlang kwamen ze met de vloed terug op het strand. Hoe de mensen ook baden en smeekten, het was op doodstraf verboden om de lijken de begraven. Toch waagden ze het er op. Met veel eerbied zuiverden ze de halfvergane lijken en bekleedden Monseigneur met zijn bisschopskleren. Dezelfde dag, nadat de lijken al waren begraven, kwam uiteindelijk het verlof van Tual.

De melaatsenkolonie was door de Jappen overgebracht naar een klein onbewoond eiland, daar moesten ze dan maar de hongerdood sterven. Wie het durfde wagen eraf te komen, werd zonder meer doodgeschoten. Dit was heel erg voor de Keiese mensen want ze wilden met liefde hun vader of moeder, broer of zus die melaats was, in hun huis opnemen, maar dit

werd niet toegestaan. Gelukkig dat de Zusters MM zich over hen ontfermden en met hen in de verbanning gingen om hen te verplegen en eten voor hen te zoeken. Ondanks dat zijn er toch velen van hen door gebrek omgekomen.

De nieuw aangekomen missionarissen moesten tot laat in de nacht vertellen en al de onzekerheden van zoveel maanden werden nu ontsluierd. Behalve de Zusters van Merauke waren we nu allemaal bij elkaar. We waren met 25 Zusters en 27 paters en broeders. Het kamertje dat de Zusters bewoonden bood eigenlijk maar plaats voor 10 personen, wij bewoonden het met 25. 's Nachts diende het als slaapkamer, dan lag het precies vol met matrassen zodat er geen gangetje overbleef. De matrassen werden in de breedte gelegd, zodat we met vieren op twee matrassen konden slapen. Overdag werden ze opgestapeld in een hoek en 's zondags werden ze buiten gelegd, want dan diende ons kamertje tevens als kerkje. Toch kon het er echt gezellig zijn. Om 3 uur werd er thee gezet, dan kwamen de paters en broeders in groepjes even binnen om mee te drinken. Vijf Zusters moesten 's avonds slapen bij andere dames, want meer dan twintig konden er met geen mogelijkheid liggen. We woonden aan de baai van Ambon; daar lagen gewoonlijk Japanse oorlogsschepen. Die lagen dan vlak voor ons kamp om zich te beschermen tegen bombardementen. Enkele keren maakten we er een mee; de bommen vlogen dan over ons kamp, maar kwamen altijd in de baai terecht. We waren er zo gerust op dat de meeste er niet eens aan dachten om dekking te zoeken en er liefst naar stonden te kijken. Na een tijd werd het prikkeldraad langs het strand vervangen door een hoge houten schutting. Dat was vooral voor de kinderen heel erg, die hadden nu geen stukje grond meer om te spelen. De moeders wisten er geen raad mee, zo klein behuisd als ze waren. Dit gaf soms aanleiding tot hooglopende ruzies tussen de ouders van de kinderen.
Dit duurde zo tot Kerstmis 1941. Juist enkele dagen voor Kerstmis kwam er een heel stel vrachtwagens voor rijden. Binnen enkele uren moesten alle mannen uit het kamp

vertrekken, waarheen wist niemand. Dat gaf natuurlijk een grote huilpartij van de vrouwen en kinderen. Alle paters en broeders moesten vanzelf ook mee. Alleen de oude Pater Thien en een Franciscaan, Pater van Egmond waren ziek en mochten blijven. Wij blij, want nu hadden we tenminste nog priesters. Er moest nu wel dubbel hard gewerkt worden, zoals hout hakken om eten te koken. Grote ijzeren drums optillen met rijst die op houtvuur gekookt werd, het lossen van vracht-wagens met balen rijst en blokken hout, het legen van vuilnisbakken, enz. dit alles was nu het werk van de vrouwen. Maar na een paar dagen ging het al weer. Het had ook zijn goede zijde, want we hadden nu meer ruimte. Het was erg voor de moeders en toch was het hoog nodig dat er verandering kwam, want het zedelijk peil liet bij velen te wensen over.
Met Kerstmis mochten we een Nachtmis hebben, het was zo ontroerend en mooi, zodat we bijna vergaten dat we in het kamp zaten. Een van de grootste zalen was als kerk ingericht, we hadden palmen, groen en bloemen gevraagd en buiten verwachting overvloedig gekregen. De dames hadden onder leiding van de Zusters een meerstemmige Mis geleerd en een mooie cantate. Het was overweldigend, maar het was van korte duur. De tweede kerstdag zouden de kinderen feest hebben, maar de Japanners hadden andere plannen met ons. "Verhuizen!", werd er rondgeroepen. Alles mag meegenomen worden, zelfs de kasten, stoelen en tafels, die allemaal eigendom van de school waren. Bovenmenselijk hebben we toen gesjouwd, die zware kasten, drums, alles wat los zat moesten we opladen. Toen werden we zelf opgeladen, waar zou de tocht heen gaan? De dames koesterden de stille hoop hun mannen weer te zien. Hotsend en hobbelend op de hoog opgestapelde meubels gingen we het onbekende tegemoet. We zouden het gauw weten: een half uur buiten de stad stopten we bij een paar grote, open loodsen. Die hadden de Australiërs vlak voor de inval nog laten bouwen als autogarages. Aan weerskanten van de weg waren er twee. Wij werden gebracht naar de loods die aan de baai lag. De vloer was van ruwe cement, maar dat was dan ook alles. Er waren geen zijwanden en het regende die dag

dat het goot, zodat de regen insloeg tot diep in de loods. Met krijtlijnen werden vakken afgetekend voor 10 personen. De vrachtwagens werden gelost, maar dat deden nu de mannen weer, want die zagen we weer terug. Dat was het enige lichtpuntje. Het was een aandoenlijk weerzien. De mannen werkten als paarden om een wand te maken van atap (gedroogde bladeren van de kokospalm), zodat we tenminste tegen de regen waren beschut. De kant langs de baai en een andere zijkant bleven open. Toen de kasten afgeladen werden, plaatsten de mannen ze langs de baai zodat het daar wat afgeschermd was. Om de cementen vloer liep een brede goot voor afvoer. Deze kwam ons later goed van pas als dekking voor bombardementen. Meteen viel het ons al op dat het er hier streng militaristisch aan toe ging. Op iedere hoek stond een schildwacht, waarvoor je ieder keer een diepe buiging moest maken als je er voorbij ging. Dat was gauw geweten, want verschillende hadden al een klap te pakken, omdat ze zonder buigen voorbij liepen. Ook Zr. Ludgarda, die meer oog had voor een oude bekende die ze weer terug zag. Ze kreeg een geduchte klap; een paar uur later gloeide haar wang nog. We zeiden: "Wat zie je er toch uit, heb je kiespijn?" "O, ik heb zojuist kennis moeten maken met de wacht", zei ze lachend. Toen alles er was, spreidden we onze matrassen uit, twee lange rijen langs iedere lengtewand en een rij in het midden; allemaal vlak tegen elkaar aan. Zo bleven er twee gangen. De Jappen zelf regelden de plaatsen.

Iedere avond en morgen en ook nog enkele keren 's nachts kwam de wacht door de gangen. Voor we naar bed mochten was er altijd eerst inspectie. Dan stonden we in het halfdonker, (hier en daar brandde een oliepitje) te wachten op de hoge heren. Een heraut liep voorop te schreeuwen dat de 'heren' in aantocht waren. We stonden in de houding en moesten diep buigen als de drie Japanners voorbij kwamen. Als de ronde erop zat werd er weer geschreeuwd en dan moest ieder naar bed. De eerste avond vonden we het allesbehalve leuk om zo maar langs de publieke weg te liggen. De hele nacht was het een geloop

langs je hoofd, want we moesten met ons hoofd langs het pad liggen. Door de cementen vloer die zo koud optrok, moest je ieder ogenblik naar de WC en dat had heel wat in! Gewapend met een oud boterblik met water om door te spoelen ging je dan op stap. Dat was voorschrift, want ze wilden op hun manier hygiënisch zijn. Dan moest je een heel eind lopen langs de schildwacht. Je moest je blik neerzetten, in de houding gaan staan met je armen recht langs het lichaam en een diepe buiging maken. Als je terug kwam, weer dezelfde plichtplegingen. Ook kwamen ze elke nacht een paar keer met een zaklantaarn langs om te inspecteren of je wel in bed was. De eerste nacht lekte het nog overal door ook. Een voordeel was het dat we hier haast niet hoefden te werken. De mannen, die in de loods naast ons woonden, maar gescheiden door prikkeldraad, moesten voor ons koken. Het eten werd 's morgens, 's middags en 's avonds onder geleide van een wacht gebracht. Zo waren er op enkele meters afstand 25 priesters en toch konden we nooit de sacramenten ontvangen of de Mis bijwonen.
Na zes maanden kampleven kregen we hier de eerste kop koffie, dat was een verbetering!
In een loods, schuin tegenover ons, zaten de Australische krijgsgevangenen. Als we op een heuveltje gingen staan, konden we ze zien. Op zekere dag merkte mevrouw Ehlhardt, een doktersvrouw, dat haar man bij deze krijgsgevangenen was. Ze had een baby die pas geboren was toen haar man al krijgsgevangen was. Nu kon de gelukkige vader kennis maken met zijn dochtertje. Iedere avond als ze thuis kwamen, werd de kleine omhoog gestoken om haar vader te begroeten. Eén keer kreeg hij zelfs verlof om het kind van dichtbij te zien. De wacht mocht het enkele ogenblikken meenemen naar het andere kamp, maar de moeder had geen rust, eer het weer bij haar terug was.

In dit kamp "Tantui" zijn we nauwelijks twee maanden geweest, maar we maakten zoveel mee, dat het onvergetelijk is geworden. Bijna elke dag kwamen de Japanse autoriteiten ons bekijken; je kon zowat de hele dag in de houding staan en buigen. Daar zijn heel wat stokslagen uitgedeeld als je niet

vlug genoeg was of niet diep genoeg boog. Zelfs bij elke emmer water die we haalden, moest gebogen worden. We woonden op een hoogte langs de baai, alle water om te wassen moest in de zee gehaald worden en dus moesten we nogal eens de trap afdalen naar het strand.
Toch waren er ook wel mooie dagen, als de Japanners maar op een afstandje bleven. De behuizing viel wel mee. We kwamen trouwens alleen in de loods om te slapen, voor de rest waren we de hele dag buiten, meestal in de schaduw onder de bomen langs het strand. De kinderen konden er naar hartelust spelen, school hadden ze niet. Ook wij hadden niets te doen dan onze weinige kleren te verzorgen. Sinds de dag van aankomst had het geen enkele dag meer geregend. De dames gingen bijna elke dag een poosje zwemmen. De heren hadden het niet zo goed, een deel van hen werd elke dag opgehaald om te gaan werken aan de haven of elders, net als de krijgsgevangenen. Nu en dan kwamen er Amerikaanse vliegtuigen de stad of de schepen bombarderen. We zaten dan in een diepe kuil en van daaruit volgden we dan met spanning de gevechten. Ik kon het nooit interessant vinden, ik huiverde als ik ze daar in de lucht vlak boven ons hoofd bezig zag. Dat ging zo door tot aan die onvergetelijke 15e februari 1943.
De avond tevoren werd er gefluisterd, morgen zal er iets gebeuren, dan komt de grote dag. De meesten geloofden er niet in, ze hadden ons al zo vaak met loze berichten teleurgesteld. Af en toe kregen we geheime briefjes van de Ambonezen, die ondanks alle mogelijke straffen toch aan onze kant bleven. Velen dachten dus dat er een inval zou komen en daarmee de zo vurig verlangde bevrijding.

HET GROTE BOMBARDEMENT

Toen we pas in het kamp kwamen vertelden de mannen ons: "Zie je daar die loods aan de overkant van de weg? Die grote kisten zijn gevuld met munitie, daar is een opslagplaats van bommen." Daar lagen we dus vlak naast, toch waren we nooit bang. We waren er vast van overtuigd dat de geallieerden

wisten dat wij daar zaten en bovendien de Australische krijgsgevangenen.
Deze keer liep het heel anders af dan we dachten. Het was rond 11 uur in de voormiddag. Daar hoorden we de vliegtuigen weer aankomen, het was een hele rij! Zr. Norberta juichte: "Nu is ons heil gekomen", meteen viel ze en was dodelijk getroffen. De eerste bom viel precies waar wij ons verblijf hadden. Bij het eerste geronk rende ik de loods uit, ik kwam juist uit de badkamer en wilde mijn wasbak naar binnen brengen. Ik kwam niet verder dan de goot die om de loods lag, en liet me er in rollen, gooide mijn bril af en hoorde een hevige knal. Een stortvloed van puin kwam naar beneden.
Toen hoorde ik roepen: "De loods brandt!" Kasten vielen over me heen en ik zat bedolven onder het puin, maar ik mankeerde niets. Gelukkig waren de kasten blijven hangen op een verhoging naast de goot, zodat ik er onderuit kon kruipen. Ik zag en hoorde niets dan het geloei van die brand, de hele loods stond in lichterlaaie. Ik schudde het gruis van me af en liep naar de kuil, daar lag het al vol mensen, waaronder veel gewonden. Intussen bombardeerden ze maar door, het afweergeschut knalde en de kanonnen van de boten vlak bij ons bulderden. Vlak naast me werd een kind getroffen, een meisje van tien jaar. De moeder ging vreselijk te keer, het was haar enige bezit, want haar man, een dominee, was enkele maanden geleden gestorven aan dysenterie. Het kind had een gapende wond aan de hals, het bloed gutste er uit. "Naar het strand, de bommenloods staat op ontploffen!", werd er geroepen. Alle mensen namen de vlucht naar het strand, ik stond in tweestrijd om die arme moeder die haar kind niet achter wilde laten en het niet alleen kon dragen. Toen namen we het samen op en vluchtten in de richting van het strand.

Mevrouw Valderpoort, onze kampleidster, die tot het laatst boven aan de trap bleef staan, riep "Vlug, vlug, laat dat kind hier, er wordt voor gezorgd". Een verpleegster nam het over en ging er mee naar het ziekenhuis. In een minimum van tijd was ik beneden. Ik hoorde of zag niemand, alleen het knetteren

van de vuurzee achter me. De vliegtuigen kwamen weer over. Door schrik gedreven liep ik zo de zee in om niet te verbranden. Opeens een oorverdovend lawaai, het werd donker om me heen, de baai kookte en bruiste. De anders zo vredige baai leek een kokende krater. Het was een gevecht op leven en dood, het was of je borstkas met geweld werd ingedrukt. Met bovenmenselijke kracht hijgde je om adem te krijgen, met geweld vocht je om die druk kwijt te raken. Ieder ogenblik dacht je: nu is het gedaan. Plotseling bedaarde de zee, de regen van scherven en rotsblokken in het kokende water hield op. Was het echt zo, of begon het weer opnieuw? Steeds hoorde je het oorverdovende lawaai en het geknetter.

Toen werd de lucht weer helder, hoe was het mogelijk? Enkele seconden leek het wel het einde van de wereld. Ineens kon je weer ruimer ademen: je leefde nog! Hoe was het mogelijk! Versuft keek je om je heen, je wist niet of je waakte of droomde. Hadden de golven me op het strand geslingerd? Ik weet alleen dat ik weer op het droge stond, drijfnat en op blote voeten. Waarheen? De oorlogsschepen voeren zigzag door de baai, als beangstigende gevaarten kwamen ze op je af, met hun oorverdovend geschut, telkens als er vliegtuigen over kwamen. Aan de andere kant loeide de brand, de bommenloods, de loods van de vrouwen, het ziekenhuis, de loods van de mannen en van de krijgsgevangenen, alles stond in lichterlaaie. In het begin zag of hoorde ik geen sterveling. Zou ik alleen over zijn, vroeg ik me angstig af!
Plotseling kwam er een meisje op me af: "O zuster, nu ben ik alleen over, mijn moeder en beide zusjes zijn verbrand, want die zijn in de loods gebleven, onder de matrassen. Ik ben weggevlucht onder het bombardement, even later viel er een voltreffer op de loods." Het was vreselijk en ik was nog steeds bang dat wij alleen gespaard waren gebleven, we zagen niemand, waar moesten we heen? Toen doken er enkele Japanners op, ze schreeuwden: "Kapal Nippon" het zijn Japanse vliegtuigen. Hand aan hand zetten we het op een lopen, ver weg van die plaats van onheil. Na een poosje

hoorden we roepen, het waren onze mensen die nog verscholen zaten in de grotten langs het strand. Ze waren blijkbaar eerder beneden geweest dan wij en hadden nog gelegenheid gehad om verder weg te vluchten. Ondanks alle ellende was het een blij weerzien.
Intussen waren Australische gevangenen te hulp gesneld; er bestond nu geen afscheiding meer. Ze brachten steeds meer gewonden aan. Vier Zusters van ons waren al dood en zes zwaar gewond. Eén van hen, Zr. Xaveria, had een gat in haar schedel, de hersens lagen bloot. Ze overleed een maand later. Ook Zr. Clothilde was er erg aan toe. Eerst was ze getroffen bij de voltreffer op onze loods, daar dacht ze levend te zullen verbranden, samen met de drie Zusters die om haar heen lagen: Zr. Prisca, Zr. Norberta en Zr. Felicitas. Ze hoorde Zr. Prisca nog bidden "Jezus, Maria, Jozef sta mij bij!" Daarna stierf ze. De beide andere waren al dood. Intussen hoorde ze het vuur naderen, alle mensen waren al gevlucht. Alleen Moeder Adriana kwam nog langs en riep: "Kom vlug mee naar het strand"."Ik kan niet", zei ze. Moeder nam haar op en droeg haar naar het ziekenhuis. Intussen kwamen de paters Thien en Klerks om de stervenden de absolutie te geven. Zr. Jozefa riep hen binnen omdat Zr. Clothilde stervende was. Hij gaf de absolutie en toen hoorden ze een hevige knal: het was de bommenloods die ontplofte. Het hele ziekenhuis stortte in. De beide paters en Zr. Jozefa werden dodelijk getroffen, hun lijken werden meters verder gevonden. Alleen Zr. Clothilde en Moeder Adriana leefden nog. Deze laatste wist zich door het atap dak te werken en stond daar heel alleen met een zee van vlammen om zich heen. Ze hoorde Zr. Clothilde om hulp roepen die beklemd lag onder de balken van het dak. Juist op het nippertje kwamen enkele Australiërs. Heel voorzichtig, met gevaar voor eigen leven, hebben ze haar gered. Moeder Adriana werd opgenomen en weggedragen. Toen ze bijkwam was ze als versuft. Ze had bijna geen kleren meer aan, haar haren stonden stijl overeind en haar gebit zat als gruis in haar mond. In het vrouwenkamp waren ruim 30 doden en veel zwaar gewonden. Zonder verdoving werden door Japanse

dokters in allerijl de wonden dichtgenaaid. Af en toe ontploften er nog bommen uit de loods. Ze lieten Zr. Clothilde tot het laatste toe liggen, want ze dachten dat er toch geen redden meer aan was. Toch was ze goed bij kennis en ontving bij volle bewustzijn de laatste sacramenten. De arme zieken lagen daar uren in de brandende zon langs het strand. Later werden ze naar het militaire ziekenhuis overgebracht.
De anderen gingen tegen de avond naar de protestantse Bethaniëkerk. Onze kleren waren intussen opgedroogd, vele hingen in flarden. Met 300 vrouwen en kinderen zaten we nu in die kerk. De tweede nacht werden er enkele matrassen gebracht. Ik lag met een mevrouw op een kerkbank, de voeten tegen elkaar. Op de bank die we er tegenaan schoven lag Zr. Alida en een kleine baby van die mevrouw. Onder onze bank lagen vier kinderen op een stuk deken. Aan ons hoofdeind lag een kindje van 13 maanden, de moeder lag in het ziekenhuis en wij kregen de zorg voor het kind. De eerste nacht had de vader een kussentje weten te bemachtigen, maar het was er met geen mogelijkheid op te houden. Wel honderd keer heb ik het er die nacht weer op gelegd. Van slapen kwam toch niets die eerste nacht. En ook de volgende nachten niet veel, de kinderen huilden de hele nacht door. En dan was er een stank om van om te vallen. We hadden maar één WC voor 330 mensen en daar kon je 's nachts onmogelijk heen. De behuizing was allertreurigst. We waren maar met 4 Zusters in die kerk; de overige waren gewond of werkten als verpleegster in het ziekenhuis. Ons werk overdag was, om tussen de bombardementen door de was te doen van de kinderen in een riviertje, omdat de meeste moeders niet weg konden of ziek waren. We stonden bijna de hele dag in die vuile rivier, het was eigenlijk niet meer dan een ondiepe sloot.

Toen de paters ons voor de eerste keer terug zagen waren ze een en al verbazing over onze kleding; ik had een gestreepte blouse en een zwartzijden klokrok, een andere zuster een bont gebloemde jurk en zo strak dat we met ons twee moesten trekken om er in en uit te komen. Het was geen gezicht, maar

we hadden anders niets en we waren al blij dat medelijdende mensen ons van hun armoede nog het beste gaven. De paters Franciscanen brachten ons een hele bundel van hun eigen kleren, tot zelfs hun bruine pij toe. De onderkleren gebruikten we, maar om die mooie pij stuk te knippen vonden we toch te erg, terwijl ze zelf in een kort broekje liepen. Later kregen we nog wat kleren van de Jappen.
Toen ik mezelf na een paar weken toevallig eens in de spiegel zag, schrok ik, wat zag ik er uit! Afwisselend droegen we ook een sarong en kabaja, die hadden Ambonezen stiekem aan ons gegeven. Alle dames kregen een lap zwarte stof voor een rok en een witte voor een blouse. We maakten er een eenvoudige zwarte jurk van met een wit kraagje. We leken net kostschool-meisjes met oude gezichten! De gewonde, zieke Zusters bleven voorlopig maar in lakens gewikkeld. Gelukkig was er een mevrouw die haar oude handnaaimachine terug had gekregen. We mochten die gewoonlijk van haar lenen omdat we voor haar kinderen zorgden. De meeste dames hadden geen fut of rust om iets te doen.

De schrik zat er in en bovendien werd Ambon nog iedere dag gebombardeerd. De Ambonezen waren de bergen in gevlucht en ook de Japanse bazen met hun gezinnen en wij moesten maar lijdelijk afwachten. Eerst in de kerk, na enkele dagen ook om de kerk heen, maar achter prikkeldraad. Rondom ons de Jappen, verscholen in kuilen met hun afweergeschut. De mensen kregen het op hun zenuwen van angst. 's Nachts lieten de vliegtuigen ons gelukkig met rust. Zo sukkelden we de maand februari en half maart door, tot eindelijk, na lang smeken, het bericht kwam dat we naar een veiliger plaats zouden worden overgebracht.
Het was op 19 maart 1943. Vier dagen eerder hadden we Zr. Xaveria naar het kerkhof gebracht, het was een armzalige begrafenis met vier Zusters en een pater, de kist van ongeschaafde planken tussen ons in. We reden er in een open vrachtwagen naar toe en op het kerkhof kreeg de pater nauwelijks de tijd om het graf te zegenen. Het was dan ook

erg gevaarlijk vanwege de telkens terugkerende bombardementen. Moge Zr. Xaveria eeuwige rust vinden in God en onze voorspreekster zijn.

OPNIEUW HET ONBEKENDE TEGEMOET

Op 19 maart werden we weer op vrachtwagens geladen. We hadden niets om mee te nemen, we waren berooid van alles, een stelletje landverhuizers, met gore kleren en op blote voeten. Bijna niemand had nog schoenen, die waren we bij het bombardement verloren. Ik droeg de kleine baby; het was of het kind de toestand aanvoelde, ze klemde zich aan me vast. Nu werden we op een groot troepenschip geladen. Moesten we in zo'n gevaarlijke tijd de zee op? En waarheen? Misschien wel naar Japan, meenden sommigen. We werden allen in het ruim gestopt. We vertrokken pas de volgende dag, juist op het feest van Sint Jozef die we zo dringend om hulp hadden gevraagd. Vertrouwend op zijn verdere bescherming vertrokken we vol moed. De hele dag en nacht baden we voor een veilige overvaart. Iedereen deed mee, ook de mensen die pas de laatste weken geleerd hadden te bidden. Toch heeft het nog een paar keer gespannen. Drie keer zijn we onderweg gebombardeerd. Dan werd in een minimum van tijd alles potdicht gemaakt en zat ieder doodstil te wachten op de dingen die komen zouden. Het schip dat ons begeleidde werd getroffen; wij kwamen er gelukkig met de schrik van af. Soms mochten we even op het dek, dat was een genot, want beneden in het ruim was het altijd half donker en daarbij snikheet.

Na drie dagen lagen we in de haven van Makassar. We werden op vrachtwagens gezet en daar gingen we weer, het onbekende tegemoet. We hoopten in Malino te komen want daar zaten de geïnterneerden van Celebes en dan zouden we daar ook de Zusters van JMJ ontmoeten. Het viel echter anders uit. Ze brachten ons naar Kampili, uren buiten Makassar in een groot alang-alang veld (lang gras). Daartussen stond een groep stenen huisjes. Er waren een paar verpleegsters die deze plaats

kenden, het was vroeger een sanatorium geweest. We kregen één van de huisjes ter beschikking voor onze groep van 20 Zusters. Alles wat er aan inboedel stond, waren slaapplaatsen van bamboe, twee boven elkaar. Geen deken, geen kussen, niet eens een slaapmat. We waren 's morgens geradbraakt op die latten van gespleten bamboe. Daarbij werd het tegen de morgen vinnig koud; maar we zaten tenminste rustig. Na enkele dagen kreeg ieder een slaapmat en een deken, van een bundel drooggras maakten we een kussen en toen sliepen we dat het een lust was. Na maanden weer alleen in een eigen bed! Na een paar weken kregen we een zending kleren van onze lotgenoten in Malino. Onze commandant was er heen gegaan om kleren te vragen. Ook wij, Zusters, kregen ieder twee jurken en wat ondergoed. Het verwonderde ons dat de Zusters JMJ er geen kloosterkleren bij hadden gedaan, maar we hadden een verschoning en vonden het al lang goed.
Nu moest er gewerkt worden, de huisjes waren bijna overgroeid door het lange, harde gras. De eerste dagen werd het eten nog van Makassar aangevoerd, maar al gauw moesten we zelf weer aan de slag en voor het eten zorgen. Ook kwamen er honderden patjols (schoppen) en daarmee moesten we wegen, en tuinen aanleggen. Om half 6 moesten we 's morgens al aantreden, op onze nuchtere maag. Tot 8 uur moesten we werken en dan konden we gaan eten. Ons ontbijt bestond weer uit een bord waterpap. Maar al was het niet smakelijk, we kregen voldoende, wat in Ambon niet het geval was. Daar kregen we vaak om 4 uur 's middags pas onze eerste maaltijd. Wel moesten we werken als polderjongens, maar dat had ook zijn goede zijde, het doodde de tijd. Het water was ook een probleem; alle drinkwater moest met een oud blik aan een touw opgehaald worden uit diepe putten. Een putemmer die niet lek was, was al een grote rijkdom, en dan was het een geruzie en gedrang om aan de beurt te komen. Toch kwam er heel langzaam verbetering.
Intussen werden er vlak naast ons door een paar honderd werklui enkele terreinen schoongemaakt en er verrezen grote bamboeloodsen, eerst 6 en later 15 naast elkaar. Iedere loods

bood plaats voor honderd mensen. Tegenover iedere drie loodsen kwam een lange loods met ellenlange bamboetafels, die plaats boden aan 300 mensen en meer. Het was duidelijk dat er meer mensen zouden komen. Eindelijk zagen we het gebeuren, een onafzienbare rij auto's kwam in de richting van ons kamp. Van verre zagen we ze al wuiven, ze hielden de moed er nogal in, zingend reden ze het kamp binnen. Het waren de mensen die in Malino hadden gezeten en het daar nogal vrij hadden. Ze hadden alles mogen houden en ieder zorgde voor zijn eigen kost. Nu was dat afgelopen; ze hadden al hun geld moeten inleveren. De matrassen mochten ze meenemen, maar al het andere meubilair moest achterblijven. Vergeleken met ons zagen ze er welgedaan uit. De 35 Zusters van JMJ en 60 Zusters van Flores en Timor waren nog in vol ornaat, met kloosterkleed en gesteven kappen. Wat zagen wij er dan armoedig uit. Hier en daar hoorden we fluisterend vragen: "Zijn dat ook Zusters?" Medelijdend keken ze ons aan en nog dezelfde avond klopte menige dame aan die ons wat kleren kwam aanbieden.

Wat een vreugde om na ruim een jaar weer eens andere mensen te mogen ontmoeten en ieders verhalen te horen. We waren nu met ruim honderd Zusters bij elkaar, wat hadden we elkaar die eerste dagen veel te vertellen! Ook waren we toen uit de hoogste nood, zij hadden volop emmers, teilen en potten. Het merendeel kwam voor algemeen gebruik in keuken en ziekenhuis. Met bovenkleren zaten we nog steeds vast. Wel kregen we een soort verpleegstersjurk voor zondags, want we hadden nu weer een H. Mis. Er was een pater Franciscaan die eerst een poos met andere gewonden in het ziekenhuis had gelegen en die nu in ons kamp voorlopig mocht opknappen. De Zusters van Malino hadden misgewaden bij zich en een miskoffer. Het was een half jaar geleden sinds we in Ambon nog een keer de H. Communie hadden kunnen ontvangen. Het was dus een grote feestdag voor ons. De Mis was in het open veld, het altaar een armoedige tafel en wij stonden op de naakte grond. We gingen te communie op blote voeten en klompen, de mensen van Malino waren daardoor zo aangedaan dat ze

kousen en schoenen kwamen brengen voor de zusters. We gebruikten die alleen op zondag. In al onze armoede waren we gelukkig; er was niets wat ons minder hinderde dan die schaarse kleren. Dankbaar ontvingen we de communie uit de handen van de bevende priester die nog moeizaam voortstrompelde door de vele wonden die hij bij het bombardement had opgelopen. Enkele weken later moest hij vertrekken. We kregen een ander, zei de commandant, maar het moest er een zijn die goed kon werken, zoals timmeren, slachten, enz. Er waren ruim honderd SVDers in het mannenkamp, die gewoonlijk veel ambachten kennen, dus we hadden hoop. Maar in plaats van een priester bracht de commandant een dominee mee, dat was een teleurstelling voor ons. We begrepen het wel: onze kampleidster was een protestantse en die had er dus alles op gezet om een dominee te krijgen. De commandant begreep er niets van, maar O.L.Heer kwam ons te hulp Er moest nog een slager komen en toen bracht hij een priester mee, Pater Keltjens SVD. Juist op de eerste zondag van de Advent hadden we weer een Mis, het Kerkelijk Jaar zette dus goed in en dat gaf goede moed.

Alle Zusters kwamen in één loods te wonen; in het achterste gedeelte woonden nog vier gezinnen. Eerst vonden we de behuizing verschrikkelijk, maar het wende gauw. Er hoefde nooit gedweild, geboend of geschrobd te worden en het gaf niets als je water morste. We waren nu met 1700 vrouwen en kinderen bij elkaar, het leek een heel dorp. Midden in het kamp stond een mooi gebouw, daarin woonde de Japanse commandant. De andere stenen huisjes werden als ziekenhuis ingericht. Onze commandant wist ons wel te regeren. Vooral de dames uit Malino die nog niet veel dressuur gewend waren, durfden in het begin wel eens weerspannig te zijn, maar dat was gauw over. Hij wist ze wel klein te krijgen. Op zijn kantoor hing een groot bord met al onze namen en de verdeling van de werkzaamheden, daar kon je niet aan ontkomen. Was je niet present als hij kwam, dan kreeg je er flink van langs. Hij sloot je zonder meer op in een klein stenen hok buiten het

kamp en liet je gerust enkele dagen zitten zonder eten of drinken. Hij was de hele dag in de weer om alles te controleren. Om 7 uur was het appèl. Dan ging de bel en moest ieder in de houding blijven staan tot de commandant langs kwam. Dan schreeuwde de ordonnans: "Kiotské" (buigen) en dan bogen we alle honderd en hij liep door naar de volgende loods. Als de tweede bel ging mocht je buiten komen, ieder die geen bijzonder werk had, moest dan tot 8 uur gaan spitten. Om 8 uur ging de bel voor de pap en om half 9 moest ieder op zijn werk zijn. De HBS-studenten (jongens en meisjes) moesten tot 11 uur op de rijstvelden werken onder leiding van hun leraressen, daarna mochten ze enkele uren, op het heetst van de dag, studeren.
Een paar honderd dames werkten op de naaikamer en ook verschillende Zusters. Daar moesten ze naaien voor het Japanse leger. Andere gingen naar de varkenshokken waar ze een paar honderd varkens moesten verzorgen, ook voor het leger. De pater moest er bijna elke dag een slachten en schoonmaken. De ingewanden waren voor ons! Beter iets dan niets. Alles smaakte in die tijd, alleen de rijst begon ons behoorlijk tegen te staan. Nu al drie jaar niets dan rijst in water gekookt, 's morgens, 's middags en 's avonds. Veel mensen kregen dikke benen en stijve botten, de meeste hadden gevoelloze vingertoppen en kuiten, alsof je been sliep. De mensen die voor de varkens moesten zorgen waren er nog het beste aan toe, alleen was het erg vies werk. De afvoerputten lagen altijd open, dat wilde de commandant zo, dat trok miljoenen vliegen en dat gaf een onhoudbare stank. En dan die vuile hokken schoonmaken, dag in dag uit. Vrachtwagens voerden etensafval aan van het leger; als hongerige wolven zochten de dames er eerst uit wat nog bruikbaar was voor hen. Ze bakten het zaakje nog eens op, het vuur zuiverde alles. Ook werd er bungkil aangevoerd, het restant van de kopra als de olie eruit gehaald is. Het was voor de varkens bedoeld, maar wij waren er ook niet vies van. De dames deelden menig blik uit, het werd opnieuw gebraden en gegeten als een lekkernij.
Wij mochten de kinderen enkele uren onderwijs geven, zo

maar hier en daar onder een boom in de tuin en bijna zonder leermiddelen. Dit werd toegestaan omdat ze anders geen raad wisten met de kinderen, want alle moeders hadden een taak opgekregen. De een moest van 's morgens vroeg tot 5 uur naar de algemene keuken, de ander naar de naaikamer, de varkens, de tuin of had sjouwdienst; niemand ontkwam er aan. Werk voor eigen gezin, zoals kinderen baden, kleren verstellen of wassen moest na werktijd gebeuren. Er kwam heel wat bij kijken om voor 1700 mensen te koken en dan ook nog al die vaten wassen, vuren stoken, enz.
Van 12 tot 3 was het eten en rusttijd, maar van rusten kwam niet veel. Vaak was het dan hout sjouwen voor de keuken, water putten, enz. Om half 4 moest alles weer draaien. Wie 's morgens niet verscheen omdat hij zich ziek voelde moest een bewijs overleggen van de dokter, die dit niet graag gaf, want als er veel zieken waren moest hij het bezuren. Voor aan iedere loods hing een bord met het aantal bewoners en eronder met krijt geschreven het aantal zieken, zodat de inspectie meteen overzicht had. Zo ook het aantal opnamen in het ziekenhuis.

Iedere loods had een loodsleidster, die de verantwoording droeg voor de bewoners van haar loods. Als er bij ons een zuster iets verkeerd had gedaan, kregen we gewoonlijk allemaal straf. Op een keer waren er schoolboeken gekomen, de commandant had gezegd dat ze naar de berging gebracht moesten worden. Maar omdat het daar krioelde van de ratten, vond de kampleidster het beter ze naar het kamertje te brengen waar de kleuterzuster de kleine kinderen bezig hield. Nauwelijks lagen ze daar, of daar kwam de commandant, hij bulderde en wees op de boeken, maar de zuster verstond er niets van, dat maakte hem nog woedender. Alle zusters moesten aantreden; intussen had hij alle boeken vóór zijn kantoor laten brengen. Alleen een paar zusters wisten van de geschiedenis met de boeken. Van alle kanten kwamen ze: uit de keuken, de tuin, de berging, de stal, de naaikamer. We moesten op een rij in de houding staan en hij bulderde maar. Hij liet ons zo een uur staan. We begrepen niets van het hele geval.

Toen beval hij dat we een vuur moesten maken en al die boeken verbranden. Verder dreigde hij dat we allemaal op de rijstvelden moesten gaan werken. Dat viel nog mee, het waren tenminste geen varkensstallen, want daarvoor moest je in een korte broek en daar bij de vieze varkens, daar had ik schrik voor! Ook mochten we niet meer bidden, zei hij. Maar dat had hij gelukkig niet in zijn macht.
De pastoor mocht 's zondags geen H. Mis meer opdragen, maar we hadden toch altijd een paar keer in de week in het geheim een H. Mis, al om half 5 in de morgen in onze loods. Dan moest de pastoor ons nog eens goed op het hart drukken dat we goed moesten luisteren als de commandant ons iets beval. Daar stonden we, honderd zusters op een rij, met een bulderende Jap voor ons. We konden niet gehoorzamen, leerden de kinderen slechte dingen en waren een slecht voorbeeld voor het kamp. We moesten ons inhouden om niet te lachen, zo bespottelijk vonden we alles, maar de loodsleidster fluisterde: "Pas op, niet lachen, doe net of je het heel erg vindt".
Van het werken op de rijstvelden is niets gekomen, het hele kamp kwam er tegenop, wie zou er dan voor de kinderen moeten zorgen? Toen we 's avonds gezellig in ons kringetje zaten hebben we er eens hartelijk om kunnen lachen. Rond 7 uur was iedereen gewoonlijk klaar met werken en dan zaten we tot een uur of 9 buiten in ons zelfgemaakte bamboezitje. Daar werden alle belevenissen van de dag nog eens opgehaald. Soms was het net of er nooit meer een eind aan zou komen en ons in de toekomst ook niets meer te wachten stond dan te leven in een Japanse kolonie. Dat spiegelden ze ons ook steeds voor. Als het vrede was zouden ze ons blijven beschermen en ons een stuk grond geven dat we konden bewerken voor ons levensonderhoud. 's Zondags moesten we vaak extra hard werken, dan klonk het bevel: "Het hele kamp schoonmaken, want morgen komt er bezoek". Dan moesten alle goten schoongemaakt worden en het grote grasveld, het hele kamp geveegd en tot slot moest ieder een paar honderd vliegen vangen en voor 7 uur inleveren! Een paar keer in de week

moesten we met de kinderen naar de varkenskraal of naar de eetzalen om vliegen te vangen. Soms hadden ze ruzie om een vlieg; de één had hem dood geslagen en een ander ging er mee vandoor. De open vuilnisbelten en varkensputten waren broedplaatsen voor vliegen, geen wonder dat het ziekenhuis altijd vol lag met dysenteriepatiënten en menigeen aan de gevolgen overleed. Het leeg maken van de vuilnisbelt was gewoonlijk ook een zondagswerkje, een vies karwei. Het was een grote cementen bak met een muurtje van een halve meter hoog. Om hem leeg te maken moest je eerst op het muurtje gaan staan en de vuilnis er met een riek uit zien te krijgen. Als het dieper werd moest je er op je blote voeten in. Dan moest het wel tien minuten ver weggedragen worden, in een ravijn buiten het kamp. Als wij dan weg waren kwamen mensen uit de kampong nog in de vuilnis graaien naar iets bruikbaars. Van de naaikamer bewaarden ze vaak wat lapjes om het bij zo'n gelegenheid met het vuilnis naar beneden te gooien. De wacht mocht dit natuurlijk niet zien.

OPNIEUW BOMBARDEMENTEN!

In augustus 1944 begonnen de bombardementen weer. De mensen die van Malino gekomen waren, juichten, nu kwam de bevrijding. Maar die van Ambon ergerden zich, ze hadden de bommen aan den lijve ondervonden. Elke dag viel een regen van bommen op de vliegvelden in de buurt van ons kamp, tenslotte ook bijna iedere nacht. Uit de verte was het wel een mooi gezicht, die lichtballen en zoeklichten en daartussen de vliegtuigen, maar voor ons bleef het griezelig, al was het afweergeschut nog veraf. De commandant beweerde dat ons kamp bekend was, maar dat hadden ze ons al eens eerder wijs gemaakt. Trouwens, hij twijfelde er zelf ook aan, anders had hij ons wel rustig laten slapen. Maar we moesten telkens de loods uit en in het grasveld of in de tuin gaan liggen. Na enkele weken moesten we zelf onze loodsen camoufleren. Dat was iets voor de kinderen, alle wanden moesten met modder ingesmeerd worden, voor de avond moest het klaar zijn. Het

was een triest gezicht, eerst waren de gevlochten wanden gekalkt, dat was tegen het ongedierte. Nu hadden ze een grijze modderkleur.

Intussen werd er voor het huis van de commandant een reuze bunker gebouwd van meters diep. De hele nacht reden zware vrachtwagens om ons kamp. De munitie werd in veiligheid gebracht; het begon al aardig op Ambon te lijken. De mensen van Malino zeiden echter: "Zo moet het komen!" Later werden er over het hele terrein schuilkelders gemaakt, het waren lange kuilen met boomstammen afgedekt en daarop graszoden. Er verrezen stellingen vlak in de buurt en steeds meer afdelingen Japanse soldaten doken op. Het was weer gedaan met de veiligheid. Zes weken lang hebben we van 's avonds half 8 tot 's morgens 4 uur in de schuilkelders doorgebracht. We zaten dicht op elkaar met als enige verlichting een blikje kokosolie met een klein drijvertje dat verscholen stond in de uitgeholde zijwand. Soms ging je even tien minuten naar buiten om op adem te komen, maar als het vliegtuig kwam, weer vlug naar binnen. Er was maar één vliegtuig dat heel de nacht rond cirkelde en dat hier en daar lukraak een bom wierp, soms vlak naast ons kamp. De grond dreunde en de daken van de loods werden opgelicht door de luchtdruk.
's Avonds tegen dat het donker werd zag je de kinderen hun slaapmat naar de schuilkelder slepen, een goor kussen onder de arm. En als de zon al weer hoog aan de hemel stond doken ze op uit de muffe kuilen. De mensen zaten als haringen in een ton in die schuilkelders en van slapen kwam niet veel.
Na lang smeken gaf de kapitein eindelijk toestemming om buiten te slapen voor wie dat wilde. Maar niemand mocht in de loods blijven, iedere onwillige werd er met een stok uitgedreven. Van die tijd af zag je het hele veld vol mensen liggen. Maar daar lag je ook al weer niet erg rustig, want je moest steeds weer ruimen voor een mierennest. Op aandringen van de commandant groeven velen voor zichzelf een ondiepe kuil. Vier van onze zusters lagen ook zo naast elkaar in een kuil. Het was een raar gezicht, net of ze in een graf lagen te

slapen!
Bijna dagelijks waren er in de buurt hevige bombardementen. Met een razende vaart kwamen de vliegtuigen heel laag over ons heen vliegen, de Japanse vliegers er achteraan. Zo gingen er weken voorbij; de mensen waren allen oververmoeid, het werk kon bijna niet meer gedaan worden.

Op een avond werden er twee kinderen gebeten door een dolle hond, toen was het helemaal hopeloos. De mensen renden de loods in en klommen op de bovenste bedden, maar de Jappen dwongen ze weer naar de schuilkelders. Beide kinderen overleden aan de verschrikkelijk ziekte. Voortaan moesten de twee dappersten met een flinke knuppel bij iedere ingang van de schuilkelder gaan zitten. Zr. Wilhelma was ook altijd van de partij. De mensen waren bijna niet naar buiten te krijgen als er geroepen werd: "Voorzichtig, een dolle hond in het kamp!" Op een nacht waren er verschillende stiekem in de loods gebleven. De commandant kwam er achter en het hele kamp moest er voor boeten. De volgende nacht mocht niemand de loods uit, ook al werd er gebombardeerd. Tegen 11 uur kwamen er heel veel vliegtuigen over; niemand mocht naar de schuilkelders. Wat hebben we toen gebeden!
Een kwartier lang dreunde de grond, het dak van de loods werd telkens opgetild door de hevige luchtdruk. Niemand die het de volgende keer nog waagde om binnen te blijven!

De volgende nacht werd een dame die op haar post stond met een knuppel, aangevallen door een dolle hond, ze greep hem bij zijn strot en knuppelde zo lang tot hij dood was. Maar het kostte ook haar leven. Twee weken later brak bij haar de ziekte uit. Ze wist dat haar dit te wachten stond en met de dood voor ogen schreef ze een afscheidsbrief aan haar man, waarin ze hem vertelde wat er gebeurd was.
Hondsdolheid is een afschuwelijke ziekte, het begint met hoge koorts, daarna worden ze zo woest dat ze stevig op hun bed moeten worden gebonden. Het schuim staat op hun mond en niemand kan meer in hun nabijheid komen; zo wachten ze de

dood af.
Van alle kanten dreigden dus gevaren en toch verlangde je steeds te mogen leven, het einde van deze ellende mee te maken en weer iets te horen van onze families en medemensen buiten het kamp. We kregen wel ons deel!

De verwachte bevrijding liet maar op zich wachten. De meeste mensen verloren de moed, tot er in de nacht van 30 juni 1945 iets uit de buitenwereld tot ons kamp doordrong. We zaten al weer vanaf 8 uur in de schuilkelder en het liep al tegen de morgen. Moe en loom hing de een tegen de ander aan, de een klaagde al meer dan de ander dat het zo niet langer kon. Plotseling gebeurde er iets ongewoons bij de ingang. Iemand gaf heel geheimzinnig een papier af, het was een pamflet. Met behulp van een oliepitje ging het van hand tot hand. "Holland is vrij", werd er gefluisterd. Met ongeduld wachtte ieder op het pamflet. Ja inderdaad, het was een oranje pamflet met een foto van de Koningin er op die, geholpen door Prins Bernhard, uit het vliegtuig stapte en weer op Nederlandse bodem stond. Iedereen was ineens blij en opgeruimd, blij wachtten we de morgen af.
Het was duidelijk dat de macht van Japan aan het tanen was; nu pas drong het tot ons door dat ze zich de laatste tijd anders tegenover ons gedroegen. Het eten werd beter, we kregen zelfs lappen om kleren te maken en we mochten meer school doen. Er werd zelfs nog een school gebouwd er kwamen volop boeken. De Jappen wilden zich vrienden maken door middel van de mammon!
In het pamflet stond dat Duitsland verslagen was en dat ze spoedig met vereende krachten Indië zouden vrij maken. De mensen huilden van geluk, er zou nu toch een eind aan komen. De volgende morgen lag het vol pamfletten. Iedereen wilde er een bemachtigen, eerst stiekem en angstig dat de commandant het zou zien. Wonder boven wonder liet hij het toe en lachte zelfs met ons mee. Zorgvuldig werden ze bewaard.
De volgende dag bleef het patrouille vliegtuig weg en ook 's nachts. We konden heel de nacht in ons bed blijven, dat was in geen zes weken gebeurd. We dankten de goede God voor de

heerlijke nacht. Ook de volgende nacht gebeurde er niets en daarom besloten we allemaal weer in de loods te gaan slapen, in onze bovenbedden, het was niet te vergelijken met de schuilkelder, het was er ruim en... het was helemaal van jou alleen!
Maar overdag werden de bombardementen steeds heviger, de vliegtuigen kwamen zo laag over ons kamp, dat we de piloten konden zien. De commandant had alle moeite om ons in de schuilkelder te houden. Soms gooiden ze vlak boven ons kamp lege flessen uit. De mensen vlogen er als gekken op af, denkend er een of ander teken in te vinden, maar steeds tevergeefs. Behalve dat laatste pamflet hadden we in geen jaren iets over de buitenwereld gehoord. Enkel wat leugens van de Jappen, om ons alle moed te ontnemen, waar we gedwongen naar moesten luisteren.
Twee keer per dag konden we rekenen op een bombardement in de buurt van ons kamp. En toch bleven we hopen, dat er spoedig verandering zou komen, maar wanneer?

EEN DAG OM NOOIT TE VERGETEN

Op een keer kwam er een hele formatie vliegtuigen met een razende vaart over ons kamp, niemand had gelegenheid om naar de schuilkelder te gaan. Wij lagen met ± 500 kinderen midden op het veld, de kinderen juichten de piloten toe. Wij dachten: nu hebben ze zeker wel goed gezien dat hier een vrouwenkamp is. Japanse jagers waagden zich er tussen en het knalde van jewelste. Na het bombardement in Ambon kon zoiets ons niet bekoren! Hetzelfde herhaalde zich op 7 juli 1945.

Toen kwam het, heel onverwacht midden op de dag. Het was tegen 11 uur, alle mensen waren druk aan het werk en overal verspreid. "Alarm!"werd er geroepen. We moesten allen de schuilkelder in, toch nog even kijken. Enkelen telden dertig vliegtuigen, ze lieten een lange witte streep na. Zouden ze iets in de lucht gaan schrijven? vroegen we ons nieuwsgierig af.

De commandant bulderde: "In de schuilkelders blijven!" Intussen kwamen nog twee zusters de schuilkelder ingerold met verschrikte gezichten. Die twee hadden het bombardement van Ambon niet meegemaakt Ze waren zich aan het baden en dachten er niet aan om haast te maken, maar nu vielen ze letterlijk de schuilkelder in met de kreet: "Het hele kamp staat in brand!" Plof, plof, hoorden we voortdurend heel dof. De mensen waren niet meer te houden en vlogen weg om te redden wat er te redden viel. In een ommezien stond ik heel alleen met een paar kleuters die gilden om hun moeder. Aan alle kanten zagen we de vlammen hoog oplaaien. De holle bamboe die vlam vatte, knetterde en knalde van belang. Ik had mijn kracht nodig om de twee kinderen vast te houden, ze trokken me van het ene eind naar het andere. Overal waar je keek was het één vlammenzee. Ze hadden duizenden brandbommen in ons kamp gegooid. Zelfs de tuin en het rijstveld waren ermee bezaaid, men telde er zeven op een vierkante meter.

Toen riep Moeder Overste: "Blijf met die kinderen zo lang mogelijk binnen, ik waarschuw wel als er gevaar is". En even later: "Vlug, vlug, kom gauw, de schuilkelder brandt!" Waarheen? We probeerden naar de bananentuin te lopen en we haalden het net. Heel ons complex loodsen, 17 in getal, plus eetzalen, naaikamer, varkenskraal, ziekenhuisjes, alles wat niet van steen was stond in brand. We waren geheel door een vuurzee ingesloten. Met gezichten, verwrongen van angst, vroegen we ons af: waarheen? We waren met ongeveer 50 mensen op die plek. Uit alle macht sleepten we het droge onkruid dat gewoonlijk om de bananenbomen gelegd werd, een eind verder tot aan de rand van de sawah. Bij het wegdragen van het onkruid verloor ik mijn laatste bezit, mijn ring, het enigste wat me nog overgebleven was van mijn kloosterdracht. Toen ik dagen later nog eens op die plek ging kijken was er niets meer te vinden dan zwarte as. Het vuur kwam nu niet meer dichterbij, maar we zouden nog kunnen stikken van de hitte en de rook om ons heen.

Plotseling stond de commandant te paard voor ons, we moesten hem volgen. Hij liep voorop langs de keuken en het hoofdgebouw dat van steen was. Daar langs liep de weg om het kamp uit te komen over het kanaal. Alle mensen waren reeds het kamp uit. Nauwelijks waren we op de hoofdweg, of daar kwamen de vliegtuigen tot onze schrik weer terug. "Liggen!", schreeuwden de Japanse soldaten die plotseling van alle kanten opdoken. En daar lagen we in de goot langs de weg, vlak naast de soldaten, die vanuit de goot op de vliegtuigen schoten. We hoorden ontploffing op ontploffing. Het laatste complex loodsen brandde nu ook af, ons schooltje bij de uitgang van het kamp bleef gespaard. Het leek erop dat ze het kamp geleidelijk afbrandden, zodat we telkens de gelegenheid kregen om onszelf in veiligheid te brengen. Maar daardoor duurde ook de angst zoveel langer, het was of er geen eind aan kwam. Steeds weer kwamen de vliegtuigen terug en de soldaten naast ons in het ravijn schoten terug. We dachten dat het nu toch werkelijk met ons gedaan was en het was bijna niet te geloven, we kwamen er bijna allen levend uit. Er waren slechts 8 doden en enkele gewonden. Deze stierven later aan de brandwonden, het leek wel of daar vergif in zat.
Alles brandde, behalve de stenen keuken en het hoofdgebouw waar de commandant woonde. Een voorraad rijst hadden ze kunnen redden. Onze dappere kooksters trotseerden de hitte en ondanks de doorgestane angsten gingen ze meteen aan de slag om voor eten te zorgen. Het dak van de keuken was er afgebrand, de rest stond nog overeind. Ze werkten als paarden om de mensen nog voor het donker van eten te voorzien. Vlees was er in overvloed, in de buurt van de varkenskraal lag het bezaaid met opgezette, verbrande en verkoolde varkens. Zo kregen we ondanks alle ellende nog dezelfde avond een goed maal, bestaande uit rijst en een flinke portie vlees, zoals we het in geen jaren gehad hadden. Zr. Wilhelma was één van die dappere koks.
De hele omgeving lag nu vol met ontplofte en onontplofte brandbommen, er was bijna niet door te komen. We moesten alles bij elkaar brengen wat er nog uit de loodsen gered was.

Wat zouden ze nu weer met ons beginnen? Het liep er vol met Jappen. Toen we alles bij elkaar hadden, en letterlijk bij de pakken bleven neerzitten, dachten we dat er wel vrachtwagens zouden komen om ons naar elders over te brengen. Maar niets hoor. Het begon al donker te worden, maar heel de omgeving werd nog verlicht door de felle branden. We hunkerden er naar om weg te komen uit deze troosteloze vernieling. Er werd bevel gegeven, dat de zieken en oude mensen in een rij moesten gaan staan, ze werden langs een smal paadje naar een bos in de buurt gebracht. In een werkloods zonder ramen zou nu hun slaapverblijf zijn. We waren al niet vies meer van ratten en wandluizen, dat vonden we al heel gewoon. De andere bewoners moesten hier en daar maar een beschut plekje zoeken, de meeste sliepen in het bos onder een dikke boom, anderen bleven in de schuilkelders van het afgebrande kamp slapen.

Het was duidelijk dat de Jappen iets verwachtten, want vlak in de buurt was al een noodkamp gebouwd, maar ook dat brandde weer tot de grond toe af. De loods voor de dysenterie-patiënten was er gelukkig nog, die stond verscholen onder een reus van een boom waarin de brandbommen waren blijven hangen. Het ergste was dat we nu geen badgelegenheid meer hadden, noch WC's of waterputten. Al het water moest met emmers uit het oude kamp aangevoerd worden, en dat op een kwartier loopafstand door de tropische zon en met de angst dat je onderweg weer door een bombardement zou worden overvallen. Koken moesten we ook nog in het oude kamp, al de rijstpap en thee moest weer in teilen uit het afgebrande kamp opgehaald worden. Dat was een geloop over de afgebrande stoppels op je blote voeten. Gelukkig waren onze voeten al verhard, omdat we allen al twee jaar barrevoets liepen. De pastoor, de dominee en de dokter liepen allen rond in een kort broekje en ontbloot bovenlijf, we vonden dat al lang heel gewoon.

Twee dagen na de ramp kwamen onze zogenaamde vrienden, de Amerikanen, ons al weer de schrik op het lijf jagen met hun vliegtuigen. We waren juist halfweg met de teilen rijst. We

renden het bos in en lieten de teilen midden op het veld staan. Door de afmatting en ellende waren we onze zenuwen niet meer de baas, de mensen gilden van angst, de schrik zat er nu goed in bij oud en jong. Met stijf dichtgeknepen ogen wachtte je op de dood in de vlammen. Als het hels lawaai even verminderde waagde je even op te kijken of er nog een kansje was, je leven te rekken, hoe droevig het ook was. Eindelijk was het weer voorbij. De rest van ons kamp was nu door brisantbommen vernield. De mensen die in het oude kamp voor het eten zorgden waren daar in de schuilkelders gekropen. Ze vertelden dat ze als een bal van de grond werden opgetild en weer neer gesmakt; toch was er die dag geen enkele dode of gewonde. Maar, door de slechte hygiënische toestand, vermeerderde wel het aantal dysenteriepatiënten. Bijna dagelijks werden er naar het kerkhof gedragen.
We waren nog steeds bang dat de Amerikanen terug zouden komen. De kampleidsters smeekten de commandant om een veiliger plaats, meer het binnenland in, maar hij beweerde dat het nergens veilig was. Tenslotte kregen we verlof om met reuzeletters op het afgebrande kamp te schrijven "Dutch Women". De letters waren 9 meter lang. Maar de commandant stelde de voorwaarde, dat er bij het over komen van vliegtuigen niemand te voorschijn zou komen. Hij liet tien Zusters onder ede beloven dat, als er pakketten of wat dan ook, zouden worden gedropt, deze onder geheimhouding bij de commandant zouden worden gebracht. Er kwamen nog wel vliegtuigen over, maar ze hebben nooit iets uitgeworpen. Alleen de vliegvelden in de buurt werden nog gebombardeerd, een paar keer had dat 's nachts plaats en dan lagen we weer vol schrik onder de bomen in het bos, de dood af te wachten.

Toch begonnen we er aan te twijfelen of Japan nog wel zo oppermachtig was. De Jappen begonnen ons heel anders te behandelen. Enkele dagen na de brand werd er met vereende krachten gebouwd aan nieuwe loodsen. Hele gevlochten bamboewanden werden met vrachtwagens aangevoerd. Ieder die nog lopen kon, moest de hele dag naar het afgebrande kamp

om oud ijzer, glasscherven, balken en alle mogelijke rommel op te ruimen, we moesten het allemaal in een diepe ravijn brengen. Soms vonden we klonten gesmolten zilver, een overblijfsel van de zilveren sieraden, die de later aangekomen dames zorgvuldig bewaard hadden. Niemand, die er nu nog enige waarde aan hechtte. Alles werd zonder meer in het ravijn gegooid. Eens zou het toch met ons allen gedaan zijn; iedereen was overtuigd, dat we er deze keer niet levend uit zouden komen.
De commandant zag er blijkbaar ook niet veel heil meer in, hij veranderde helemaal. Zo bruut als hij vroeger was, zo soepel was hij nu. We kregen veel beter eten en straffen kwamen bijna niet meer voor. Ofschoon het al straf genoeg was, als je in de gloeiende zon op blote voeten die rommel moest verzamelen. Al het bruikbare moest op een hoop gegooid worden, daarna moest alles schoongeveegd. We zagen eruit als schoorsteenvegers. Na het werk probeerde iedere zuster een emmertje water te bemachtigen en achter een boom in het bos probeerden we ons dan een beetje te baden. De dames maakten zich hierom niet zo druk, die bleven gewoon rondom de put baden.
Zodra een stuk van ons oude kamp geveegd was, kwamen er honderden werklui om nieuwe loodsen te bouwen. We moesten dus weer terug naar dit onheilsoord. We dachten, als de Amerikanen weer komen, schieten ze het hele zaakje opnieuw in brand. Onwillekeurig hielden we voortdurend onze oren gespitst, of ze nog niet kwamen. Bij het minste geronk lieten we alles in de steek, tot ongenoegen van de commandant. Na drie zware weken was er al weer heel wat opgebouwd, veel mooier dan eerst. In de loodsen zaten zelfs ramen, wel niet van glas, maar toch netjes. Ook was er in ieder celletje een rekje en een soort kastje. Rondom de putten werd een afdak gemaakt. Er verschenen zelfs pompen en bij iedere put verschillende badkamers. Ook de naaikamer verrees weer en een varkenskraal. Er kwamen zelfs gordijnen voor de ramen en klamboes om de bedden. Het was veel te mooi. We zeiden: "Nu is hun macht vast aan het afnemen, ze zullen alles netjes maken voor zichzelf, als ze ons vervangen mogen!" We kregen weer hoop.

Het was 15 AUGUSTUS 1945. En ja hoor, midden onder het verhuizen van het boskamp naar het nieuwe, klonk het bevel: "Om 11 uur allemaal op het veld aantreden!" Het bevel luidde wel iets anders dan gewoonlijk, men was vrij om te gaan of niet, de kinderen mochten ook meekomen. Wat zou het zijn? Zouden we toch weg gaan? Of was de oorlog misschien afgelopen? Dat laatste was te mooi om te geloven!
Als een vuurtje ging het rond: de kampleidster is met de commandant naar Makassar geweest, ze stapte stralend van geluk de auto uit, er zou vast iets goeds ophanden zijn! De mensen stroomden naar het veld, de commandant was helemaal van gedaante veranderd, hij deed zo hoffelijk! De mensen werden er zenuwachtig van, ze lachten en huilden tegelijk, zou er dan toch nog een eind aan komen? We durfden het niet te geloven, we waren al zo dikwijls teleurgesteld.
Er waren zelfs mensen die niet mee durfden, omdat ze dachten dat hun hoop toch weer ijdel zou zijn. En toch... iedereen popelde van ongeduld. Daar stonden we weer op het veld, nu vol spanning wat het zou zijn. De commandant maakte een gebaar en toen heerste er een doodse stilte, zelfs de kinderen verstomden. Daar kwam het, de kampleidster nam het woord. "Mensen", zei ze met ontroerde stem, "de oorlog is afgelopen, over de hele wereld wordt nu niet meer gevochten, er zijn vredesonderhandelingen." Het was te veel, je kon het allemaal niet bevatten. Vrede, vrijheid, niet meer opgesloten blijven, weer in contact komen met de buitenwereld! En wat voor ons op dat ogenblik het voornaamste was: geen schrik meer te moeten hebben voor de vliegtuigen! Iedereen juichte en schreide van geluk. We drukten elkaar de hand en hieven een danklied aan tot God, die ons zo wonderbaar door zoveel gevaren heen had gevoerd en ons nu de redding had gebracht. Met een licht hart gingen we nu terug naar het anders zo gevreesde boskamp. Geen angst meer voor bombardementen, het was haast niet te geloven! De primitieve behuizing telden we niet meer. Een koning in zijn paleis kon niet gelukkiger zijn dan wij op dat ogenblik. We konden nu 's avonds ons matje rustig neerleggen. We wisten toen nog niet wie eigenlijk

de overwinnende partij was. Maar daar maalden we toen niet om, we waren onder de druk uit en weer vrije wezens. We konden nu weer genieten van de mooie omgeving, waarvoor we zo lang geen oog meer hadden gehad. De mensen hadden weer levensmoed en lachten blij. Ze dankten de goede God voor de onverwachte, wonderbare redding. De nood was de laatste maanden zo hoog geweest, dat niemand meer aan redding dacht. Het was een wachten op de dood. Veel mensen stierven die laatste maanden nog aan dysenterie. De wil om te leven was er uit, maar nu klampte iedereen zich weer aan het leven vast. Die avond werd er een algemene dankdienst gehouden op het rijstveld. De pastoor en de dominee baden om beurten en we zongen uit volle borst. Velen die de laatste jaren niets meer aan hun godsdienst gedaan hadden, verzoenden zich met God na die beruchte 7 juli 1945. Ze waren nu gereed de vrede te ontvangen.

Toen de volgende dag een vliegtuig over kwam, moesten we ons bedwingen om niet weg te lopen. De kinderen vlogen al hard gillend het bos in en ook nog veel volwassenen. Ons kampleven ging zijn gewone gang, maar we werden niet langer gedrild. We kregen volop rijst, vlees en groenten en ieder kreeg twee stel nieuwe kleren. De naaikamer was weer opgebouwd en er waren nieuwe naaimachines aangevoerd. Al wat naaien kon hielp mee om ieder zo spoedig mogelijk van kleren te voorzien. Het ging er nu zo gezellig aan toe, want nu was het naaien een lust, heel wat anders dan militaire kleding te moeten maken voor de vijand. Steeds waren er nieuwe verrassingen. Op een keer kwam een wagen met schoenen het kamp inrijden, ieder mocht zich een paar aanpassen. We hadden in geen jaren schoenen gedragen en om de waarheid te zeggen, het viel ons heus niet mee om weer op schoenen te lopen. We hebben er heel wat pijnlijke uren aan beleefd, eer we daar weer aan gewend waren.
Daarna brachten de vliegtuigen verrassingen. Eerst gooiden ze pamfletten uit: we moesten een veld aftekenen, zodat ze levensmiddelen konden droppen. Door de Jappen werd een

groot veld afgebakend met de letters PW op een groot doek. Wat moest dat nu weer betekenen, vroegen we ons af, want ondanks alle vreugde van de vrijheid vertrouwden we het toch nog niet. De commandant had alleen gesproken over wapenstilstand, misschien begon de ellende toch nog opnieuw. De pastoor lachte eens en zei: het zal wel betekenen 'pruttelende wijven', tot ergernis natuurlijk van veel dames. Het tweede vliegtuig was een Nederlands, wat werd er gejuicht! Er was dus toch nog iets van Nederland over; volgens onze onderdrukkers bestond het eenvoudig niet meer. Na een hele poos laag over ons kamp gevlogen te hebben vertrok het, maar na een paar uur kwam het terug beladen met allerlei heerlijkheden. Ze gooiden de kisten en blikken zo maar lukraak in onze tuin, het was soms levensgevaarlijk, want de mensen stormden er al op af terwijl de volgende kist werd uitgeworpen. Er kwam veel stuk beneden, het veld was bezaaid met rozijnen, pruimen en chocolade. Toen het vliegtuig eindelijk weer vertrok, kwamen ook de kleine kinderen te voorschijn, want ondanks alle heerlijkheden waren ze bang weggekropen. Toen het vliegtuig weg was, smulden ze ervan tussen hun tranen door. Het was enig om te zien, iedereen liep te grabbelen. De kinderen zaten van de smeltende chocola te smullen, het leek wel luilekkerland!

De volgende dag kwam de piloot in ons kamp, hij werd met gejuich ontvangen. Het was dezelfde die gisteren de pakken had uitgestrooid. Voor ons was dit het eerste contact met de buitenwereld sinds 3½ jaar. Hij wist niet dat het een kamp was en had het pas gemerkt bij het overvliegen. Toen was hij meteen naar Balikpapan gevlogen om ons te verrassen met al die heerlijkheden. Nu nam hij onze briefjes mee om die boven Nederland uit te strooien Iedereen krabbelde met een stompje potlood iets op een vodje papier. Nu pas hoorden we ook, dat het uit was met de macht van de Jappen en dat er geen gevaar meer was, dat ze de wapens weer zouden opnemen. Onze commandant voelde zich niet meer veilig; uit zichzelf verliet hij het kamp en ging in een klein kamponghuisje wonen.

Intussen waren de loodsen van het nieuwe kamp klaar gekomen en wij verhuisden nog maar eens een keer, maar nu onder groot gejuich. Het was alle dagen feest, twee of drie keer per dag kwamen er vliegtuigen, die parachutes neerlieten met allerlei heerlijks. Het waren allemaal dingen die we in geen jaren gezien hadden: blikjes melk, melkpoeder, boter, blikjes vruchten, chocolade, tandpasta, tandenborstels. Eerst hadden we er één voor ons tienen, later was iedereen in het bezit van een tandenborstel.
Daarna kwam de ontmoeting van de kinderen met hun vaders, er waren er die nog nooit hun vader gezien hadden .De vrijgekomen krijgsgevangenen uit Makassar regelden voortaan het eten en de Jappen mochten het werk doen, de rollen waren nu omgekeerd. We kregen nu alle dagen volop vlees en verse groenten. Wat een heerlijke dagen waren dat ondanks het harde werk om ieder netjes in de kleren te zetten.
En dan die heerlijke avonden na het werk, dan gingen we wandelen in de vrije natuur buiten het kamp.

Begin september werd er een begin gemaakt om het kamp te ontvolken. Eerst waren de zieken aan de beurt, zingend reden ze de poort uit, de vrijheid tegemoet. Samen met enkele Zusters en dames ben ik in de laatste groep vertrokken, het was voorbij. Nog een laatste blik: "Vaarwel kamp, ik hoop je nooit meer te zien en nooit geen oorlog meer te beleven!" De hele dag zong het in mijn hart: "Dank Jezus dank, voor uw grote liefde". Stil in mezelf zat ik te genieten en had geen lust tot praten, mijn geluk was te groot. Zo gingen we weer blij de toekomst tegemoet, vertrouwend op Hem die ons heel het kampleven zo nabij was gebleven en onze sterkte was.
Hier hebt u nu een klein overzicht van ons kampleven. Het is lang niet alles, want er is zoveel gebeurd, maar u kunt u er zich nu toch een beeld van vormen.

BELEVENISSEN NA HET KAMPLEVEN

In Makassar aangekomen, namen we onze intrek bij de Zusters van JMJ. We kregen de school als verblijfplaats. Eten kregen we uit de centrale keuken. We kregen een heleboel Japans geld, waarmee we fruit konden kopen. Alles was bespottelijk duur; met één Japanse gulden kon je nog minder kopen dan vroeger voor een cent.
Enkele zusters hielpen in het ziekenhuis, andere in de school. De zusters van Makassar boften, alles was er in goede staat gebleven, niet het minst beschadigd. Ze hadden er zelfs nog voordeel bij, want de Japanners hadden er hun hoofdkwartier, dus er was volop papier, typemachines, schoolbehoeften enz. Nauwelijks waren we vrij, of Monseigneur Grent was ons vanuit Merauke komen opzoeken. Hij was daar toen de oorlog uitbrak. Hij was Mgr. Aerts opgevolgd. In Merauke was de Nederlandse vlag blijven wapperen. Dit hoorden we nu pas. Monseigneur vond dat we er allemaal allerellendigst uitzagen en gunde ons niets liever dan een welverdiende vakantie in Nederland. Maar wij wilden niets liever dan terug naar onze missie. Hij vertelde dat de hele missie op Kei, Tanimbar en in Ambon vernield was, alles was één grote wildernis. Hij had er zich persoonlijk van overtuigd. Ook hoorden we dat veel katholieke en protestantse onderwijzers door de Japanners waren vermoord. Ondanks de grote materiële schade was het voor ons een grote voldoening dat onze mensen zich zo dapper hadden gedragen en hun geloof trouw waren gebleven. Met veel eerbied hadden ze, tegen het verbod van de vijand in, de lichamen van Mgr. Aerts en de vermoorde paters en broeders begraven.

Intussen moesten we allen naar de geneeskundige dienst en daar werd beslist, wie er naar Australië zou gaan of naar Nederland, of wie er blijven mocht. Zr. Paula was de eerste die ons ging verlaten. Ze was sinds het bombardement in Ambon niet meer zonder hoofdpijn geweest door de verwondingen aan haar hoofd. We probeerden haar zo goed mogelijk aan te

kleden als een herkenbare Dochter van O.L.Vrouw van het Heilig Hart. Ieder stond het beste af.
Daarna gingen er drie van ons per vliegtuig naar Australië: Zr. Tarcisius, Zr. Xaverine en Zr. Magda. Ze werden door onze Zusters in Australië liefderijk verzorgd en gingen, op Zr. Tarcisius na, flink opgeknapt terug naar Nederland. Ze konden niet meer terug naar hun missie, ze hadden te veel geleden in het kamp. Zr. Tarcisius kwam terug naar Kei, om haar werk bij de melaatsen te hervatten.
Zr. Cyria ging naar Merauke om daar de zusters te helpen. Irian was niet door de Jappen bezet en onder Nederlands bestuur gebleven.

De eerste drie die weer terug mochten naar hun missie in Ambon waren: Zr. Maria Alacoque (ikzelf), Zr. Gerardine en Zr. Clothilde. Een Australische bommenwerper was bereid ons mee te nemen naar Ambon. We verheugden ons over die oproep en nog wel met een vliegtuig!
In het kamp, waar we zoveel vreesaanjagende jagers over hadden zien komen, hadden we altijd de stille hoop gehad, ooit nog eens in een vliegtuig te mogen zitten. En jawel hoor, de Heer kwam aan ons verlangen tegemoet en eerder dan we dachten. En ... we waren na die ene tocht meer dan verzadigd! Onze bagage was gauw voor mekaar, van een slaapmat had ieder een soort tas gemaakt, waar precies één verschoning in kon en daarbij voor de reis een roze plastiek wasschaaltje. Dat was ons hele bezit waarmee we ons missiewerk in Ambon gingen beginnen. God zal er in voorzien! En dat was ook zo, overvloediger dan we ons ook maar konden indenken. Zonder schoeisel, noch reistas vertrokken we. Gelukkig was mijn nieuw gebit daags tevoren klaar gekomen, een geschenk van het Australische leger.
Toen we in de wachtkamer bij de tandarts zaten dacht ik meewarig: "Die arme stakkers hebben allemaal een tik van de oorlog meegekregen", hun mond bewoog steeds of ze ergens op kauwden. Toen ik het later aan Monseigneur Grent vertelde, die bij de Australiërs zijn verblijf had, lachte hij en zei:

"Welnee, ze kauwen op kauwgum"! Daar hadden wij nog nooit van gehoord. Maar ik was de koning te rijk met mijn tanden nu ik weer in de beschaafde wereld was. Twee jaar lang leek ik wel een heks met mijn twee grote voortanden en voor de rest een lege mond. Bij een bombardement in de nacht liep ik tegen de bamboetrap van een bed en dat kwam zo hard aan dat mijn onder- en bovengebit in gruzelementen in mijn mond zaten. Alleen mijn eigen voortanden bleven tot mijn spijt zitten. In het kamp kwam dat niet zo nauw, zelfs de kinderen op school stoorden zich er niet aan. Maar terug in de bewoonde wereld, schaamde ik me.

Dan de vliegtocht, die was niet zo fijn als we dachten! Het vliegtuig duikelde alle kanten uit. Er was maar een kleine ruimte achter de twee piloten. Onze zitplaatsen waren een paar zakken met rijst en al gauw waren we zo misselijk als een kat. Ons wasbakje was al meteen vol; alleen Zr. Gerardine was niet ziek. Ze nam onze bakjes en vroeg aan de piloot waar ze die leeg kon maken. Hij reageerde niet. Ten einde raad wilde ze de inhoud door een open pijp gooien. Eén van de piloten sprong op of hij door een adder gebeten was en verhinderde Zr. Gerardine haar euvele daad. We spuwden dus maar links en rechts zoals het uitkwam. Wij waren, op een Javaanse vrouw na, de enige passagiers. In de stromende regen landden we in Balikpapan op Borneo. We werden afgehaald door Nederlandse militairen, die ons naar een kamp van de Amerikanen brachten. Het leek daar wel het centrum van een wereldstad. Alle dagen arriveerden er vliegtuigen met ex- geïnterneerden van Java en Celebes, allemaal op weg naar Australië of Nederland. Ze bleven dan één of meer dagen, soms vertrokken ze al weer de volgende morgen. Ook kwamen er oorlogsschepen met gewezen krijgsgevangenen uit Birma, Siam, Singapure en Japan die jarenlang gewerkt hadden aan de Birma Spoorweg en door de Amerikanen waren bevrijd. Er waren ook Nederlandse mannen onder hen.
Ze woonden in comfortabele loodsen en wij kregen daar ook een kamer, die je van binnen kon afsluiten; alles kraakhelder.

We vielen daar met onze neus in de boter. Een keurige eetzaal, waar je ieder uur van de dag kon gaan aanzitten en keurig bediend werd. Het was met recht "Tafeltje dek je!" De heerlijkste spijzen stonden daar voor ons gereed. In vier jaar hadden we geen boterham gezien, laat staan gegeten. We waren één en al verbazing en alle mensen waren even vriendelijk; we werden letterlijk met weldaden overladen. We dankten God uit de grond van ons hart, dat we hier aangeland waren.
We zouden een week moeten wachten op verbinding met Ambon. Dan zou er een oorlogsschip naar Ambon vertrekken met de eerste Nederlandse militairen. De kapitein van het schip wilde ons gratis meenemen naar Ambon. Trouwens, geld hadden we niet en het Japanse geld was waardeloos.

We genoten van een uitgelezen vakantie in Balikpapan. De paters Kapucijnen waren ook pas enkele weken terug uit het kamp en woonden ook in de grote loods. We konden de hele dag wandelen in de prachtige natuur, in de bossen rondom de stad. Als we terug kwamen in onze kamer vonden we steeds allerlei verrassingen: pakken chocola, zeep, toiletartikelen, frisdrank enz. Het was of we in sprookjesland terecht gekomen waren en we dankten de Vader in de hemel voor zoveel goedheid. Met niets, letterlijk niets, waren we vertrokken en nu konden we het nauwelijks dragen: dekens, braadpannen, emmers, thee- en koffiekan, teveel om op te noemen.
Op een dag kwamen Zr. Adriana en Zr. Antonella ons onverwacht bezoeken. Het was een fijne ontmoeting, ook al waren we pas uit elkaar gegaan. Ze konden de volgende dag al doorvliegen naar Ambon met een generaal, die hen had meegenomen gekomen. Wij moesten nog wachten.
Maar eindelijk kwam ook voor ons de dag van vertrek, juist op Driekoningen. De paters Kapucijnen vergezelden ons naar de kade. Ze begrepen niet hoe wij het aandurfden om ons in Ambon te vestigen. Daar was alles plat gebombardeerd; enfin we kregen ieder een groene legerklamboe mee en een veldbed, ook voor Zr. Adriana en Zr. Antonella. Ons hart klopte alweer

van verwachting; hoe zou de ontvangst zijn?
Op de boot gingen we weer – zoals in het kamp – met ons bord en beker naar de gaarkeuken met dát verschil dat er heel wat beters op kwam! Tot onze grote verbazing deden we na een paar dagen varen niet Ambon aan, maar Makassar! Daar waren we ongeveer twee weken geleden vertrokken! We wisten niet wat we zagen, maar ook de Zusters daar waren één en al verbazing; zij dachten dat wij al volop aan het werk waren!
Er moest natuurlijk verteld worden en dat deden we dan ook tot diep in de nacht. Onze spullen hadden we maar op de boot gelaten en de volgende dag vertrokken we weer. Monseigneur Grent, die uit Australië naar Makassar was gekomen en Pater van Lith mochten ook mee. Na een dag of vier, het was intussen januari 1946, kwamen we met dat grote troepenschip van de KNIL de baai van Ambon binnenvaren. Wat een aangrijpend tafereel was dat! Het leek of de goede oude tijd weer was aangebroken. Het was Vrede! Hartelijk werden we verwelkomd! Op de kade werden we met muziek en militaire eer ontvangen en er klonken saluutschoten! De militairen droegen prachtige uniformen, ook onze militairen op de boot. En nu pas zagen we dat het allemaal hoge militairen waren! Daarna vertrok de boot naar Tual, Monseigneur en pater van Lith bleven daarom op de boot.

Ambon was nog onder het gezag van het Australische leger. En wat nu met ons, dachten we. Maar jawel, daar kwam een Australische Aalmoezenier aan met zijn jeep en bracht ons naar een groot huis waar vroeger de hoge Nederlandse 'bazen' van de Compagnie woonden, naast het militaire ziekenhuis, dat ook nog overeind was blijven staan. Nu werd het huis gebruikt voor Nederlanders die op doorreis waren of zich weer in Ambon wilden vestigen. Hier zagen we ook Moeder Adriana en Zr. Antonella weer. Ze hadden met ongeduld op ons gewacht, omdat ze er niemand kenden, want ze waren nooit in Ambon geweest. We werden goed verzorgd en de tafel stond alweer gedekt. We hadden zelfs al weer een pastoor, die alle dagen op de galerij een Heilige Mis opdroeg n.l. Pater

Jamco msc. Onze dankbaarheid jegens God en zoveel goede mensen kende geen grenzen. De Ambonezen ontvingen ons hartelijk, ze waren heel wat vriendelijker dan vóór de bezetting, toen moesten ze niet veel van de "roomsen" hebben. Al gauw kwamen er enkele oud-leerlingen en bekenden op ons af.

Alle missiegebouwen waren vernield en we moesten zoeken waar ons huis, de kerk, de pastorie enz. gestaan hadden. Geleidelijk aan werd besloten hoe we weer aan het werk zouden gaan. De volgende dag gingen we meteen op onze blote voeten in een zwarte jurk, die we bij de bevrijding van de Jappen hadden gekregen, naar het inspectiekantoor. De heer Tetelepta was nu Inspecteur van Onderwijs. We werden meteen hartelijk ontvangen en konden enkele dagen daarna al aan het werk. Er werd besloten dat de Openbare, Christelijke en Katholieke Scholen één geheel zouden vormen. Dit had ook een goede kant: we kregen contact met personen waar we vroeger niet de minste omgang mee hadden.
Intussen was er weer een oorlogsschip aangekomen, met aan boord Zr. Adolfine en Zr. Ludgarda. We waren nu dus al met een hele communiteit. Op diezelfde boot zaten ook de zusters die bestemd waren voor Kei en Tanimbar onder leiding van Moeder Angelina. Deze nam zelf de taak op zich om er de missie opnieuw te gaan opbouwen, al waren het dan nog maar noodwoningen. Het was een waagstuk, maar met Gods hulp zijn ze er in geslaagd.

In Ambon kregen Zr. Adolfine, Zr. Ludgarda en ik (Zr. Maria) ieder een eerste klas van de basisschool met 50 leerlingen, die geen woord Nederlands verstonden. Een open loods met een cementen vloer diende als school. Alle zijkanten waren open en de moeders van de kinderen bleven de hele schooltijd op de rand van de loods zitten om te zien wat die vreemde wezens met hun kinderen uitvoerden. Als leermiddel hadden we niets anders dan een ruw bord op een wankele ezel en een stuk krijt. Er waren geen tussenwanden, zodat we elkaar voortdurend

stoorden. Maar iedere week kwamen er verbeteringen. En de ouders kwamen niet meer kijken.

Zr. Clothilde en Zr. Gerardine, die hoofdakte hadden, kregen een taak aan de Mulo. Vóór en na de klas baden we gewoon met de kinderen. Het waren zowat allemaal kinderen die in gewone omstandigheden niet bij de zusters op school zouden komen, maar nu noodgedwongen wel, want er waren alleen Gouvernementsscholen met alle mogelijke godsdiensten door elkaar. We kregen al gauw een verbod om vóór en na school te bidden. De Dominees hadden hun beklag ingediend bij de inspecteur. Zr. Gerardine werd eens op het 'matje' geroepen bij de inspecteur omdat er gebeden zou zijn bij het begin van de les, maar zij had alleen enkele ogenblikken stilte gevraagd voor de les begon. Er mochten ook geen godsdienstige liedjes of versjes worden aangeleerd.
Wij hadden ochtend- en middag- scholen, wegens gebrek aan gebouwen. Maar na een jaar kregen we een noodgebouw toegewezen en er werden een tiental hoofden van scholen benoemd en ik was een van hen.
Een gedeelte van de school, waar ik als hoofd was aangesteld, werd gebruikt voor de HBS waar meneer Manusama hoofd was; hij was kandidaat voor de 'Ambonese Vrije Republiek'.

Twee jaar later werd er bekend gemaakt, dat de scholen, zoals voorheen, weer werden gesplitst in Gouvernements- en Bijzondere Scholen. De leerlingen kregen bij de uitdeling van de rapporten de opdracht mee, hun rapport in te leveren bij de betreffende hoofden van de school die zij zelf mochten kiezen. Er kwamen vier Christelijke scholen, drie Gouvernements Scholen en één Katholieke school. Wij waren reuze benieuwd hoe die keuze zou verlopen, want daarvan zou het afhangen of we een erkende Lagere Xaverius School zouden krijgen. Twee weken lang hadden de ouders gelegenheid rapporten in te leveren. Wij wachtten af met kloppend hart. Ja hoor, de Heer was weer met ons: 485 leerlingen gaven zich op. Gewapend met 485 rapporten ging ik vol trots naar de bijeenkomst van de

hoofden van scholen in het inspectiekantoor en we kregen 15 onderwijskrachten toegewezen. Allen kregen een aanstellingsbesluit, 8 katholieke en 7 niet-katholieke leerkrachten. We mochten weer in onze vroegere Xaverius School, op Tanah Tinggi, voor zover deze hersteld was. Op zoveel leerlingen hadden we niet gerekend! Al enkele weken nadat we in Ambon waren teruggekomen, werd ons een huis aangewezen in de Urimessingstraat. Nu kon, met ruime toelage van de Regering, de school en daarna ook ons huis weer worden opgebouwd onder leiding van Broeder Braam msc.

Op school kregen we nu een groot aantal Ambonese kinderen, allemaal christenen, die voorheen zeer wantrouwend tegenover ons stonden. Dank zij het feit dat we ruim twee jaar aan de Openbare Scholen gewerkt hadden, hadden we ook de harten van die kinderen gewonnen. We begonnen met drie eerste klassen en drie tweede klassen; de vierde, vijfde en zesde klas hadden elk één parallelklas. Een gedeelte van de kinderen had voor de middag school en de andere helft na de middag. Om de maand rouleerden we, want de middagschool is onder een tropenzon bijna niet te doen. Al gauw kwam er groot gebrek aan leerkrachten en de Christelijke Scholen vroegen hun leerkrachten terug.

In 1947 kregen we, God zij dank, hulp vanuit Nederland. Zr. Cajetana en Zr. Brigittine kwamen als eersten. De voertaal op school was toen nog Nederlands, daar boften we dus mee. Zr. Clothilde werd onze Overste en tevens hoofd van de Xaverius School. Een jaar later vroeg Zr. Gerardine ontslag aan de HBS, om Zr. Clothilde als hoofd te vervangen. Er waren plannen om een Mulo-school te openen en … ons evacuatieverlof kwam in zicht! Toen Zr. Cajetana en Zr. Brigittine er waren, kon Zr. Gerardine alvast op verlof gaan; daarna kwamen Zr. Clothilde, Zr. Maria en Zr. Mariana aan de beurt. Het was toen al 1948. Zr. Ludgarda verhuisde naar Langgur, waar zij benoemd werd tot novicenmeesteres bij de zusters MM.
Maar niet lang daarna wachtte ons weer een andere ramp!

OPNIEUW ONRUST OP AMBON

In 1949 werd Indonesië onafhankelijk en werd de Staat R.I.S. (De Verenigde Staten van Indonesië) gesticht.
Maar Soekarno wilde er een Eénheidsstaat van maken. Daar waren de buitenposten, en vooral Ambon, het niet mee eens. Dit bracht veel onrust en verwarring met zich mee, wat moeilijk in enkele regels te beschrijven is. In april 1950 werd de RMS (Republiek van de Zuid Molukken) uitgeroepen en begon er weer een nieuwe oorlog, die bijna een jaar duurde.
Er kwam een boot van de KPM om de Nederlanders te halen. Allen vertrokken, behalve de Missionarissen! Vanaf die tijd waren we nog meer één met de bewoners. Als we er op uit waren om wat sago of andere etenswaren bij elkaar te scharrelen, waren we overal hartelijk welkom. We hoorden er helemaal bij!
Toen de vloot van Java in aantocht was, moesten we allemaal weer evacueren. Dit duurde enkele weken. Toen we weer thuis kwamen, waren we al blij dat ons huis er nog stond en dat er het een en ander van het meubilair was overgebleven, al werd er heel wat gemist.

Maar na die tijd van spanning kwam er gelukkig een tijd van rust en vooruitgang. De nieuwe gebouwen die veel hadden geleden van de schietpartijen, werden opgeknapt, zodat we in 1952 weer in ons eigen huis konden gaan wonen. In ons eerste huis, dat ons na de internering was aangewezen, hadden we bijna zes jaar gewoond; daarna het nieuwgebouwde huis, dat nu weer moest worden opgeknapt. En nu, na tien jaar, had ieder weer een eigen kamertje! En konden weer werken in onze eigen school!
Langzamerhand nam het aantal leerlingen weer toe en al spoedig hadden we de zorg voor vier Lagere Scholen. Na enkele jaren kwam er ook een SMP (Mulo). En onze leerlingen mochten er zijn!

TERUG VAN HET EVACUATIEVERLOF

Na een goede en welverdiende vakantie in Nederland, waarin we na lange tijd onze familie weer zagen en met een goede gezondheid, kwamen wij terug in Ambon. Kort daarop werden twee zusters voor Langgur benoemd: Zr. Clothilde werd er Missieoverste en Zr. Maria werd hoofd van de Matiasschool in Langgur. Ze moest Zr. Celine vervangen, die benoemd was voor Irian. Moeder Angelina was vanwege haar gezondheid voor goed in Nederland gebleven. Zr. Coleta, Zr. Mariana, Zr. Johanna Marie, Zr. Christophora en Zr. Godeliva kwamen na het kampleven van Java voorlopig op Kei helpen, omdat zij nog niet terug konden naar hun missie. Zr. Mariana en Zr. Johanna Marie zijn daarna voorgoed in de Molukken missie gebleven, terwijl de anderen naar Java terug gingen.

Zr. Mariana hielp eerst in de Matiasschool in Langgur. In 1954 vertrok zij naar Ambon, waar ze overste werd en tevens hielp aan de Xaveriusschool. Na een aantal jaren werd ze, tot grote vreugde van alle zusters op Kei en Tanimber, de econome voor de hele Molukkenmissie. Niets was haar teveel; zij was werkelijk van alle markten thuis. In alle winkels van de Arabieren en Chinezen was ze graag gezien, evenals op de vracht- en passagiersboten, waar ze gewoonlijk een hut huurde om de missiegoederen goed en zo snel mogelijk op hun plaats van bestemming te krijgen. Zij ontpopte zich als een echte handelsvrouw! En het speet alle missionarissen op de eilanden dan ook heel erg, toen ze in 1976, om gezondheidsredenen voor goed naar Nederland moest vertrekken. In de missie schrok zij nergens voor terug. Deze moed had zij in Nederland ook nog hard nodig, want zij moest verschillende keren ernstige oogoperaties ondergaan en leren leven met de grote handicap van niet goed te kunnen zien.
Zr. Johanna Marie die hielp in de verpleging, haalde in Makassar nog een diploma vroedvrouw. Zo heeft zij heel wat Keiese en Tanimbarese babies ter wereld helpen brengen. In haar laatste missiejaren werd zij opgeroepen naar Irian, waar

ze ook weer vol ijver werkte voor het heil van moeder en kind, totdat haar krachten het begaven en ook zij voor goed naar Nederland moest gaan. Ook zij had het kamp nog meegemaakt.
Zr. Celine kwam voor de Lagere School; Zr. Margriet voor naaicursussen en Zr. Dyonisia werd, na enkele jaren aan de Lagere School, gevraagd om een kleuterschool te beginnen. In 1949 begon ze met een klasje in een kamer van de Zusters.

Ook *Zr. Laetitia van Baest* kwam voor de school en vond daar een overvloed van werk. Ze hield van de kinderen. Het waren toen nog klassen van ruim vijftig leerlingen. Zij heeft het uit zien groeien tot vier Lagere Scholen. In 1976 vertelde ze me het volgende:

"Toen ik in 1948 in Ambon aankwam, waren er twee Lagere Scholen: een Hollandse School met verschillende Nederlandse onderwijzers en een Indonesische School, waar uitsluitend Indonesisch als voertaal werd gebruikt.
In 1950 moest de Hollandse School gesloten worden en moest alles in de Indonesische taal onderwezen worden. De meeste Nederlanders vertrokken, maar de missie bleef.
De zusters die onderwijs gaven op de Lagere School, moesten eerst een Indonesische cursus volgen, voordat ze weer les mochten geven. Onze scholen waren goed bezet en al gauw hadden we plaats te kort; we hadden zes lokalen. Nu werd er, met de hulp van de ouders van onze leerlingen, een nieuw gebouw met zes lokalen opgezet, zodat we dus twaalf leslokalen hadden.
Al vlug kregen we zo'n grote toeloop van leerlingen, vooral Chinese kinderen, dat we moesten splitsen in vier Lagere Scholen, met 1200 kinderen, 's morgens draaiden er twee scholen met elk 300 leerlingen en 's middags ook weer twee scholen. De kinderen op die scholen waren voor het grootste deel Protestant, dan volgden de Katholieken en we hadden ook enkele kinderen uit Islamitische gezinnen. Dat wij op onze school goed onderwijs geven is duidelijk te merken als de

kinderen op de Mulo of andere middelbare scholen komen. Ze worden direct aangenomen als ze een bewijs hebben dat ze van de Xaveriusschool komen. Er zijn nu al jongens die een goede baan hebben op een of ander kantoor van het Rijk. Als wij hun hulp nodig hebben vragen we niet tevergeefs.

Aanvankelijk hadden we twee jongensscholen en twee meisjesscholen, maar daar de ondervinding geleerd heeft, dat de jongens niet zo ondeugend zijn als ze bij de meisjes zitten, hebben we nu sinds twee jaar gecombineerde klassen: jongens en meisjes bij elkaar. In het begin viel dat niet mee; de meisjes schoven bijna de bank uit, om maar niet te dicht bij een jongen te hoeven zitten. Nu zijn er 26 klassen met ieder een onderwijzer of onderwijzeres en dan nog voor iedere school een hoofdonderwijzer. Over die vier scholen heb ik de supervisie, d.w.z.: ik zorg voor het onderwijzend personeel, de aankoop van de leermiddelen (boeken enz.), het uitbetalen van salarissen, enz.
Op onze school is nu ook een 'koperatie', een kraampje op de speelplaats, waar onder speeltijd ijs, koek of broodjes verkocht worden. De kinderen eten praktisch niet voor ze op school komen, dus de broodjes hebben aftrek. Verschillende moeders van gezinnen die weinig inkomsten hebben, kunnen wat bijverdienen met het bakken van broodjes of koek voor de school.
Ook hebben we nu een spaarsysteem op school, waarvoor de kinderen dan zegels plakken en zo hebben ze op het einde van het schooljaar een mooie cent gespaard, waarmee ze hun eigen boeken voor de volgende klas kunnen kopen. Dit betekent een verlichting voor de ouders, die niet in staat zijn om zoveel geld ineens uit te geven, vooral niet als er meerdere kinderen naar school gaan.

De samenwerking tussen katholieken en protestanten is nu heel goed. Ja, we hebben niet tevergeefs in Ambon gewerkt en ik kijk met dankbaarheid terug op alles wat we in al die jaren hebben kunnen doen".

Tot zover het hartverwarmend verhaal van Zr. Laetitia van Baest.

Maar over de missie is men nooit uitverteld. Zoveel missionarissen hebben daar het grootste gedeelte van hun leven werkend en biddend klaar gestaan voor de mensen.

Zr. Dyonisia Verhoeven vertelt over haar belevenissen:
"Begin 1948 zijn wij uit Tilburg weggegaan. Zr. Henriëtte en Zr. Gerardine vertrokken voor de tweede keer, Zr. Laetitia en ik voor de eerste maal. Wij vertrokken met de 'Oranje', een prachtige boot. Het was een mooie reis, praktisch zonder zeeziekte. Zr. Henriëtte ging naar Java, wij met drieën naar de Molukken. Zr. Gerardine moest vlug weg uit Jakarta want zij had veel geld bij zich en de waarde ervan zou gaan dalen; maar ze kwam, jammer genoeg, toch nog te laat aan. De twee overgeblevenen zijn later met de boot gegaan en kwamen op 1 juni in Ambon aan. Onderweg op de boot vierden we het feest van O.L.Vrouw van het Heilig Hart. Van de Zusters JMJ van Makassar hadden we nog wat voor het feest meegekregen.
Zr. Gerardine was ondertussen al weer in school en wij, de twee kleuterleidsters, werden in de eerste klas geplaatst. Onder de vakantie wilden we zo graag iets van Ambon zien en de bergen van dichtbij bekijken. Maar... het was regentijd en daar scheen geen einde aan te komen, elke morgen opnieuw regen. Totdat het op een morgen eindelijk een keer droog was. 'Nu gaan we echt!', Zr. Laetitia, Zr. Gaudia, Zr.Brigittine en mijn persoontje gingen op stap. Natuurlijk namen we eten mee, want we zouden de hele dag wegblijven. Maar helaas, we waren nog maar amper boven of het goot. Een echte tropische regen. Onder één paraplu hebben we de bui af staan wachten, we konden nergens schuilen. Toen het eenmaal droog was boven onze hoofden, moesten we door het water waden. Glibberend en glijdend probeerden we weer beneden te komen. We zagen er vreselijk uit: van top tot teen rood van de aarde. Nadien hebben we toch nog heel dikwijls genoten van een wandeling naar de bergen.

Bij het uitroepen van de RMS zijn we met ons drieën: Zr. Laetitia, Zr. Brigittine en ik naar Langgur vertrokken op een kleine oorlogsboot. De hele week hebben we toen op planken gelegen en al die tijd zijn we niet uit de kleren geweest. We hadden een veldbed en daarop zouden we om beurten op het dek slapen. Op de boot mocht 's nachts geen licht branden en een paar militairen moesten wacht lopen met het gevolg, dat degene die op het veldbed lag, af en toe een hand in haar gezicht voelde en dan weer aan de tenen, zodat het veldbed in de kortste keren opgeruimd werd en we het maar met de planken van het ruim deden. Je hoeft niet te vragen of er een luchtje aan ons zat toen we in Langgur aankwamen. We vertrokken tenminste zo vlug mogelijk naar de badkamer. In Langgur zijn we een goed jaar geweest. Daar kreeg ik, ocharm, de vijfde klas en alles moest nu in het Indonesisch. In Ambon kende bijna iedereen Nederlands maar hier was het treurig. Ik kende nog weinig van de taal en zij kenden de onze niet. Maar we zijn er altijd nog uitgekomen.
Na ongeveer een jaar zijn Zr. Laetitia en ik weer terug gegaan naar Ambon, waar ik weer de derde en vierde klas kreeg.

In 1952 zou een missie in Tobelo geopend worden, de hoofdstad van het eiland Halmahera in Noord Molukken. Zr. Alida en ik en drie Indonesische Zusters zijn daar naar toe gegaan. Er was daar een groot huis met een grote school, helemaal uit bamboe, door Mevrouw van Diën opgericht.
Veertien dagen moesten we het met geleende spullen doen, want onze bagage was niet met de boot meegekomen, maar in de haven blijven staan. We zijn die veertien dagen wel doorgekomen maar het werken was moeilijker. Ofschoon men ons gevraagd had voor de huishoudschool, werd het werk sterk belemmerd door de Protestantse inspecteur. Ik zelf en een Indonesische Zuster kregen een voorschot. We zijn toen maar begonnen zo goed en zo kwaad als het ging. Alles werd in Ternate tegengehouden. Toen ben ik er maar met een kleuterschool begonnen. Aan de mensen lag het niet, die wilden graag genoeg. Het hoofd van Tobelo ook, die was er

erg blij mee, maar de inspecteur van Ternate werkte ons tegen zoveel hij maar kon. Na enkele maanden is Zr. Alida, vanwege ziekte, naar Nederland vertrokken. Zr. Ludgarda nam haar plaats in, maar ook zij is toen al gauw voor goed naar Nederland gegaan. Het bleef steeds sukkelen, geen erkenning, geen bevoegde krachten. Uiteindelijk besloot Monseigneur Grent om Tobelo maar op te heffen. De Zusters gingen terug naar Ambon en Langgur. De mensen vonden het heel erg. Ik kreeg in Ternate nog een, voor die tijd, mooi sommetje geld mee als achterstallig salaris en ben toen weer naar Ambon vertrokken, waar ik tot december 1975 gebleven ben. Daar kwam ik in de kleuterschool die toen was ondergebracht in het gymnastieklokaal van de Lagere School.

Het was augustus 1954 toen ik daar begon. Na een paar jaar kregen we twee klaslokalen plus de oude kerk. Nu ging het wel heel wat gemakkelijker omdat de kinderen verdeeld waren. Dus de 200 kinderen niet allemaal bij elkaar. Maar we waren er nog niet! In de twee nieuwe klaslokalen werden we ongeveer weggekeken door de SMP (Mulo), want de lokalen waren voor hen gebouwd.
Gevolg ervan was dat na korte tijd de twee klassen weer verhuisden naar een planken huisje, waar een Nederlander gewoond had. Er waren drie fatsoenlijke kamertjes in, die we voor klassen konden inrichten. Daar hebben we een hele tijd ingezeten.

Toen er een nieuwe kerk gebouwd werd, had de bisschop, Mgr. Sol een stuk tuin van de Zusters afgestaan, om daar een bouwkeet op te zetten. Hij had als voorwaarde gesteld dat die, als de kerk klaar was, veranderd zou worden in een kleuterschool met vier klassen. En zo kregen we een betere behuizing. De architect heeft ook voor nieuwe stoeltjes en tafeltjes gezorgd, gratis! Nu zaten we eindelijk bij elkaar.

Toen het dak begon te lekken besloten we zo gauw mogelijk – met bijdragen van de ouders – er een nieuw atap dak op te leggen. Omdat Ambon geen vaste regen- en droge tijd heeft

en het er bijna de helft van het jaar regent, konden de kinderen weinig buiten spelen. Het Oudercomité kwam weer in actie en er werd een grote overdekte speelzaal gebouwd met er bovenop een kantoor, 'mijn duiventil', dat hard nodig was, want alle bezoekers en ouders van de kinderen moest ik in de klas te woord staan en dat viel niet altijd mee. Nu kon ik ze op het kantoor ontvangen en ik had tevens overzicht op school en op de speelplaats.
De overdekte speelzaal werd al spoedig veranderd in een klaslokaal omdat we zoveel kinderen hadden. Daarna werd de speelplaats onderhanden genomen. Daar kwamen een zandbak, een glijbaan, twee grote en twee kleine schommels en een volière met verschillende soorten vogels. Er kwam zelfs een kippenhok. Onze school werd toen door de gemeente aangewezen als voorbeeldschool. Het was werkelijk een mooie school waar ik erg trots op was." Tot zover Zr. Dyonisia.
In 1975 was er in Ambon al een vijfklassige kleuterschool met ruim 180 kinderen. Van deze kinderen gaan er elk jaar zo'n 140 over naar de Lagere School.
Vanwege haar slechte gezondheid moest Zr. Dyonisia voor goed afscheid nemen en dat viel niet mee. "Maar ik mag dankbaar zijn voor het vele goede dat ik voor de jeugd heb mogen doen", zei ze. Haar taak werd overgenomen door een Indonesische zuster die ze nog zelf had ingewerkt.

Zr. Timothea, die in 1950 naar Ambon kwam heeft de middelbare school, SMP Xaverius, geopend, waaraan ze vele jaren met al haar krachten heeft gewerkt. Later werd ze verplaatst naar Groot-Kei, waar ze opnieuw werkzaam was in het onderwijs en waar ze ook pastoraal werk deed.

Op 1 Juli 1979 kon Zr Laetitia de Lagere School overdragen aan een Broeder msc, die klaar was met zijn studie en daarna vertrok ze voor goed naar Nederland. Zij was 31 jaar werkzaam geweest op Ambon. Deze jaren zijn niet zonder vrucht gebleven en zij mag haar doel bereikt zien nu onze Indonesische Broeders en Zusters het werk voortzetten.

Langzamerhand was nu de tijd aangebroken om meer gericht en met betere middelen de aandacht te richten op het Sociaal Werk. Met behulp van enkele instanties in Nederland kon er een mooi gebouw tot stand komen, van waaruit het hele werk gecoördineerd zou kunnen worden.

Zr. Francesco Moens vertelt hierover:
"Ik kreeg de opdracht hiermee te beginnen. Met behulp van de Nederlandse Regering en Instanties als Vastenaktie en 'Kom over de Brug', kon het nieuwe Sociaal Centrum tot stand komen. Het kreeg de naam 'Rinamakana', wat 'Sterk Licht' betekent. Voor ons een opdracht en naar we hopen, voor de mensen een baken in zee.

Vanuit dit centrum vinden activiteiten plaats, die zich richten op de meest kwetsbare bevolkingsgroepen, zoals weduwen, wezen, gezinnen die economisch zwak staan, zieken, jongeren en bejaarden. Ons streven is vooral de mensen te helpen zichzelf te helpen, om zo boven het bestaansminimum uit te komen en daardoor gelukkiger te kunnen leven. De samenwerking met de Regeringsinstanties is heel goed. Zij zoeken ook naar oplossingen en zien in ons een waardevolle partner. Wij werken met verschillende projecten zoals: dagonderwijs aan jongeren, cursussen als bijscholing, naaien, koken, handenarbeid, Credit Union (geldbeheer).

In voorbereiding zijn nog: een korte opleiding voor Sociaal Werker in de desa; een aannemerscursus, zodat goede vaklui ook zelfstandig kunnen worden.
Het tuinbouw- en veeteeltproject wil de arme boerenbevolking tot steun zijn. Deze laatste groep krijgt een stuk grond, dat nu veelal braak ligt en aan erosie onderhevig is. Deze grond wordt beplant met kruidnagelbomen, kokospalmen, koffie, groenten en fruit. Eén jaar hadden we 300 ananasplanten die allen vrucht droegen. Ook werden er enkele huisjes gebouwd om de jongens die op het land werken,een onderdak te geven; dit moedigt nog meer aan.

Op een stuk land van 8½ hectare dat aangekocht werd op Karang Panjang voor de huizenbouwactie, en waar ook het tuinbouwproject ligt, konden we in 1975 beginnen met het bouwen van het eerste huis.
De huizenbouwactie is een speciale spaaractie. Er moet eerst jarenlang gespaard worden en het geld mag niet voor iets anders worden opgenomen. Bij de bouw krijgen de leden steun van elkaar: zand en stenen sjouwen, balken dragen, vervoer per auto enz. Maar het dankbare resultaat is dan ook een 'eigen huis'.

De kippenfokkerij is bedoeld als leverancier van legkippen, de mensen die kippen willen houden voor eiwitvoorziening of als inkomstenbron kunnen hier enkele kippen kopen.

Al deze activiteiten hebben plaats in of rond de stad Ambon. Om alle lopende uitgaven te kunnen bekostigen, zoals de salarissen voor 24 mensen die bij ons in dienst zijn, opleiding, investeringen voor landbouwgereedschappen, caritatieve hulp in bepaalde gevallen, is een inkomstenbron nodig.
We hebben daarom een agentschap van het katholieke dagblad 'Kompas' en enkele jeugdweekbladen.
Van tijd tot tijd verhuren we de grote zaal van het Centrum voor allerlei doeleinden." Tot zover Zr. Francesco.

In de stad Ambon komen steeds meer families vanuit de Zuid-Molukken wonen. Zoals elders in de wereld treft men ook hier de trek van mensen naar de 'grote stad' aan. Een ontwikkeling die soms beangstigend is en waar men, naar het schijnt, niet veel tegen kan doen. Onder deze families treft men veel katholieke gezinnen aan. Daarom is in een stadswijk de parochie 'Maria Sterre der Zee' opgericht. Met de hulp van de organisatie 'Kerk in Nood' is er nu een mooie kerk gebouwd volgens het ontwerp van Herman de Vries, die aanvankelijk als lekenmissionaris werkte in Irian Jaya en die ons nu al weer een aantal jaren helpt in de Molukken.

ONS NOVICIAAT IN DE MOLUKKEN

In 1966 werd begonnen met een eigen noviciaat voor de Molukken. Tot dan toe waren er verschillende kandidaten op Java ingetreden, maar dat was nogal kostbaar gebleken. Het prille begin was in Langgur, in een vleugel van het ziekenhuis. Zr. Brigittine werd benoemd tot novicenmeesteres. Intussen werd er uitgekeken naar een meer geschikte plaats. In Ambon konden we voor tien jaar een pasgebouwde villa huren in de bergen.

Op 12 mei 1970 verhuisde het hele noviciaat van Langgur met de boot naar Ambon, om op 14 mei haar intrek te nemen in het nieuwe huis.

Op 19 mei werd het ingezegend en daarna kon het normale noviciaatsleven hervat worden. Het was een mooie groep, vol beloften voor de toekomst. Elk jaar kwam er weer een groepje binnen en werden er enkele novicen geprofest.

Bijna 12 jaar heeft Zr. Brigittine zich met al haar krachten en talenten ingezet om bij deze jonge meisjes een fundament te leggen, van waaruit zij konden leven en werken als echte Dochters van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart.

In februari 1979 droeg Zr. Brigittine haar taak over aan Zr. Agnita. Haar lag een niet te onderschatten taak te wachten: de vorming van postulanten en novicen, maar bovendien de bouw van een nieuw noviciaat, want de tien jaren van het contract liepen ten einde.

Men was er in geslaagd een stuk grond te kopen, dicht bij de plaats van het huizenbouwproject en de tekeningen voor de nieuwbouw werden gemaakt.

Begin maart 1979 maakte een bulldozer het terrein glad en begin april werd met het fundament van het eerste gedeelte begonnen. Men deed een belangrijke ontdekking: er zat een bron op ons terrein, wat in deze streek heel belangrijk is, een kostbaar bezit! Altijd water!

Elke week gingen de novicen en postulanten naar het terrein om alvast een tuin te maken en om te planten, zodat er al wat te eten zou zijn als de verhuizing een feit werd.

Toen Zr. Marie-Louise, Provinciaal Overste, in november op visitatie kwam, had zij het voorrecht om de eerste steen te leggen, een echte 'hoeksteen'. Dit gebeurde op 9 november 1979. Daarna vorderde de bouw snel. Haaks op de slaapzaal kwam aan de ene kant de kapel, sacristie en studiezaal, aan de andere kant de eetzaal, recreatiezaal, en de logeerkamer. Het hele gebouw is in carré vorm gebouwd met een binnentuin. Achter de slaapzaal liggen de badkamers, een was- en strijklokaal en de keuken met het motorhuisje waar het aggregaat staat, want de elektriciteit van de stad reikt nog niet tot het noviciaat.
Het contract liep af en, al was de bouw nog niet helemaal klaar, op 29 mei 1980 verhuisde het noviciaat met heel zijn 'hebben en houden' naar het nieuwe onderkomen. Vier trucks reden af en aan en toen alles was overgebracht, werd als laatste 'Ons Heer' overgebracht, vergezeld door een biddende en zingende groep novicen.
Op 9 juni werden alle Paters, Broeders en Zusters van Ambon uitgenodigd voor de inzegening van het nieuwe gebouw, een mooie plechtigheid.
Intussen werd er stevig doorgewerkt. Het was allemaal nog rommelig en ongeregeld, maar iedere dag kwam er weer iets klaar en kon er weer wat ingeruimd worden. Eindelijk, na veertien jaar, hebben we dan een eigen noviciaat, aangepast aan de behoeften waarvoor het moet dienen.
We hopen, dat het steeds voldoende bevolkt zal worden, zodat onze Congregatie mag groeien, in aantal en in diepte.

Zondag 4 november 1979, was een dag vol belofte geweest voor het noviciaat en voor de Congregatie. Vijf zusters hebben toen haar roeping in onze Congregatie bevestigd door de Eeuwige Geloften uit te spreken en zich voor altijd te binden aan Christus en de Congregatie. Zr. Marie-Louise had het geluk ook hierbij aanwezig te zijn. Tevens verschillende zusters van Groot-Kei en Tanimbar die met een boot gekomen waren.

De vijf zusters hadden de gelegenheid gekregen om zich serieus op deze stap voor te bereiden door gedurende een maand een training te volgen in het Instituut 'Roncalli' op Java, dat geleid wordt door de Broeders van Maastricht. De training werd besloten met een tiendaagse retraite.
Ze hadden in de voorbije jaren alle vijf een zelfstandige taak in het apostolaat uitgeoefend en veel ervaring opgedaan op allerlei gebied, zodat zij nu ook bewust de beslissing konden nemen.

De plechtigheid begon die zondagmorgen om 8.00 uur in de kathedraal van Langgur, die prachtig was versierd met bloemen en bladeren van de kokospalm. Samen met de celebrant, Mgr. Tethool, hulpbisschop van de Molukken, en verschillende Paters msc, kwamen de vijf zusters de kerk binnen. Elke zuster werd tot aan het altaar begeleid door haar ouders of haar oudste broer of zus. Het was indrukwekkend toen elke zuster daar neerknielde voor haar ouders, broer of zus, om de zegen te vragen. Deze legden de hand op de schouders van de zuster en ieder gaf in eigen bewoordingen en in eigen taal (voor elk eiland verschillend) aan hun dochter/zus te kennen dat ze haar aan God afstonden. Verder gaven ze haar goede raad en baden dat zij trouw zou blijven aan haar roeping. Het was doodstil in de kerk, allen leefden met dit gebeuren mee, sommigen huilden van ontroering.
Tijdens de Eucharistieviering werd de zang verzorgd door de seminaristen, met begeleiding van verschillende instrumenten. Het was prachtig!
Na het uitspreken van de Geloften werden de zusters definitief opgenomen in de Congregatie en kregen ze de ring als teken van eeuwige trouw aan Christus en de Congregatie.

Na deze mooie plechtigheid gingen de vijf feestelingen, gevolgd door alle zusters, familie en genodigden naar de huishoudschool, die in een feestzaal veranderd was. Eerst werden de felicitaties in ontvangst genomen en daarna gingen de genodigden, ± 150 personen, aan de koffietafel. Onder

leiding van een van de zusters werd het programma afgewerkt, alles keurig verzorgd, de tafel, de opstelling van de cadeaus, de Keiese dansen, de toespraken, enz.
De vijf feestelingen zongen een Engels lied, een dialoog tussen Christus en Petrus: "Do you really love me?" Tot slot sprak een van de familieleden namens allen een dankwoord.
Na de middag werd er verder gefeest: de familieleden van de vijf zusters, de hele MSC-familie, de Fraters van Tilburg en de Zusters MM kwamen binnen. Ieder kreeg een bord en kon kiezen van al het heerlijke eten op tafel, dat door de novicen van de Zusters MM onder leiding van een bekwame keuken-zuster, was klaargemaakt. Ieder zocht een plaatsje, in de zaal of buiten. Zo gaat dat bij ons: "makan bebas": neem maar wat je graag hebt!
Dankbaar zongen wij samen ons avondofficie. Tot slot sprak één van de vijf feestelingen namens allen een dankwoord.
Daags daarna had Zr. Silverine bij de melaatsen ook nog een feestje georganiseerd. De mensen dansten en zongen voor Zr. Marie-Louise en voor de vijf zusters die hun Eeuwige Geloften hadden gedaan.

In het voorafgaande hebben verschillende missionarissen getracht iets van hun ervaringen te vertellen. Anderen zouden hier nog veel aan toe kunnen voegen.
Veel zal ook niet verteld kunnen worden, maar is toch een belangrijke schakel geweest in het grote geheel en heeft op één of andere wijze bijgedragen tot de ontwikkeling die we hebben beschreven.
Aller inzet – hoe verborgen dit soms ook zal blijven – is belangrijk. Want als het waar is dat het zaad in het donker wacht om te kunnen ontkiemen, dan is dat zeker het geval geweest voor de missie van Ambon
Het was Gods zegen, die het menselijk pogen ondersteunde. In Zijn liefde en nooit aflatende trouw trok Hij met mensen mee, tot heil van velen.
Dit ervaren en erkennen is de grootheid van een missionaris en doet haar dankbaar terugblikken op alles.

COLOFON

Herinneringen aan Ambon - in het bijzonder aan de internering in 1941-1945 werd in mei 2007 uitgegeven door de Congregatie Dochters van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart te Tilburg, met dank aan zuster Immaculata van Wijngaarden fdnsc, die dit boekje heeft geredigeerd en persklaar gemaakt.
De uitgave werd verzorgd door DABAR-LUYTEN te Heeswijk.
Opmaak voor drukker: F&N BOEKSERVICE te Amsterdam.
Druk- en bindwerk: Koninklijke Callenbach te Nijkerk.

Copyright © 2007 - Congregatie Dochters van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart te Tilburg.
Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de congregatie.